Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК
У
НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ
в історичному освітленні

ТОМ V.

ОСІННІЙ ЦИКЛЬ

CORRIGENDA

		подано	треба
Укр. Рік	т. 1.	III.	III.
Укр. Рік	т. 2.	II.	IV.
Укр. Рік	т. 3.	III.	VIII.
Укр. Рік	т. 4.	IV.	V.
Укр. Рік	т. 5.	—	IX.

Укр. Рік т. 5 стор. 280, 4 стрічки з гори викинути.

VOLYNIANA
IX

PROCEEDINGS OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN'

Editors M. L. Borowskyj, R. Smal-Stocky, Olha Woycenko

Prof. S. KYLYMNYK

CALENDAR YEAR
IN UKRAINIAN FOLKLORE

VOLUME V

(Autumn cycle)

Foreword by **M. L. Borowskyj** (English)

Biography of author by **R. Smal-Stocky** (Ukrainian)

Winnipeg 1963 Toronto

Published by a Committee, generously financed by Myron Surmach, O. Bobko and the author.

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ
Ред. Колегія. М. Л. Боровський, Ольга Войценко,
Р. Смаль-Стоцький

Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК
У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ
в історичному освітленні

ТОМ П'ЯТИЙ
(Осінній цикл)

Передмова М. Л. Боровський, (англійська)
Біографія автора Р. Смаль-Стоцький

Вінніпег 1963 Торонто
Український Національний Видавничий Комітет. Видається коштом
Меценатів-патріотів М. Сурмача, О. Бобка та автора

ОСІНЬ:

інь в Україні. Дохристиянський світогляд наших прапредків. Обжинки. Ілля ромовержець. Косовиця літня та осіння. Возовиця. Свято квітів. Молотьба на насіння. Сівба осінніх. Перша Пречиста — початок оглядин-заручин. Калина звичаях українського народу. Барвінок в Україні. Закінчення осінньої „Вулиці". Збір городини. Кінський Великдень. Молодечі громади. Вечерниці. Весілля свічки. Здвиження. Покрова. Храмові празники. Обречення. Дідівська субота. ень Безморозних. День Михайла-дідькоборця. Свято дівочої Долі. День Наума, що наставляє на ум. Андрія-Калити. Народний Календар.

Коректори: **Лариса В. Килимник**
Осип Навроцький

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Manitoba, Canada.

Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

П Р И С В Я Т А:

Усім тим, що залишили Рідну землю і пішли у світ для безкомпромісової боротьби за правду й волю ***МАТЕРІ УКРАЇНИ*** *і її народу в неволі сущого; тим що в єдності працюють на чужині в імя великої ідеї; осім тим, що терплять муки заслання та увязнення на рідній землі й на вічну память тим, що полягли в нерівній боротьбі за свою Україну — присвячую,*

А в т о р.

FOREWORD

Prof. S. Kylymnyk, well-known for his studies in the field of ethnography, ethnology, and philology, right from the start of his eareer as an ethnographer adopted for his motto the challenging words of Socrates, of aneient Greece: "Know thyself!" After finishing his university studies, he began to serve his own people os a teacher. The Czar was still in power then. During the Communist regime, he worked in the department of education and in several educationol institutions.

At this time, all over the Soviet lands and in the Ukraine the studies in ethnography and folklore have come to a standstill. If there is any work along this line, it is intentionally regarded as studies in history and culture of the mythicol Soviet people. One is simply forbidden to study ethnography ond ancient history of the Ukrainians in the Soviet Ukraine. The Soviet Ukraine has been told to start its history with the fourteenth eentury. What happened up to then has been ineorporated to the history of the Russians. That is why Stepan Kylymnyk's ethnographical studies are of such special volue now in the free world, beyond the borders of the USSR.

As a seholar of Ukraine's past in folklore and culture, Prof. Kylymnyk felt heavily about this loss of freedom for research and ethnographieal studies. Nevertheless, he went and met his people, in spite of all official rules, and recorded what his eompatriots knew of aneient traditions and folklore; their songs, games, and worship habits. Then he devoted mueh of his time to organize all the eollected material. After the wor, he emigrated with his precious ethnographicol and folkloristie colleetions to western Europe. Since 1949 he lived in Canada.

As a result of Prof. Kylymnyk's research, studies and compilations, we have now his works about the aneient eustoms of the Ukrainian people, in five volumes, of over 1200 pages, which is entitled CALENDAR YEAR IN UKRAINIAN FOLKLORE.

Prof. Kylymnyk's 5-volume studies are organized into a natural ealendar of four yearly seasons — spring, summer, autumn, and winter, based on the aneient habits and beliefs

of the Ukrainians. The author here and there makes comparisons with the ancient habits and beliefs of the other nations. Ukrainian ethnography is very rich. It compares very favourably with similar riches of the other peoples. Especially his comparisons are of great value.

However, the world still knows very little about the ancient history of the Ukraine, in spite of the fact that such well-known students of the Slavic ethnography as Herder (1744—1803) and U. Brandes (1842—1927) spoke of the ancient Ukrainian culture with high praise.

Ancient Ukraine did not get its due praise from its western neighbours because it was situated on the border of the vast Asian spaces from where it was continually attacked by various Asian invaders. Several times the Ukrainian lands were terribly plundered. Due to such facts, even such Ukrainian students of ethnography as P. Chubynskyj, Potebnya, Hrinchenko, Kolessa, and Kylymnyk had great difficulties in collecting their ethnographical materials.

Due to a few centuries of continual wars, it was difficult for the Ukrainians to keep in step with the free nations, and to display to the world their national culture, their history, and the rights they fought for in the wars.

It is only now that we can afford to display the treasures of the past and of the present Ukrainian national culture through the ethnographical works of Prof. S. Kylymnyk.

In this fifth volume, Prof. Kylymnyk has very faithfully presented the autumnal period according to the ancient traditions, songs, and festivals, connected with activities in the fields, gardens, and husbandry in general. He has presented very faithfully the pre—Christian traditions connecting them with the present day observances of the Ukrainians.

The sixth volume of THE CALENDAR YEAR was being completed and the fifth volume was on its way to the printing shop when the author, S. Kylymnyk suddenly passed away. Unfortunately his plans to finish his other work THE UKRAINIAN ANTIQUITIES, which was to appear in several volumes, did not materialize.

M. Borowskyj

ПРОФЕСОР СТЕПАН ІВАНОВИЧ КИЛИМНИК

5. I. 1890 — 10. V. 1963

Несподівано відійшов від нас визначний науковець, повний посвяти для молоді — учитель, неструджений громадянин, сл. п. Степан Іванович Килимник. Чим більше наша громада заглибиться в його досліди й праці, тим більше зростатиме образ його особистости з роду в рід, в історії нашої еміграційної спільноти.

I.

Народився С. Килимник 5 січня 1890 р. на Вінниччині в середньо-заможній родині хліборобів, четвертою дитиною в сім'ї. В сільській школі, закінченій з відзначенням, він попав під вплив свого учителя Івана Івановича Саснчука, справжнього українського патріота, що закріпив у здібного хлопчини охоту до читання й навчання та зацікавив його рідною історією, народною музикою, нашими піснями та звичаями.

По закінченні ним сільської школи, цей учитель намовив теж Степанових батьків, щоб віддали його до сусіднього міста, для дальшого навчання. Успіхи молодого учня допомогли йому одержати від Земства стипендію та ще й матеріяльну допомогу гр. Гейдена — опікуна здібних учнів в місті Вінниці.

Закінчивши там середню школу, молодий студент закінчив з черги Вінницький Вищий Педагогічний Інститут і відпрацював Земству стипендію в селі Медвеже-Ушко та в місті Станіславчику біля Жмеринки, як завідувач „двокласового училища". Під час першої світової війни він переїхав до Криму і закінчив у Теодосіївськім Вищім Педагогічнім Інституті — історично-філологічний факультет. І на ці студії він

дістав крайову стипендію та одноразову від Вінницького Земства.

Пізніше переїхав до міста Харкова і тут вже, на власні засоби, закінчує Харківський університет, де і захистив габілітаційну дисертацію, спеціялізуючись в історії й етнографії.

Протягом цієї повоєнної доби Степан Килимник весь час працював при Обласнім Комісаріяті Освіти і був членом Секції Науковців Чернигівщини. Очолював він відділ перепідготовки та готування учительських кадрів-викладачів для середніх шкіл. Водночас він вивчав та досліджував зразкові середні школи Чернигівщини, тому й деякий час працював теж, як педагогічний керівник, у зразкових та дослідчих десятирічках.

Працюючи в ділянці педагогіки, як професор і науковець, він брав участь у Всеукраїнських Педагогічних З'їздах, Конференціях та нарадах. В 1930 роках проводив сесії заочників-студентів-філологів Ніжинського Педагогічного Інституту і деякий час був там же і працівником Інституту Наукової Педагогіки.

II.

В 1943 році Степан Килимник рушає на захід і разом з родиною виїздить на еміграцію. Тут бере він живу участь в еміграційному житті і стає членом Українського Допомогового Комітету в Устриках Долішних, у філії Сяноцького У. Д. К. в рр. 1943-44, в той час, як його головою був (теперішній) Президент УНР, д-р Степан Витвицький.

В роках 1945-49 він був освітнім референтом в таборі Ляндек, в Австрії, з рамени Українського Крайового Комітету в Інсбруці і членом Центрального Українського Допомогового Комітету з двох виборів, репрезентуючи нашу еміграцію в Австрії. В таборі Ляндек зорганізував понад 40 різних фахових курсів, кілька шкіл та викладав в таборовій гімназії світову історію та історію України. Тут же він зорганізував Народний Університет із 75-ма слухачами.

В грудні 1949 р. Степан Килимник переїхав з родиною до Канади. Працюючи фізично, він присвятив весь свій вільний час науковій праці, громадській діяльності в українських організаціях та праці в канадійських, американських, аргентинських та европейських видавництвах.

III.

Під цю пору не є можливим дати повну бібліографію опублікованих наукових та публіцистичних праць Степана Килимника. Його публікації, за час еміґрації, появлялись в часописах і журналах у Вінніпеґу: в Українському Голосі, Нашій Культурі, Новому Шляху; в Торонті: в Гомоні України, в Рідній Школі, Нових Днях; в Шикаґо: в Самостійній Україні; в Парижі: в Україні, в Часі; в Арґентіні: в Овиді. Він активно співпрацював з видавництвом „Тризуб" у Вінніпезі і з видавництвом „Перемога" в Арґентіні. Свої наукові статті він поміщував у Збірниках-Бюлетенях Канадійського НТШ, а також у Збірнику на пошану Зенона Кузелі (Записки НТШ, том 169, 1962) є надрукована його етнографічна розвідка „Обливаний понеділок".

Степан Килимник оголосив, за свого перебування в Канаді, поверх сотні друкованих праць і розвідок з ділянки історії й етнографії та літератури. Та вершком його наукової діяльности була, розчислена на шість томів, етнографічна праця „Український рік у народних звичаях", що їх п'ять томів він ще встиг видати. Про шостий, останній том він написав у своєму листі до мене, незадовго перед своєю смертю, 1 квітня 1963 року: „Щодо шостого тому я написав і підготував напрямні, коли мені не пощастить видати самому, то іншим краще буде розібратися в матеріялах".

Рівнобіжно ішла його обширна праця, як дуже популярного доповідача в Канаді. Різнородних викладів, крім наукових доповідей на конференціях НТШ, на академіях, по літературних клюбах, в організації С. В. У. — він виголосив біля сотні. Він був промовцем з Божої ласки, тому завжди залишав глибоке враження в душах слухачів.

Його наукові заслуги вшанувало Наукове Товариство ім. Шевченка обранням в дійсні члени Товариства. Він був також дійсним членом і членом Ради Інституту Дослідів Волині та членом-кореспондентом Канадійського УВАН.

Залишив він цінну спадщину, готові до друку „Мої спогади" і „Пізнай себе" — присвячені його внукам Наталці та Юркові. Залишилось також багато матеріялів в рукописах, які щойно з часом будуть впорядковані.

IV.

Професор Степан Килимник стоїть в пам'яті перед очима — як людина, що була рідкістю в цю сучасну добу матеріялізму і здичіння, яка дала нам вже, навіть поміж науковцями зарозумілих ідеологів денаціоналізації та ренеґатства або „моя хата з краю" — героїв...

Наш колеґа Килимник був весь час бадьорий, повен енергійного запалу до праці, життєрадісний і завжди лагідний, готовий до всякої прислуги і щасливий стати колеґам в пригоді словом і ділом.

Він був неструджений і систематичний робітник, використовуючи буквально кожний день і кожну годину для української науки й культури. Він був залізної волі, все розпочате — закінчував.

Він був знаменитим учителем молоді, всесторонне освіченою людиною, людиною глибоко релігійною та відданою Св. Православній Церкві. Правдива сердечність та ніжність пов'язували його з його сім'єю — як мужа, батька й дідуся. Те внутрішнє світло, прихильність до ближнього та людяність — проміновали з нього і робили його і для молоді учителем, батьком, приятелем...

І дім його був домом української сім'ї, осередком української культури, якою він жив і дорожив. Залишив бібліотеку більш двох тисяч томів, із рідкісними виданнями, мав понад триста платівок нашої народної пісні, музики й опери, різні колекції. Він був естет душею, любив і відчував красу... свою й чужу.

Все його життя було присвячене докорінним дослідам найстаршої спадщини української нації, тій стародавній колективній творчості наших прадідів, що промовляє ще до нас у різних народніх звичаях і традиціях, що їх сучасна наша безкорінна інтелігенція вже або призабула або й взагалі не знала й не знає. Те глибоке зрозуміння первісних значень наших традицій, що містять в собі вічні моральні цінності та ієрархію їх, заставляли його стверджувати в деяких явищах сучасної доби не проґрес, — а реґрес.

Поміж нами, науковцями й діячами старої еміграції 20-тих років та поміж професором і діячем Степаном Килимником — було глибоке ідейне споріднення. Він був її ідейним продовженням. Жахливі літа сталінщини не залишили й сліду в його психіці, не заломили його українського патріотизму, і не зробили з нього пристосованця, опортуніста — радого служити „новим панам". В його ушах не шуміло: „Масква мая, радімая, нікум не пабєдімая"... — він був все свое життя борцем за Шевченківську Україну, переконливий приклад незломної сили українства нашого селянства з його стихійним прагненням до науки, до людської гідності, до тієї козацької волі. Він нас, старих, розумів, а ми з правдивою пошаною стежили за його працею, що хотіла відкопати всі глибокі джерела нашого світогляду та гукала до молоді: „Пізнай себе"...

V.

Як у симфонії Бетовена — смерть тричі стукала до його дверей...

Вперше він почув себе хворим у 1955-му році, коли почалась артеріосклероза правої ноги, а в кінці серпня мав першу серцеву атаку. Та по девятьох тижнях шпитального лікування він вернувся до здоров'я і до праці.

Протягом літніх вакацій 1962-го року здоров'я його погіршувалось, в кінці серпня дістав він другу серцеву атаку, що, здавалось, пройшла легко. Та він відчував наближення

смерти, упорядкував свою цінну бібліотеку і поспішав з виданням п'ятого тому „Українського року". Він тримався бадьоро, не тільки працював вечорами, але й читав внукам та завзявся закінчити з ними до літніх вакацій „Тараса Бульбу"...

Десятого травня зранку працював-писав, як завжди, зустрів внуків, що вполудне вернулись зі школи і як би прочував це, що грядє... пригорнув до грудей свого улюбленого дванадцятирічного Юрася, поцілував його і дивлячись йому в вічі, сказав: „Учись, Юраню, старайся вийти в люди, бо життя жорстоке, треба уміти боротися в житті, боронити себе від всього злого і даремно не прожити, а залишити щось і для молодшого покоління. Будь завжди добрим українцем... я з вами доживаю останні хвилини і скоро відійду від вас..." Пригорнув він і внучку, поцілував і пішов одягатися, щоб відвезти доповідь, призначену для радіомовлення у „День Матері". Вертаючись о третій годині до дому, несподівано помер в трамваї на удар серця.

І так відійшов Степан Килимник назавжди — від родини, друзів, колег та від усього українського суспільства, проживши 73 роки.

Вся українська спільнота міста Торонто з великим жалем прощала його та віддала останню шану цьому великому патріотові, кришталево-чистій людині, невтомному борцеві за волю України...

Після панахид в днях 11, 12 і 13 травня перевезено тіло покійного з каплиці до Православного Катедрального Собору Св. Володимира в Торонті, де у виповненій вщерть церкві, Високопреосвященіший Владика Михаїл відправив в асисті духовенства заупокійну Службу Божу та попращав і поблагословив покійного у далеку дорогу. Громада відпровадила свого заслуженого науковця, громадянина й друга та поховала його поміж українцями на цвинтарі Проспект при вул. Еґлінтон в Торонті.

VI.

Я сердечно вдячний Достойній Дружині Професора Килимника, яка ласкаво подала мені ці біографічні дані та тим уможливила нашій Першій Українській Академії Наук — Науковому Товариству ім. Шевченка, скласти цей скромний жмут спогадів замість квітів на свіжу могилу нашого заслуженого дійсного члена. Вічна йому пам'ять!

Мільвоке, 1 жовтня 1963 р.

Роман Смаль-Стоцький,
Президент Головної Ради Наукового
Товариства ім. Шевченка

Українська родина К. Мельника, дідусь і бабуся з дітьми і внуками, Поділля (Вінниччина), фото 1898.

I. ОСІНЬ

Після чарівного поетичного літа, хоч і з важкою суцільною працею, але з чудесними романтичними грами-святкуваннями, а найголовніше з сонянним Купайлом, теплом, рослинністю та вінцем літа — ж н и в а м и, настає мокра, непривітна, але багата своїми дарами осінь. Сонце щодень менше й менше дає тепла, „завмирає", в повітрі відчувається наближення холодів. Передісторична людина, як і людина ранньої культури, глибоко відчувала й виявляла тугу за теплим літом, за тим животворним сонячним теплом.

Осінь у давнину, як і тепер, мала й свою приємність для людини й відзначалася багатством, достатком. відпочинком. „Осінь наша мати — й жебрака нагодує", склалося таке прислів'я ще в давнину. І, дійсно, осінь завжди буває багата: у селянина повна стодола хліба; повні погреби городинн та садовини — яблук, груш; пасічники мали на осінь подостатку меду та воску; худоба забезпечена сіном . . .

Поруч з приємностями, осінь таки має сумний образ, образ поступового в'янення та завмирання природи: жовкне та падає листя з дерев; в'януть і відцвітають квіти; рослинність цілком зупиняє ріст; небо найчастіше затягнуте хмарами; часті дощі, сльота; завивають осінні сумні вітри, наганяючи тугу й якийсь невимовний сум. Правдиво схарактеризувало осінь народне прислів'я: „Восени обмок, як вовк, обкис, як лис і змерз, як пес".

Осінь у давнину, як і тепер, мала два періоди: перший — від обжинків до Покрови (яку назву в давнину носило це свято — нам невідомо); цей час знаменувався іще досить інтенсивною працею, як возовиця, осіння оранка, посія озимих, збирання городини, косовиця отави тощо. Другий період — від Покрови до Наума (1-го грудня с. с.). У цьому періоді закінчуються осінні роботи, настає відносний відпочинок — празиики, розваги, шанування покійників; перехід молоді від „Вулиці" до вечорниць і т. д.

Ця пора року, осінь, з точки зору етнографії, була в давнину дуже цікава, багата на своєрідні звичаї, специфічну народню творчість, в чому саме й виявилась тодішня культура та світогляд. Треба сказати, що лише село з давен-давна є тим споконвічним джерелом народньої творчости та звичаїв-обичаїв, які відображують стародавню дохристиянську культуру, господарство, віддзеркалюють обставини та умовини життя та праці, як рівнож і світосприймання наших далеких пращурів (прапрадідів). Правда, маємо цінний фолкльор та звичаї як ранньої, так і пізньої княізівської доби, але ця творчість є специфічна й не дає цільної і повної картини загального життя та господарства, як подає селянська творчість та звичаї.

Восени відбуваються численні празники, своєрідні забави, але вони настільки християнізовані, що трудно буває іноді визначити, що саме прийшло з-передхристиянських часів, а що в часи християнства, бо народ творить безперервно. Окремі фрагменти стародавніх обрядів відірвалися з часом від свого кореня (пня) і влилися до пізніших витворів. Безсумнівним є, що осінь мала численні святкування та обряди: і урожаю, і святкування-шанування покійників, і організацію родинних зв'язків –– шлюбів, і добросусідських родових взаємин, ворожіння тощо. Це й природньо, бо восени, особливо в другому періоді, було досить вільного часу й для відпочинку, і для виконання своїх родинних і родових традиційних звичаїв, і для вияву тодішнього світогляду, віри, вірувань.

Не дивлячись на те, що осінь мусіла б бути найбагатшою на ріжноманітні звичаї, на жаль, вони збереглися найслабше, найменше тому, що саме в цей період установлено з прийняттям християнства піст, і ті звичаї осуджені церквою, понищені як „поганські", інші злилися з церковними звичаями, християнізувалися, і протягом тисячоліття змінилися.

Основні джерела, за якими ми могли б бодай відносно дослідити осінні звичаї, привести до певної системи (а вона була) ті рештки, які збереглися до наших днів, це будуть: фолкльор, рештки традицій, яких дотримуємось донині, археологія та чужоземні джерела. Але й ці джерела виявляються недостатніми. Пройшов досить довгий час, наша культура

була підо впливами інших численних культур. Друге це те, що при зміні світогляду, та при цьому при активній боротьбі християнського світу з „поганством", — наверствувалась (нашарувалась) наша народня творчість, звичаї прийняли інші назви, змішались одні звичаї з іншими, а, врешті, багато й зовсім забуто, втрачено назавжди, забуті й старі назви... Тому ми зможемо лише частково й відносно з'ясувати їх на основі порівняльної етнографії. До старих дохристиянських свят пристосовано нові, християнські, яким і надано нові назви; інші зберегли старі назви, а ще інші мають подвійні назви — і старі, і нові: старі назви — Коляда, Щедрівка, Багатий вечір, Багата кутя, Водохрищі, Великдень, Зелені свята, „Іван головосік"; подвійні: Андрій-Калита, День урожаю — Спаса; „День дідів" — Дмитра; християнські — Катерини, Дівоче свято; Пречиста, одна й друга (яку назву носило це свято в часи дохристиянські — до нас не дійшло), і багато других...

До осіннього циклу свят, звичаїв та робіт треба віднести такі:

1. О б ж и н к и — Закінчення жнив — урочисте принесення господарю Снопа-Раю, квітки, чи вінка.
2. Возовиця снопів з поля я стодолу — своя і вдовина.
3. І л л і — Громовержця та опікуна нив (20 серпня с.с.).
4. Косониця о т а в и — останній укос сіна (другий за літо).
5. Свято квітів — Маковея, та свято городини.
6. Свято урожаю хлібів, садовини, груш, яблук, слив, меду та воску.
7. Відбір меду — готування до зимівлі бджіл.
8. Осіння оранка та озимий посів.
9. Молотьба жита-пшениці на насіння та інші господарські роботи.
10. Перша Пречиста (15 серпня с. с.), звичаї пов'язані з цим святом.
11. Похід дівчат по к а л и н у.
12. Похід дівчат по б а р в і н о к.
13. Осіння „В у л и ц я" — закінчення.
14. Молодечі — хлоп'ячі та дівочі — гуртки, досвітки, вечорниці, складчина.
15. Кінський Великдень — св. Флора й Лаври (18 серпня с. с.).

16. Збір городини — бараболі, буряків, морквн, капустн та іншого.
17. Головосіки — св. Івана Хрнстнтеля — обретення головн (29 серпня с. с.).
18. Семена — відліт ластівок; гороб'ячі зборн-злетн. (1-го вересня с. с.).
19. Семена — „Свято свічкн", кнївське. Ворожіння на Семена.
20. Семена — Постриження хлопця; посадження на коня.
21. Свято „Роду-рожанпць". — Друга Пречнста. Збір зілля.
22. Свято „Обречення".
23. Здвнження чесного хреста — відліт птахів у внрій (14 вересня с. с.).
24. Храмові празннкн — „Храм".
25. Покрова — початок огляднн і весіль.
26. Дідова субота — свято „Дідів і бабів" — Дмнтрівська субота.
27. Свято „Безморозних" — Кузьмн й Дем'яна". Ворожіння проти морозу.
28. 1-ша куряча дівоча складка.
29. Останній день перебування чередн в полі — остання зустріч її.
30. Свято поборника дідьків (чортів) — св. Мнхайла.
31. Перше вечерничне дівоче свято — св. Катерннн. Дівоча складчина, гадання.
32. Калнта — св. Андрія, хлоп'яче свято. Гадання.
33. Наума — першнй день навчання в давнннну, в дяка.
34. Мнколи та Мнколового батька — траднції варнтн пиво.

Як бачнмо, спнсок осінніх свят, звнчаїв та робіт доснть значнпй. Але наверствування та змінн ще значніші. Це тому, що осінній цнкл звнчаїв та свят найбільше піддався хрнстнянізації, за винятком декількох точок, як ОБЖИНКИ, Калнта-Андрій та ще деякнх.

Раніш ніж перейтн до опнсу звнчаїв, їх історнчної основн, особлнвости осінніх робіт, вважаю необхідним коротко зупиннтнся на дохристиянськім світогляді нашнх прапрадідів, бо лише тоді буде нам у багатьох випадках ясніше, чому посталн ті, чн інші звнчаї, свята, траднції.

II. ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТОГЛЯД НАШИХ ПРАПРАДІДІВ (пращурів)

Зважаючи на те, що в попередніх своїх працях я не подав бодай коротких систематичних відомостей про первісне світосприймання наших далеких прапрадідів та первісні вірування їх, а без цих відомостей не все буде зрозуміле, подам хоч коротко в цьому томі.

Найстаршу чужинецьку письмову характеристику щодо віри наших прапрадідів маємо від грецького історика з VI стор. по Хр. Прокопія Кесарійського. Оповідаючи про слов'ян та антів, цебто про наші племена, він так окреслив релігійні вірування наших прапрадідів:

„Вони признають владикою всіх єдиного бога, що посилає блискавку. Жертвують йому корів та всяку іншу жертву. Якоїсь фатальної долі, котра б мала силу над людьми, вони не признають: коли хтось бачить перед собою видиму смерть, чи в хворобі, чи на війні, він обіцяє за своє життя жертву богові, якщо не пропаде, і, врятувавшись, жертвує обіцяне та й думає, що тією жертвою спас собі життя. Шанують річки, німф та деякі інші божества, жертвуючи їм всячину, і з тих жертв ворожать собі".

Це дуже цікавий документ, який промовляє саме за чорноморське розселення наших пращурів. Але ясно нам мусить бути, що чужинець грек подав лише загально, і в той період, коли вже наша людність прожила не одне сторіччя поруч геленізованої та романізованої культури — людности, яка без сумніву мусіла позначити свої впливи на нашу культуру.

Отже, з письмових чужоземних джерел, з наших літописів, з пізніших проповідей високих церковних ієрархів, з грецьких пізніших аналів, а особливо останніх народніх звичаїв, що подекуди досить змістовно й повно збереглися та додержуються з великою і глибокою докладністю — можемо теж зробити деякі висновки.

Найвищою світовою силою наші пращури вважали **небо** з усіма його явищами, зокрема з блискавкою та громом. Увесь світ уявляли заселеним ріжними божеськими силами, добрими й злими; вірили, що з допомогою магічних дій — рухів і слова, можна приєднати собі добрі сили й відхилити злі; вірили в позагробове життя, вірили, що покійники продовжують жити й по „відході" стають опікунами роду, родини. Життєдайне сонце вважалось сином неба, найсвятішим, а вогонь вважався сином сонця. Вода й вогонь були найвищими чистителями й святителями... Образ неба-світу-сонця, що вважався в індо-європейських народів „єдиним богом", якого Прокопій називає Сварогом, і наш літописець вважає його батьком сонця - Дажльбога, а вогонь уже вважався „Сварожичем" . . .

Різним тим божествам слов'яни-анти клали жертви для умилостивлення. Митрополит Іоан, що правив у Києві при кінці XI в., у своїх „Правилах" спогадує: „Кладут жертви бісам, болотам, криницям" . . .

Релігійні та світоглядові особливості наших пращурів мусіли складатися далеко з передхристиянської ери, в добу родового побуту, в добу матріярхату та патріярхату. На формуванні світогляду та вірувань мали певний вплив природа, окремі її явища, яких не могла розгадати своїм розумом людина первісної культури, умови життя та впливи інших культур, інших народів.

Історія та етнографія мають декілька поглядів на витвір світогляду та релігійних основ наших пращурів. Справа в тому, що як і у нас, так і в інших слов'янських народів є багато спільного, індо-европейського, праіндоевропейського, праслов'янського та й слов'янського.

Але крім цього, є елементи в наших стародавніх віруваннях близькі до германських, литовських, іранських та індійських. Санскритські Веди та іранські Авести мають у собі чимало подібностей до наших стародавніх обрядів, молитов та пісень. Як, наприклад: образ неба — то ясного, то сонячного, погідного, — то грізного з громом і блискавкою — владики всього; другий приклад — це образ космічного предвічного дерева життя, на якому живуть птиці, які творять світ,

і які дають три користі людині (світ, господарство та людське життя); вода й вогонь, як найвищі чистителі й святителі, та інші численні приклади.

Але маємо дещо подібне й до семітських культів. Це образ боротьби двох сил — світлої і темної — людини, чи багатиря з змієм чи драконом (св. Юрій — Юрай). Та й казки наші мають чимало елементів подібности до окремих фрагментів старо-вавилонських та старо-єгипетських повістей. Про подібності в наших стародавніх звичаях та віруваннях з грецькими та римськими — я наводив у попередніх працях, тому тут про це буду зупинятись мало. Не вважаймо, що й така висока культура античних країн Греції та Риму була цілком самостійно витворена, вона також мала досить запозичень та впливів Малої Азії.

„Ця ж грецька й римська стихія в тім часі в цих сторонах була густо розмішана ще й з іншими культурними домішками. Дуже сильні були тут малоазійські впливи: тутешні міста стояли в тісних зв'язках з Малою Азією і тамошні культи — як релігія Мітри й різні варіянти дуалістичної доктрини були тут добре відомі. Чимало було громад жидівських і різних юдаістичних сект, як „учителі єдиного бога" відомі в Боспорі (теперішній Керч). Мали своїх прихильників культи єгипетські. Над усім тим у тім часі, починало брати гору християнство, в різних своїх течіях (як відомо, наприклад, серед готів воно прийнялося в формі аріянській). Пізніше, з викристалізуванням Ісляму, арабський каліфат присунувся від Кавказьких гір і став поширювати свої впливи понад Каспієм та Волгою. Нарешті різні кочові орди, які мандрували з Центральної Азії, приносили елементи культури й релігії також і відтіля. Таким чином, слов'янські переселенці, що втискалися до міст, шукаючи безпосередснього зв'язку з цим барвистим, привабним для нього життям, або пускалися в купецькі чи воєнні мандрівки, знаходили для своєї мислі й чуття, для своєї релігійної думки дуже різнородний матеріял культурний, літературний (головно в усній формі, розуміється) і соціяльно-політичний, і, безсумнівно, вони набирались цієї мішанини цивілізації з пожадливістю і ненаситністю варвара-неофіта" . . . (М. Грушевський. „З історії релігійної думки на Україні", стор. 6, Львів, 1925 р.).

І взагалі, дуже трудно знайти чисту культуру, як і мову, якогось народу. Врешті, культурні запозичення не є від'ємним явищем, а часто й позитивним.

У 1860-70 рр. була течія в нашій етнографії, що індоевропейська та грецька мітологія подібні до нашої. Учені доводили, що наші прапрадіди принесли її з своєї правітчини. Очолював цю школу світової слави великий український учений філолог професор Харківського університету О. Потебня. У 1880-90 рр. з'явилась нова теорія — літературного запозичення. Цю нову школу очолив М. Драгоманів. Іще пізніше виникає нова теорія — Солярна теорія, яка доказуала, що кожний нарід на певному ступені культурного розвитку, творить, виявляє тотожні унвлення про світ, про Бога, про життя і має тотожні вірування та тотожній світогляд. У підтвердження останньої теорії були наведені чнсленні приклади, а саме: казки „Рукавичка", „Іван Дурник" та інші, — з'явились у всіх народів світу навіть тоді, коли ті народи не мали, та й не могли мати наймешого зв'язку, а через природні умови — перешкоди не мали ніякого сполучення. В історичному далекому минулому — Індія, Китай, Греція, германські та слов'янські народи не мали сполучення через гори, води, непрохоДнмі ліси тощо, а в них з'явилася спільного, тотожнього змісту, усна народня творчість.

Трудно відкинути ту, чи іншу теорію, але й трудно заперечити подібність. Як я попереду писав у своїх працях, — кожний нарід сприймає культуру інших народів, але він цю культуру перетравлює в своїй національній психіці, вкладає свої ідеї, свій національний зміст. Так і наша первісна культура виявляє свою національну особливість, має свою історію, свою притаманність, чим іноді мало подібна до іншх культур, а навіть своїм незрівняним багатством звичаїв-обичаїв та фолкльором перевищує всі слов'янські народи.

У справі світогляду наших пращурів, віри та вірувань існують різні думки. Одні вчені доводять, що первісний світогляд наших пращурів був архаїчний, заснований на вірі в рід, у „нав'я" (покійників), що все оточення було приналежне до Роду, пов'язане з ним. Коли вмирає дід чи баба — то вони лише відходять тимчасово, стають опікунами роду

чи родини, а під час росту хлібів, колосіння, визрівання та збору урожаю — вони прибувають на ниву й сприяють урожаю („Рід" та „Рожаниці" — творять урожай). І взагалі, була віра, що усе „відходить і приходить". З просторовим уявленням „відходжу" й „приходжу" були пов'язані різні дії та явища: весна, літо, осінь та зима — „приходять" і „відходять" і знову „приходять"; урожай „приходить і відходить", бо нав'я — „Дід - Ладо" прийшли, урожай створили й відійшли. Одні підуть з снопом-Раєм, з вінком чи квіткою в стодолу, на Святу Вечерю прийдуть у хату, оселяться в дідухові, потім відійдуть у клуню (стодолу) чи в небо, у вирій; інші — в ліси, води, гори-доли, а коли хліби почнуть проростати весною — прибувають на ниви.

> „Народна релігія обертається в сфері уявлень, так званої „нижчої мітології", тобто уявлень про „дідів" і „бабів". Культові постаті чисто родинні й родові, це „діди" й „баби", родителі, предки, праматері, „рожаниці" й „рід". Увесь зміст культової обрядовости тримається в рамках цих родинно-родових уявлень, не переступаючи їх меж . . .
>
> Виконавці культу — це голова й члени родини; більшість обрядових актів виконується замкнено в середині родини, родиною, на чолі з батьком; батько родини перебирає на себе виконання культу, очолює культ (кликання морозу, запрошення дідів, хования за пироги на Вілію і т. д."). (В. Петров. „Передхристиянські релігійно-світоглядові елементи . . .").

Шанування роду, шанування нав'я — покійників проходить крізь усю нашу історію і дійшло до наших часів.

На честь покійників протягом року справляються чисельні свята. Для покійників існують спеціяльні жертвенні страви, а навіть цілі вечері чи обіди. Вілія (від слова „вели", „віли") — визначає покійників і це свято, як і Свята Вечеря, цілком присвячується на перших початках покійникам. Пізніше, з утворенням культу природи та витворенням анімістичного світогляду — до Свята Багатої Куті, присвяченої покійникам, приєднується пошана та честь бога врожаю — сонця. У весняних святах — Великодні, відведено значне місце пошані покійників; на Зелені Свята відводиться цілий

тиждень пошані русалок та духів-Лада, рівно ж і восени відбувалося декілька свят-обідів для „дідів" та „бабів", як обжинки, — в „Бороді" подавалась жертва опікунам нив та роду — покійникам; вшановувалось їх і на святі врожаю — на Спаса; в „Дідову"-Дмитрівську суботу, тощо. Як бачимо, культ покійників витримав тисячоліття, перетривав три наступних світогляди; прийняла культ покійників і християнська церква, лише поєднала старі свята з новими та надала їм християнської назви й змісту; дотримуємось того світогляду в тім чи іншім вигляді й тепер. Звичайно, християнська церква в усі свята вклала велику ідею Христа.

Другий світогляд після первісного — це був а н і м і с т и ч н и й, культ природи. Людина вірила, що все, що є на землі, живе, мислить, бажає, розмовляє, але тоді, коли людина не чує; людина вірила, що все має душу. Первісна людина жила близько до природи й дивилася на природу, її явища, як на добродійність, бо в усьому вбачала добродійність та захист. Світле сонце живе, воно ходить по небу, на Великдень навіть грає; посилає життєдайне тепло на землю; сприяє розвиткові і росту рослинности, врожаю, приплоду, щасливим ловам тощо. Але чимало явищ природи були незрозумілі людині, не всі й не завжди діяли на користь людини, тому первісна людина й не могла зрозуміти й розв'язати багато питань. Тоді творчий розум людини створив численні поезії, людина й з'ясувала в тих поезіях незрозумілі питання, здебільшого філософічні, як про створення світу, позагробове життя тощо. Ці поезії, хоч і з великими змінами та наверствуванням дійшли крізь морок віків і до нас у формі коляд, щедрівок, веснянок-гаївок, купальських, весільних пісень, похоронних голосінь та численних інших. Первісна людина не говорила так поволі, членоподільно, а все протяжно, мов виспівувала. Ось тому поезії пракультури й мають пісенну особливої мелодійности форму. Спостерігаючи явища природи, людина навчилася розрізняти добродійні та шкідливі (лихі) сили природи. В психіці людини, в її уяві, створилось поняття, що добродійні сили можна прихилити собі на краще, а лихі сили вблагати, чи відхилити, заклясти.

Потім первісна людина всі явища природи почала уявля-

ти, як єства, і прийшла до висновку, що ці єства, як і все оточуюче, мають душу (лат. anima — душа), як і людина. Отже, людина в своїй уяві (хоч це й абстракне поняття) вселила душу в усі явища природи — і місяць, і сонце, і зорі; рівно ж тварини, рослини, а навіть усе мертве, — все це мало душу, мислило, росло, бажало, говорило, розуміло людину, а тому і можна прихилити всі добрі сили, а лихі (злі) відхилити за допомогою магічних дій та слова. Про це ми довідуємось з численного фолкльору та звичаїв українського народу — як „Троє гостоньків", різдвяних, великодніх, зеленосвятських, купальських та інших звичаїв-традицій, яких дотримуємось і на сьогодні. Але й цей аністичний світогляд був просякнутий родовим, ієрархічним, льокальнопросторовим — культом покійників (попереднім світоглядом). І всі свята: Корочуна, Купала, Калити, Великодня, Зелених свят — були просякнуті подвійним світоглядом, що дійшло й до нас з прийняттям християнства — третього світогляду.

За анімістичним та родовим ієрархічним світоглядом увесь світ був населений різними духами-єствами, а також духами-Ладами, душами покійників. За тодішнім віруванням у кожній ділянці природи був свій володар: у воді — водяний; на полі — польовий (польові духи); в лісі — лісовий з його русалками, мавками; дома — домовий (домовик), — це дух дідів — „дід-Ладо", опікун хатнього очага, роду та родини, як і „рожаниці" — творці врожаю.

Найвищою силою для наших пращурів, як згадано вже — було небо з його явищами: сонцем, місяцем, зірками, блискавкою, громами, хмарами, дощами. Весь світ був населений, як каже Прокопій Кесарійський, — „даймоніями" — божеськими єствами-духами. Всі ці сили і явища природи людина намагалася дослідити й опанувати на свою користь.

Релігійно-магічними відправами, тодішніми своєрідними молитвами, обов'язково зі співами, танцями, рухами, чарівними словами-формулами, — вважали пращури за можливе вплинути на сили природи, на надприродній доохресний світ, на всі сили й явища.

Всі ті вірування на основі спогаданих світоглядів не розвинулися в нас у точно окреслену систему, може вони й мали точніші уявлення про ті духи-душі та явища природи, але коли пройшли тисячоліття та ще при зміні світоглядів — то все, цілком природньо, могло затратитися у віках, та наверствуватися. Правда, хоч антропоморфізація (уявлення сил природи в людських образах) явищ природи виникла пізніше, як і антропатизм (надавання божествам або силам природи людських почувань і пристрастей), — також не цілком ясно, зате самі урочистості, присвячені духам-Ладам чи явищам природи, зокрема сонцю, господарським роботам тощо, — склалися в певну систему, яка, хоч і зі змінами, а все таки дійшла до нас. Академік М. Грушевський так пише:

„Досить розвинений був культ предків померлих, котрих ховано з різними обрядами на те, щоб запобігти їх небезпечним магічним силам, і при всяких річних святах і трапезах гощено й годовано святочними стравами. Подібну увагу й пошанівок уділювано різним таємним істотам, що гніздилися в лісах, скелях, джерелах, будинках (ці хатні істоти, очевидно, зливалися з образами предків) і платили за цей пошанівок поміччю і ласкою..." ... „Все те примітивні форми релігійної гадки, які повторюються і в інших індоевропейських народів — як західних ((Греків, Кельтів, Римлян, Германців так і східних (Литовців, Іранців і Індо-арійців), у їх водних, лісових, і пільних духах, в арійських піснях, „пітарах" — предках і подібне. Тільки в нас вони не розвинулися яскравіше й ті свої примітивні, ледве зазначені риси понесли ген далеко аж до недавніх часів, ставши одним із складників того народнього християнства, про яке говоритимемо далі..." (М. Грушевський. „З історії релігійної думки на Україні", Львів, 1925 р.).

Більше ми матимемо змогу довідатися про передхристиянський світогляд наших предків з джерел чужинців-істориків та чужинців-купців, що подорожували в IX-X стор. по наших землях, а також і з літератури письменників-чужинців того часу.

Цікавим документом щодо часткового пізнання світогляду наших предків у X-му сторіччі — це договори Русі з Греками у рр. 944 та 971, — текст присяги Русі. У першому договорі сказано, що коли представники Русі порушать дого-

вір, то хрищена Русь присягала в церкві св. Ілі в Києві, а нехрищена Русь: „Аби вони (коли порушать присягу) не мали помочі ні від Бога, ні від Перуна, аби не захистилися щитами своїми, аби порубані були мечами своїми й своєю зброєю, і були невільниками в сім віці й будучім . . ." У другому договорі: „Нехай підпадемо під клятву Бога, котрому віримо, Перуна й Волоса, бога худоби! Нехай будемо золоті, як золото (цебто поживкнемо), і своєю зброєю нехай будемо посічені . . ."

Другим важливим джерелом — це наші писані пам'ятки — літописи та старовинні духовні поучення та проповіді, в яких згадується про вірування предків у дохристиянські божества. Третє джерело — це наші звичаї-обряди та наш фольклор, що збереглися, бодай відносно, до наших часів.

З ранніх джерел, більш-менш докладних, — це, як уже двічі спогадувалось, відомості з VI. сторіччя історика Прокопія. Він подає, що в наших віруваннях переважали магічні дії, релігійно-магічні відправи, за допомогою яких можна було впливати на будь-які явища й сили, природні й надприродні. Арабські та грецькі письменники X-го стор., як Ібн-Фадлан, Лев Диякон та другі — оповіли, що Русь ніколи у війні не піддається ворогам живою; коли нема виходу — самі себе вбивали, бо вірили, що коли хто був невільником на цім світі, то буде невільником і на тамтому світі.

Норманісти вважають, що варяги мали великий вплив на світогляд наших пращурів і часто те, що належало збоку культури нашим предкам, приписують варягам. До цього треба ставитись дуже критично, бо варяги, хоч і займали значні посади при княжім дворі, однак, за даними історії, вони асимілювалися і піддалися українській культурі, а впливу великого таки не мали. В описі араба Ібн-Фадлана про похорон багатого купця особливо яскраво виступають вірування наших пращурів у загробне життя, та обряд похоронів у дохристиянські часи; норманісти приписують ті похорони т. зв. „русам", насправді той похорон таки належить до Русі, до її обичаїв-звичаїв.

(ПРИМІТКА: Див. Збірник „Бюлетень Наукового Товариства ім. Шевченка", ч. 1-4, 1953 р. Проф. С. Килимник. „Похоронні обичаї стародавніх слов'ян у дохристиянську добу", стор 91-107).

Відомо нам з літописних джерел та й чужоземних, що:

. . . „І нача княжити Володимер в Киеве един, и постави кумири на холму вне двора теремного: Перуна древляна, а главу его сребрену, а ус злат и Хорса, Даждьбога, и Стрибога и Симарагла, и Макош. И жряху им, наричюще яко боги . . .” (Повесть Временних Лет, в лето 6488 (980), Издание Академии Наук СССР, 1950 г.).

Отже, князь Володимир, прибувши до Києва на княжіння, поставив ідоли на горі над Дніпром проти свого палацу. Деякі історики піддають думку, що це були новини підо впливом варягів, бо до князя Володимира ми не знаємо богів-ідолів. Головне, що в той час уже ми бачимо богів у людських постатях, цебто антропоморфізацію. Є думка, що ці боги, введені „В стольнім граді Києві”, були боги всіх племен і всіх народностей, які князь Володимир об'єднав чи підкорив і мав під своєю рукою. Не будемо заперечувати ані першої думки ані другої, але характерним є те, що цей Олімп Русі дуже неясний, без належної генеалогії. Літописець назвав шість богів, що їх поставив князь Володимир у Києві та повелів Добрині поставити такі ж і в Новгороді. Жадної богині ми не бачимо. Жадної богині в жіночій постаті ми не зустрічаємо в історичних джерелах, крім згаданих богів: Перуна, Хорса, Даждьбога (і Дажбога), Стрибога, Симарагла та Макош; пізніше зустрічаємо ще інших: Волоса (Велеса), скотего бога, який відповідає близько грецькому Аполону та римському Марсу . . . У проповідях високих церковних достойників зустрічаємо ще низку інших богів — „нижчої категорії” — Роду й Рожаниць, Ладу — богиню весни та кохання; Морену чи Марену — богиню смерти; Дочку-Паняночку та інших. Отож, жіночі постаті богинь збереглися основне в усній народній творчості — в колядах, веснянках-гаївках та інших фолкльорних дохристиянських наших творах.

Видно, що в названих образах богів лежав о б р а з **Неба-світу-сонця,** спільний усім індо-европейцям — „є д и н и й б о г”, про якого згадує Прокопій Кесарійський. Відносну ясність у цю галузь науки вносить і „Слово о полку Ігоревім”, в якому ми бачимо залишки стародавніх вірувань, зо-

крема в висловах: „Велесові внуки", „Стрибогові внуки", в зверненні Ярославни до вітрів тощо.

У стародавніх джерелах не згадується ані про спеціяльні приміщення для богослужб (капища, чи храми), ані про виконавців тих служб. Натомість є і в стародавніх джерельних матеріялах, і в „Уставі Володимира", що богослужби та моління провадились усюди: на берегах рік, у полі й у хаті, і в дорозі.

Несумнівним є, що релігія, введена Володимиром у першому періоді його князювання з ідолами, була призначена для панівної верстви: княжого двору, бояр, купців, — весі ж (села й поселення) трималися старих вірувань, старих звичаїв-обрядів, які частково залишилися і по наші дні в наших звичаях, традиціях, а добра частина злилася з новою вірою, з християнством.

III. ОБЖИНКИ

Український народ ще здавна, винятково, опоетизував жнива, створив про цей період року численні звичаї, приповідки, загадки, казки, пісні й величну врочистість, що пізніше вилилась у релігійний ритуал — Свято Урожаю. Правда, в минулому це був цілий цикл хліборобських свят весняно-літнього періоду — „Нав'є свято", „Русальний тиждень", „Проводи", „Купальські свята", „Кострубонько", „Свято Рожаниць-Роджанець", — всі ці свята мали в своїй основі Урожай. Ці свята створилися ще в добу кланового періоду, родового побуту. Ступнево вони розвивалися, а з часом, під впливом християнства, деякі зовсім відійшли, інші зійшли нанівець; другі злилися з іншими, піддалися значним ідеологічним змінам, наверствувалися (нашарувалися), утратили чимало цінних моментів. На жаль, з цього циклу вибуялих свят збереглося лише незначне число. До нас дійшли одні уривки з цільної системи та рештки наверстованих пісень і замінених приповідок. Але й ці рештки частково віддзеркалюють сенс свята та відгомін магічних дій. Відносно краще збереглася заключна частина їх — Свято Урожаю — Обжинки.

Зажнивні пісні в усій своїй красі лунали ще в XVII-XIX ст. ст. Частину тих цінних пісень записали наші славні етнографи, як проф. Максимович, М. Цертелєв. Срезневський, Лукашевич, Метлинський, Осип Бодянський, П. Куліш та інші. Окремі з них записали, крім пісень і звичаїв, і дії Свята Урожаю. Пізніші дослідники фолкльору західних українських земель, як Гнатюк, Колесса, З. Кузеля та інші, крім пісень, докладніше списали і самі свята в цілому. Дуже цінні матеріяли подала Комісія по дослідженню „Обичаев и нравов Волыни" та „Записки о Южной России".

З пісень, звичаїв та магічних дій Свята Урожаю в цілому ми маємо нагоду вивчати нашу стародавню культуру, її істо-

річний розвиток, пізнати світогляд наших далеких прапрадідів (пращурів).

У цій розвідці я зупинюсь, головне, на окремих точках заключної частини свята — О б ж и н к и.

У кінці липня, близько Спаса (кінець липня і початок серпня), закінчуються було жнива. Це дуже важливий річний період у селянському господарстві, в житті, як у далекому минулому, так і в пізніші часи.

Наші пращури вірили в чудодійні сили природи, які можна було б привернути на краще до себе — умовити, вблагати, заклясти, приворожити, прихилити. Доля урожаю, а тим і річний добробут людини, залежали від цих сил — Н е б а, його сина Хорса-С о н ц я, пізніше від Перуна — „Громовика" — дощовика. Тому йому дякували за цей урожай, благали й заклинали, співали йому (сонцю), хвальних пісень, щоб був милостивий і надалі, зберіг родючість ниви, охоронив би її і в майбутньому році від граду, вогню, зливи — послав би високий урожай. Можливо, що Перун в окремих місцевостях чи в окремих племен, як у волинян, вважався богом урожаю. У других племен богом урожаю вважався Велес-Волос, скотій бог. Ця віра в Велеса була природньою, бо де стояла худібка, там перебував і Велес, а на тому місці завжди був високий урожай. Але найголовнішим богом урожаю на всій території, яку посідали слов'яни — наші пращури — було С о н ц е - Х о р с.

З приходом християнства Небо й Сонце залишилися також шановані. Довший час тягнеться дуалізм-двовір'є, майже до цього часу. Старі вірування ступнево приймають інші відтінки, набирають іншого значення. Християнство щодалі бере верх, але віра в покійників, упирів, відьом, в „щось", чого не можна бачити, але „воно" існує, „воно" діє, „його" бояться, це панує до деякої міри ще й досі. (Як рештки цього у нас збереглися **безособові** речення та вислови: старіється, бовваніє, манячіє, темніє, світає, морозить, хитається, спиться і т. д.). І, врешті, чимало нешкідливих звичаїв взято під покров церкви: імена сил-богів, як Перун, Велес — замінено іменами християнських святих — Перун ім'ям пророка Іллі, Велес — св. Власієм і т. д.

Ось чому й маємо старі дохристиянські прислів'я на новий лад:

„Ходить Ілля на Васнля (Новий рік),
Носить пугу житяную,
Куди махне — жито росте,
Жито-пшениця і всяка пашниця..."

Друге прислів'я:

„Святий Петро жито зажинає,
Святий Ілля у копи складає..."
(Чубинськнй, III том, 337 стор.).

У цих приказках раніш напевно були імена з дохристиянської мітології, пізніше замінені. І це цілком зрозуміло збоку християнської ідеології, і з вужчих причин — рішучої боротьби християнського духовенства та урядових чинників з „поганськими звичаями".

Про боротьбу християнської церкви з старою вірою та віруваннями підтверджують історичні документи-джерела, починаючи від XI стол. і до наших часів.

Густинський літопис так трактує Купальське свято, як вступне (попереднє) до Свята Урожаю:

„Купала бог обілія, яко же у елін Церес (Церера). Ему же безумнії за обиліє благодареніе приношаху в то время, егда імяше настаті жнива. Сему Купалу — бісу еще и донині по нікоих странах безумнии память совершают начеище июня 23 дня в надвечеріе рождества Іоанна Предтечи, даже до жатвн и далій..."

Саме свято О б ж и н о к виглядало близько так: Дожинаючи ниву, останню постать, — женці чарують її своїм співом: величають за урожай цьогорічний, накликають майбутній, господарям бажають здоров'я і щасливо спожити:

„Журнлася стодола,
Що не повна сторона.
Не журися, стодола,
Буде повна сторона,
Як ми жито діжнемо,
Сторони докладемо.

Судив нам Біг діждати,
Суди, Боже, й споживати,
Миром, в спокою, в доброму
[здоровлю".

(Записано на Полтавщині, м-ко Варва, від сотника Павла Ковтуна, 1928 р.).

Після цього женці проводять розмову з с о н ц е м, благають його, щоб довше було угорі:

„Угору, сонічко, угору;
Угору, сонічко, вгору,
Най я нивоньку дожну..."

Після цього провадиться розмова з ланом-нивою; женці й господар виявляють бажання скорше дожати та піти додому „у вінці":

„Ой, лану, ланочку,
Ой повідж нам правдочку,
Чи будемо у кінці,
Чи підемо „у вінці"?
Ой будеш, доню, будеш,
Лише ланочку діжнеш..."

Дійшовши до краю останньої постаті, виявляли радість:

„Дивувалися ліси (2 рази),
Де поділися вівси.
Женчики позжинали
Желізними серпами (2 рази),
Біленькими руками..."

Далі виявляли радість для стодоли, що буде повна, щоб не журилась:

„Ой зазвеніли стодоли, стодоли,
Що не повні сторони, сторони,
Ой, не звеніте, стодоли,
Будуть повні сторони.
Скільки на небі зірочок,
Стільки у полі копичок,
Зіроньки небо освітили,
Копоньки поле укрили..."

У цій пісні цікаве магічне порівняння Неба й Ниви, Зірок і Кіп (полукіпків). Це чарування, щоб і в майбутньому був високий урожай, щоб поле також укрилося копами, як зірками небо. А разом показує чільне значення ниви для селянина, вихвалення ниви у сполуці-союзі з небом.

Далі чарують багатство для господаря:

...„На печі діжа кисне (2 рази),
До Ивана (відповідне ім'я) полон тисне:
То з гір, то з поділля,
До Ивана на подвір'я..."

(Записано в с. Кісілях, на Волині, від Євгени Мельник-Озерянської, учительки, 1915 р.).

Ця коротка чотирьохрядкова пісня промовляє дуже речисто й цінно. Магічна формула: „На печі діжа кисне" — це чарування, щоб з урожаю так швидко багатів господар, як швидко тісто в діжі (сходить) на печі підіймається, в теплі. Друге, цінне те, що женці взяли „полон" з гір і з долин. Це визначало, що женці в дідухові, снопі-раю, несуть до господаря духів польних, які, властиво, і творили цей високий урожай. Вони, польні духи-Лада, будуть уже в господаря, а прийшли вони з гір і з долин, — вони йому будуть і дальшими опікунами урожаю та домашнього очага...

Важливою ритуальною та й молитовною церемонією женців, — це урочисте шестя по ниві після останньої „жмені". Вони проходять нивою уздовж і поперек, прощають добрих духів покійників, що проростали колоски, наливали зерно й зберігали хлібні зела. Висловлюють свій жаль духам-Ладам, що їм ніде подітися, бо поле стало „голе", утотожнюючи мітологічні істоти з перепілоиькою, вважаючи, що ці добрі духи втілені в польову птицю — перепілоньку, що перебуває на ниві в житі-пшениці:

...„Перепілонька мала наша,
Де ся будеш ховала?
Ми пшеницю дожали,
В снопочки пов'язали,
В копоньки посклали.

Одна копонька в стозі,
А друга в оборозі,
А третя в стодолі —
Наш Ладо на волі!"

(Зап. від Олени Марчукової в с. Якушинцях, на Вінничвині, 1908 р.). Цю ж пісню співали майже по всій Волині. (Переказав Юрій Мельник).

Зміни в тексті цієї пісні були частково на Волині. В інших місцевостях останній рядок заміненио пізнішим витвором:

„Нам горілка на столі".

На Поділлі — Вінниччина, Літинщина та Лятичівщина — останній рядок був у такій редакції:

„Твоє злото у дворі".

Отже, ця пісня звернена до „Перепілоньки", як до духів ниви, — з ласкою, любов'ю, ніжністю, жалем та подякою. Охоронним духам час переселятися у річки-води на зиму, русалкам-нявкам — у дупла сухих дерев, у ліс; потерчатам — у зарослі, кущі-хащі, болота; близьким духам „дідів-бабів" — у дідух-рай, у стодолу, в господарство. Раніш пісні були повніші, ясніші й чіткіші, відповідно до кожного менту; збереглося дещо в сказаннях-переданнях, легендах та казках. Леся Українка записала на Волині чимало відповідно до цього пісень, сказань-леґенд і використала частково в своїй знаменитій „Лісовій пісні". Найбільше цих сказань-леґенд збереглося саме на Волині в найглухіших селах...

За волинськими сказаннями на полі, в „бороді", залишається добрий дух прапредків — Л а д о, для дальшої, а навіть зимової пори, для охорони ниви. (На Поділлі залишали „бороду" для перепілок, щоб не голодували та ховалися від яструба).

Величним актом у святі Урожаю — це „В'язати бороду". На кожній ниві, при межі, біля суловок (суголовок) залишали т. зв. „Власову бороду", „Іллі бороду", пізніше — „Спасову бороду", „Прокіп'я" — у різних місцевостях були різні назви, але думка втілена одна й та ж. На Волині, крім згаданих назов, існувала ще назва „Цапова борода" та „Коза" (колись ця назва визначала „Долю-Щастя"). У Варвинщині, Срібнянщині на Полтавщині, як і в Остерському повіті на Чернігівщині — в давнину, „Дідова борода" носила назву „Людська Доля". Борода — це невеликий жмут невижатої пшениці, чи жита, на корені, скручений зверху, своєрідно зв'язанний, таким чином, що колосся опущене донизу й нагадує бороду — вкланяється Матері-Землі на знак: „Нива дякує" за цей урожай, і благає за майбутній.

У „бороду" в окремих місцевостях на Волині, на Поділлі, та Київщині, також і в північних районах Чернігівщини та в згаданих районах Полтавщини — господар, господиня, чи

інший член родини, клали кусник хліба й крихітку соли. Зав'язуючи „бороду", господар, а чи хто інший з родини чоловічої статі, ставав навколішки, схиляв перед „бородою" голову, а женці-жінки в цей час приговорювали:

„Роди, Боже, на всякого долю —
Бідного-багатого, вдовиці й сироти..."

У деяких місцевостях виминав господар зерно з 2—3-х колосочків з „бороди" й розсівав зерно при корені зв'язаної „бороди" та по стерні: запліднював Деметру-Землю на майбутній рік, приговорюючи, як і на Новий Рік:

„Спіся, родися, жито-пшениця, всяка пашниця,
Краща ніж той рік..."

У давнину слово-поняття борода, крім поданого, визначало старійшину, пізніше набрало значення — голови роду, потім родини; ще пізніше стало символом діда-прадіда, по смерті, діда-ладо, опікуна роду, родини, господарства. Отже, в ритуалі „бороди" віддзеркалюється пошана померлих дідів-прадідів; подяка їм і благання бути й надалі добрими, милостивими опікунами ниви та господарства. А вже в наші часи „борода" людини була символом похилого й поважного віку людини: „То вже сива борода", приговорювали люди про поважну й старшу людину.

Зав'язавши на ниві „бороду", господар вставав (з навколішок), вкланявся „бороді" й на всі чотири сторони ниви, хрестив поле (це вже вплив християнства). Женці співали:

„Ходе Ілля по межі,
Дивується бороді...
Дивно мені
З сеї бороди...

Ой, чия ж то борода?
Да золотом улита,
Чорним шовком обвита".

(П. Чубинський, III-й том, стор. 227; Зап. на Сіверщині, нині Чернігівщина).

У цій коротенькій пісні виявлено: і анімістичний світогляд, і культ „дідів-бабів", і двовір'я; позначена вже християнська доба. Особливо цікаво, що „борода" „чорним шовком обвита", що і тепер чорний кольор означає емблему смерти, але разом із цим цей чорний кольор у бороді золотом „улитий", означає урожай...

Далі, знову йшов цикл веселих пісень — веселили й ниву, і духів польних, і господаря, і урожай:

„Принесемо ми полон
З усіх сторон.
Дай, пан-біг, пожити,
Дай, Боже, повозити,
З поля до обори.
З обори до стодоли,
З стодоли до комори,
З комори на ниву
У щасливу годину..."

У цьому переспіві виразно проходить добробут для господаря: щоб добро йому приходило з усіх сторін; щоб щасливо зігнав з пасовиська й свою худібку; щоб щасливо звіз хліб-урожай; змолотив би його, наповнив би комори, та й на наступний рік щасливо посіяв би знову. Співається ця пісня на дорозі, щоб і дорогу зачаклувати, аби сприяла вона щасливому звезенню урожаю.

Молодь — дівчата та хлопці, молодші чоловіки та жінки — женці, проводили коротку гру навколо зав'язаної „бороди". Дівчата поборювали хлопців, примушували вклякати перед „бородою", зігнувшися повзати під нею (перед нею). Все це супроводжувалось жартами, дотепами, штовханнямгрою.

На думку окремих етнографів — це звеселяли ниву, дякували їй, бажали, щоб і наступного року „повзати-засівати", а потім збирати врожай, як і цей рік. Разом із цим це було прощання з нивою до наступного року.

Під час цієї гри провадились переспіви женців на тему:

„Нивонька наша гостей вітала".

Другі відспівували:

„Наше жито вже в кінця,
Нум, дівчата, до вінця!"

Перші переспівували, відповідали:
„А вже пшениченці на ниві кінець,
Будемо плести княгині нашій вінець!"

Академік М. Грушевський пояснював ритуал „бороди" з історичного боку так:

... „Сей звичай зав'нзування недожатої купини збіжжя стоїть в очевиднім зв'язку з широко розповсюдженими

поза східньо-слов'янськими краями назвами останньої недожатої кулини, або останнього снопа „цапом", або „козою": це доволі правдоподібно пояснюється, як останній притулок польного духа, представлюваного в виді цапа (сатира) . . .
(М. Грушевський. Українська література, том І-й, ст. 193, Київ-Львів, 1923 р.).

Після гри навколо „бороди" йдуть дівчата-женці зі співом до кінцевого полукіпка (копи), витягають із снопів, зокрема з „шапки", по колоску й плетуть вінок. Під час цього співають:

1-ша група: „Котився наш віночок по полю,
Просився в господаря до двору".

2-га група: „Візьми мене, господарю, з собою,
Нехай же я сторононьки доповню!"

У цей час женці, чоловіки й жінки, проходять по инві вздовж і поперек, збирають колоски й складають у „Квітку"-китицю, в невеличкий сніп-Рай, чи плетуть колосяний хрест.

Цей „сніп-Рай" і є місцем перебування душ померлих, покійників, добрих духів поля. У цьому „Раю" перебуває, вселяється, і сам бог урожаю, що сходить невидимо з неба в диі „Корочуна" та на „Новий Рік", уночі під Новий Рік, цей бог призначає духів-опікунів на охорону ниви.

„Сніп-Рай" урочисто вітають і тепер, і на Різдво ставлять на найпочеснішому місці — на „Покуті". Сніп-Рай у більшості носить назву на Різдві — „**Д і д у х**", — вірили, що в ньому вітає, перебуває, дух померлих дідів-прапрадідів — **Л а д о**, опікунів роду.

Під час цього шестя співають:

1-ша група: „Ой літала сива каня по полю,
Заганяла дрібні пташки до бору:
Ой, до бору, дрібні пташки, до бору,
Не роніть рябих пір'їв по полю".

Це заклик до польних духів.

2-га група: „Ой уже ми рябеє пір'я поронили,
Літаючи по горонькам, по долинах,
Витаючи по небесах, по зіроньках . . ."

Відповідь польних духів. (Записано в Старогородці на Остерщині, Чернігівщина).

У цій пісні дуже характерно подана психологія людини ранньої доби, її віра в добрі духи покійників; яскраво віддзеркалено вірування, що душі перебувають по смерті людини — і в горах, і в долинах, що ті душі терплять, переживають і не розкошують. Це мова йде про тих, що померли неприродньою смертю, і які, за тодішніми віруваннями, мусіли покутувати свої гріхи, поневірятись — в образі русалок, мавок, потерчат тощо... Тут виявлено „взаємини" людини з тими надприродніми силами, співчуття їм та подяку, бо й вони допомагали людині в вирощуванні урожаю.

Це прощання і шана ниви, прощання і подяка польним духам, розмова з ними, виряджання їх з ниви на зимівлю в ліси, гори, води, доли.

Тим часом дівчата-женці сплели вінок. Усі встають і урочисто кладуть його на шапку полукіпка. Стоячи навколо цього полукіпка, співають:

1-ша група: „Котився віночок по полю,
Просився в господаря в стодолу..."

2-га група: „Пускай, господарю, в стодолу,
Вже я набувся на полі:
Вже я на полі набувся,
Буйного вітру начувся,
Ранньої роси напився!
Я не довго полежу —
Знову в поле побіжу..."

Решта женців підспівує: „Журилася стодола..."

Після цього відбуваються цікаві дії з серпами. Це вже третій етап на ниві. Всі женці кладуть серпи на ліве плече, підходять на 3—4 кроки до полукіпка. Стають плечима до нього. Юрки затикають за пояс, а серпи кидають позад себе в напрямку полукіпка й співають:

..."А ми жита дожали,
Щоб і на рік діждали...
Женці молодії, серпи золотії,
Приходьте й на рік рано — по-ранньку,
Як сонечко вийде, роса не спаде!...

Коли серп застромився в полукіпок, буде він „гуляти по полю" і на той рік. Це добра ознака майбутнього урожаю.

Старі бабусі з'ясовували це так: „Застромиться серп у полукіпок — притягне урожай на майбутній рік... Коли летить до полукіпка — стинає все зле на ниві"... Інші пояснювали це так: дії з киданням серпів — це чарування майбутнього урожаю; пов'язання цьогорічного з майбутнім (наступного року); відведення всього лихого від ниви, та передача таким способом цього цінного знаряддя (серпів) — добрим духам полів для охорони й для добробуту ниви до наступного урожаю. Проф. Л. Білецький з'ясовує це таким віруванням: „Чий серп устрягне в землю, то той жнець і на другий рік буде жати в того самого господаря"... (Л. Білецький, Історія Української Літератури, т. І-й, стор. 115).

В інших місцевостях серпи кидають не в полукіпок, а в землю. Звичайно, це там, де піскуваті легкі ґрунти. Кидаючи серп, приговорюють, щоб він ішов у поле „і гнав долю в стодолу"...

Сніп-Рай готовий. Женці підходять до дівчат, що плели вінок, який тепер лежить на шапці полукіпка. Дівчата вибирають з-поміж себе „княгиню". Вона стає в середині кола дружок, кладе серп на ліве плече, а юрок бере в праву руку, злегка схиляє голову перед женцями. Старший віком жнець, мужчина підперізує княгиню перевеслом з колосся і урочисто кладе їй на голову вінець. „Княгиня" випростовується, вкланяється женцям і ниві. Після цього починається урочисте несення вінка, що подібно нагадує величне шестя на честь грецького бога урожаю — Діоніса.

„Княгиня", з вінком на голові, з серпом у правій руці, з юрком у лівій, підперезана перевеслом, мов гірляндою, часто з розпущеним волоссям, іде вперeді, за нею „дружки", а навколо решта женців. У кожного женця серп на лівім плечі, обвитий колоссям, юрок у кожного за поясом. Усі стають на суголовках обличчям до ниви, прощаючи її, співають:

„Ой, добраніч, широкеє поле,
Широкеє поле, жито ядренеє,
Добраніч, на здоров'є!"

Рушають з поля й дорогою співають пісень, часто весільних:

1. „Як ми вінок вили,
Мед-горілку пили,
Як вінок довивали,
Нивку жати кінчали" . . .

—x—

2. „Місяцю-місяченьку,
Світи нам доріженьку,
Щобисьмо не зблудили,
Віночка не згубили,
Бо наш вінойко красний,
Як місяченько ясний..."

—x—

3. На Волині найбільше поширена в цій церемонії така пісня:

„Зашуміла діброва,
Залящала дорога,
Хазяїнові женці йдуть,
Золотий вінок несуть..."

4. „Горішок зелененький,
Горішок зелененький,
Наш господар молоденький,
Зарано обжинає,
Добру доленьку має . . .
Господар молоденький,
Під ним кінь вороненький,
На подвір'ю грає,
Добру доленьку має . . .

Десь мої женці йдуть,
Мені віночок несуть,
Мені віночок несуть.
Господар нірниченько,
Запрягай кониченьки
В мальований візочок,
Виїжджай по віночок . . ."

Подані поезії речисто й багатомовно та змістовно промовляють. Без сумніву, ці поезії ідуть з віків, лише замінено малозрозумілі слова пізнішими. Пісні просякнуті наскрізь анімістичним світоглядом із значним віддзеркаленням ще попереднього — культу покійників. Ці пісні — це магічні формули зачарування й ниви і, „золотого віночка" — урожаю; і сили женців; і радощів з урожаю, діброви, дороги; прихилення до господаря „доброї доленьки" — здоров'я, — Господар молоденький — багатства, дорідної худібки — „під ним коник вороненький", мальований візочок . . . Ми звідціля довідуємось, що женці працювали до пізнього вечора, бо звертаються до „місяця-місяченька", щоб світив дорогу . . . Сенс пісень — це „в і н о ч о к". Символ вінка в українській народній творчості, його значення і світове й наше, в давнину й у наші дні багатозначуще, освячене віками й залишилося до наших днів. Вінок — це святість, чистота, невинність, подяка, нагорода, слава, честь і щастя, добре звершення праці.

Господар з господинею в поході-шесті з вінком чи снопом-„Раєм" участи не беруть. Вони раніш виходять з ниви додому, щоб підготуватися гідно й урочисто зустріти й вшанувати сніп-„Рай", вінок, та женців. А в цьому ж снопі-„Раю", а чи у вінку, зустріти й добрі духи душі-лада, вклонитися їм, подякувати за урожай.

До цієї зустрічі господарі клопітливо готуються: чистенько всюди в хаті й господарстві прибирають, чистять усе в хаті, миють — замітають подвір'я, прибирають стодолу, комори, обори, стайні. Стіл застиляють чистою білою скатеркою, лавки — рушниками; на „покутті" розстеляють чистий рушник, на якому ставлять свячену воду та хліб-сіль. Для женців зарані приготовляється добірна їжа й пиття. Господарі прислухаються, як здаля чути спів женців:

„Наше село веселе,
Ми віночок несемо,
Не з золота — з яриці, —
З озимої пшениці, —
Не з золота, а з жита,
Нам горілка налита".

Волинські обжинкові пісні:

1. „Закотилось сонечко за зелений бір,
Поїдемо вечеряти у багатий двір:
А в багатому дворі хліба-солі на столі,
Хліба-солі й усього доволі...
Вареники в маслі, горілочка в пляшці..." і т. д.

2. „Добра нивонька була,
Сто кіп жита зродила,
І ще ся похвалила,
Копу причинила.
Запрягайте воли,
Поїдемо до діброви,
Сосонки витинати,
Копоньки підпирати".

Похід наближається до двору господаря:

„Добрий вечір тому,
Хто в цьому дому!
Господарю-господині,
Здоров'я-багатство всій родині.
Надворі хмарно,
А в клуні гарно,
На полі болото,
А в клуні золото...
Якби нам підступити —
Те золото захопити".

(Цю пісню, із заміною деяких слів, співають на весіллі. „Хата" замість „клуня"; замість „поле" — „дорога" і т. д.).

Шестя зупиняється під ворітьми:

„Нема нашого пана дома,
Поїхав до Львова(чи інше)
Ільвію(?) купувати,
Мід-вино купувати,
Женчиків наповати..."

Це вже з пісень галицькнх. Приспів, як видно, витвір пізніших часів, а протягом віків пісня прийняла значні зміни та наверствовання. Львів побудовано, як нам відомо, в княжу добу, засновано за часів галицького короля — князя Даннла.

Можливо, що раніш спогадувалось інше місто чи місцевість.

„Я в нашого пана
Та й мальована призьба—
Сіло женчиків триста.
Женці ж мої, женці!

Дівчата та й молодиці,
Дівчата кучеряві,
А хлопці чорнобриві".

У цьому переспіві подано не цілком ясно, не уточнено; триста женчиків — це хоч гіперболізм, хоч це подані часи феодальні, коли все село мусіло вижати поле князю, боярину, чи своєму пану-поміщику. Але навіть і в останньому випадку, то триста женчиків на призьбі не вмістяться; можна припускати й перший випадок, що це князю чи боярину вінець принесли, бо ті пани в хату селян не запрошували, а приймали в таких випадках надворі горілкою та ще дечим.

Характерним є ще й те, що тут подані прихильні епітети молоді, ідеал колишньої краси: дівчата ,,кучеряві", а хлопці — „чорняві".

Але повернімось до селянських церемоній обжинок. Шестя стоїть під ворітьми:

1. „Ой обжинки, наш господарю, обжинки,
Дай нам меду й горілки!"

2. „Несемо вам п о л о н
І зо всіх сторон,
І з гір, і з підгір'я.
На господарське подвір'я.

3. „З подвір'я до стодоли,
З стодоли до комори,
З комори на нивоньку
В щасливую годиноньку!"

Це дуже цікава пісня з часу анімістичного світогляду. Женці вважають, що вони взяли в п о л о н „багатство та духів польних, опікунів ниви". Ці багатства допровадили до господарства, на подвір'я до стодоли, до комори, а потім знову ці духи польні завітають на нпви господаря.

„Сова-пава літала,
Крилами двір мітала,
Сподівалася вінця
До свого гуменця . . .“

Сова-пава — це образ польного духа. Чому поєднано два образи поняття: сова й пава? Сова живе й діє лише вночі. Вона негарна, але це нічний дух, бо духи-душі діють лише вночі й можуть бути в різних видах. Тому тут і подано образ нічної птиці — сови, але в пісні надано цій птиці красу пави, цебто, що сова з вигляду некрасива птиця, але вона добра, в ній дух дідів, чи польний, а тому шанується, як пава. Польний дух, в виді сови, радіє, що допоміг господарю і жадає вінця, тобто нагороди. А вінцем буде те, що господар вселить, поверне цей дух до гуменця (старослав'янська назва клуні, стодоли, току).

Як же господар з господинею зустрічали вінок, сніп-Рай з польними духами в ньому та женців?

Перед ворітьми, в подвір'ї ставили стіл, накривали його чистою білою скатеркою, на столі ставили хліб-сіль, воду та пляшку горілки. Господарі, одягнені святочно, радо вітали це шестя і запрошували всіх у хату (казали в давнину: „до господи“). Женці підходять під поріг хати, стають перед зателеним столом, що з-під воріт перенесено перед двері хати, і співають:

„Я у лісі ожиночки (2 рази)
Ю Михайла (чи інше ім'я)
|обжиночки.
Обжалисьмо зарання,

„Заріжте нам барана . . .
Барана рогатого
У Михайла багатого . . .“

У цьому „переспіві“ чудесна алітерація, високохудожні порівняння: у лісі ожиночки, ю (у) Михайла обжиночки. Не відходить порівняння і від реальности, бо саме в жнива й вистигає ожина — жнива лісових духів-істот. Відчувається в пісні велику втіху, що обжалися. Женці вимагають багатого прийняття, бо й „Михайло“ господар багатий.

„Візьміть собі цеє,
Дайте нам другеє —
Мисочки, чарочки новенькі,
Щоб були повненькі“.

Дівча-„княгиня" виступає наперед, схиляє голову, здоровить господарів:

„А дай, Боже, щоб ми на другий рік діждалися жито жати, жито-пшеницю і всяку яриницю..."

Два женці-чоловіки здіймають вінок з „княгині" й кладуть на голову господареві. В інших місцевостях господар сам здіймає вінок з „княгині" й кладе на столі між хлібом і горілкою.

Потім господар дякує женцям, а дівчину-„княгиню" обдаровує грішми й каже:

„Пошли, Боже, щоб і на тебе в церкві щасливо зложили вінець!" Після цього старші женці доручають (передають) господарю сніп-„Рай", справжнього, останнього з нив снопа (що нажали в самім кінці обжинок); пізніше доручали — квітку-китицю колосся. Цей сніп і буде на Різдві „Дідухом". У часі цієї церемонії співають:

1-ша група: „Я у лісі ожиночки", а потім:
„Вийди, господарю, проти нас,
Та винеси чашу меду для всіх нас..."

2-га група: „Закотилось сонечко за зелений бір,
А ми приїхали вечеряти у багатий двір..."
і т. д.

Після цього співають усі разом веселу пісню з рухами-діями:

...„Зі стріхи оріхи летять,
Женці меду-горілки хотять:
Повідала нам дівка,
Та що є у вас горілка,
У коморі на полиці
У великій бербениці..."

Пісня, без сумніву, витвір далеких часів, але наверствований частково у віках. Прекрасні художні засоби. Основна думка: нагадування господарю про нагороду.

Вінок вносить господар у хату, а сніп-Рай також вносять, але женці. Вінок вішають на образах, а сніп-Рай уставляють на покутті, а під ним: хліб-сіль, воду та мед чи горілку. Це все жде Спаса (колись свята урожаю), буде все святитися разом з овочами, городиною та медом-воском.

Тепер женці звертаються вже до господині в піснях, приповідках та загадках:

„Наша господиня пишна,
Тай за брамоньку вийшла,
Ключами подзвонила,
Богу сі помолила,
Що заряня обжила . . ."

Тут і вихваляння господині, і відзначення пошаии до женців, і образ віруючої газдині, її втіха та Богові дяка за обжинки.

У деяких місцевостях, а в тому і на Буковині, брали з поля „останній сніп", квітчали його волошками, котиками, зеленими гілками та іншим польовим зіллям, перев'язували двома перевеслами й урочисто несли до господаря. В селі Кісітях на Волині господар виносив стіл аж на дорогу, ставив його перед ворітьми. На столі, на чистій білій скатерці ставили хліб-сіль, воду, пляшку горілки й господар ждав женців — гостей з поля. Женці підходили, ставали перед столом і співали:

1. „Відчиняй, господарю, ворота,
Бо їде до тебе господа".
2. „Розгорися, вечірняя зоре, перед ранньою стоя,
Прибирися, наша господине, перед нами, женцями..."
3. „Закотилось сонечко за зелений бір,
А ми поїхали вечеряти в багатий двір . . ."

Сніп-„Рай" урочисто, через руки господарів, ставили на столі. Господар відчиняв ворота й стіл із „Раєм" вносили на подвір'я перед поріг хати, а женці осипали господарів зерном із свіжо вим'ятих колосків. Женці ставали півколом навколо стола, обличчям до хати, господар з одного боку стола, господиня з другого. Женці співали:

1-ша група: „А ми жито дожали,
Щоб ще за рік діждали!
Кілько иа небі зірочок,
Тільки на полі кіпочок!
Суди, Боже, зв'язати,
У велику скирту зложити!" і т. д.

2-га група: „Ой обжинки, наш господарю, обжинки,
Став нам меду й горілки . . ."

Кожний господар запрошував женців на обжинки — толоку, бо чим більше женців, то більше щастя на ниві. У цей день господарі намагалися якнайкраще догодити „женчикам", щоб благословили й накликали добробут на двір, на ниву. Багатші наймали музики в день обжинків.

Посадивши за стіл женців-гостей, господарі сами прислуговували за столом, догоджали женцям і, за традиційним звичаєм, не мали права сісти, і ніхто, крім господарів, не міг прислуговувати женцям. Частували женців кращими стравами, обов'язково мусіли бути мучні, молочні, та ріжні напої — запіканки, меди, вишняки та сливняки.

Перед вечерою вносили урочисто „Рай" у хату, уставляли на самому почесному місці — на покутті, і всі сідали, щоб сіли польні духи, а з ними й все добре сіло б у господарстві. У снопі-„Раю" сидять духи-Лада; вони прийшли з поля, щоб разом з женцями та господарями сісти за вечерю та веселитись, бути в хаті.

У хаті „Рай" залишався до кінця вечері, а опісля всі зі співами обжинкових, зажнивних та жнивних пісень, урочисто несли в стодолу, де він залишався до свята Корочуна, нині до вілії, до Святої Вечері.

На Буковині був подібний звичай-обряд: вили вінок дуже великий, уквітчували його волошками й несли до господаря.

На Волині „сніп-Рай" уквітчували зіллям-квітами, зеленими гілками, а женці супроводжували „Рай" також з зеленими гілками в руках.

До коротких підсумків ОБЖИНКІВ та Свята урожаю.

I. В о б ж и н к а х розрізняємо такі основні етапи:

1. Остання постать на ниві;
2. Полон польних духів;
3. Утворення „Снопа-Раю";
4. Дівчата-женці в'ють вінок;
5. Ритуал „бороди";
6. Хвала ниві, що зродила, — хвала польним духам, що зростили урожай;
7. Звичай з серпами — гадання-чарування;
8. Чарування ниви, майбутнього урожаю;

9. Чарування дороги, щоб сприяла кращому звезенню хлібів з поля;
10. Прощання з нивою; прощання з польними духами;
11. Урочисте шестя з вінком та „Снопом-Раєм" до господаря;
12. Готування господарів до зустрічі цього шестя та сама зустріч;
13. Доручення господарю вінка та внесення „Снопа-Раю" до двору, до хати, до стодоли.
14. Вихваляння та чарування багатства для господаря.

Раніш було шанування бога урожаю, а з прийняттям християнства — шанування пророка Іллі, св. Юрія, св. Пантелеймона-Паликопу та других. Пізніше — це двовір'я та християнізація утворів дохристиянської культури. Ясно, що звичаї-обряди, що вилились у тій сивій давнині в релігійні ритуали, не могли безслідно зникнути й протягом тисячоліть. Залишилися ці звичаї СОНЯШНОГО ГОСПОДАРСЬКОГО КОЛА-КРУГА й до наших днів.

Дохристиянські свята-ритуали, звичаї та фолкльор — усе це складалося протягом тисячоліть, довгого часу. Геродот (жив у V-му стол. до Христа), грецький історик описує, що з Чорноморських степів, ще до приходу скитів, 5—6 дівчат щороку приносили вінки родючости-урожаю разом з овочами в храм Зевса, Атени, Аполона до античної Греції. І, дійсно, цей ритуал наших далеких пращурів — Свята Обжинок, дуже близький до культу стародавньої Греції — богині Деметри (богині землі) та Діоніса, бога родючости, до веселощів вакханаліїв.

Що вплив античної Греції на це наше свято можливий — трудно заперечити. У сусідстві наших південних племен, зокрема тиверців і уличів, були грецькі колонії (Тира, Ольбія, Херсонес та інші), а тому не могли вони не впливати культурно та релігійно зокрема. Стародавні греки шанували „вінець урожаю" — винограду, хлібів, овочів і носили до храмів, так шанували цей „вінець" і в Україні-Русі до приходу християнства. В добу християнства й досі носять святити вінки хлібні, фрукти, овочі та мед на Спаса до церкви, — сприйнявши, християнізували це свято.

Магічні дії-молитви „зажинкові" й „обжинкові" в цілому до нас не дійшли, маємо лише „уламки" — рештки пісень та звичаїв. Пізніше зажинкові, жнивні та обжинкові пісні злилися з народніми піснями, зокрема з колядами, веснянками, купальськими, весільними та іншими піснями. Дуже багато цих цінностей нашої пракультури назавжди втрачено, хоч у загальному, звичай „Обжинок" зберігся аж до XIX стор. включно; правда, вже з значними змінами.

Свято урожаю було ще в передісторичні часи майже в усіх народів світу: в германських народів, греків, римлян, єгиптян, халдеїв, вавилонян, асирійців, і в усіх слов'янських народів, але кожний нарід мав свою відмінність, особливість у цьому святі.

У численних піснях обжинок, безмежно веселих, а поруч і журно-сумних, хвальних, благальних — відбивається і нинішня душа українського народу, його віра, бажання, мрії, його культура . . .

Світової і вічної слави геніяльні мистці Леонардо да-Вінчі, Мікель Анджело, Тіціян, Кореджіо й багато інших творців-малярів подали нам картини обжинкового ритуалу заходу. Цим допомогли й нашій уяві краще зрозуміти, оцінити й відчути безмежну людську радість вінця праці ранньої людини — У р о ж а ю.

Д ж е р е л а та література до цієї праці.

I. Відомості від похилого віку людей:

1. Ярина Харчучка. 99 років, с. Зарванці на Поділлі (1918 р.).
2. Гаврилюк К.-Фрасина, віком 85 р., записане 1920 р. — Київщина.
3. Мельник Єлисавета й о. Віктор Мельник, бл. 80 років, — Волинь.
4. Карпенко Д., записано 1934 р. м-ко Варва, Полтавщина.
5. Катерина Н. (Не пригадаю прізвища), Старогородка, Остерщина, на Чернігівщині.
6. Боднар Вероніка, 82 р., Золочів — Галичина.

Крім цих, численно опитано й інших з різних українських земель. Оповідачі в більшості неписьменні.

II. Література:

1. Акад. М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923 р.
2. Його ж. З історії релігійної думки на Україні. Львів, 1925 р.
3. Д-р Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, Авгсбург, 1947.
4. Акад. С. Єфремов. Історія українського письменства, т. І-й, Львів, 1924 р.
5. Коряк. Історія української літератури, т. І-й, ДВ, Київ, 1930.
6. Дорошкевич. Українська література, Київ, 1932 р.
7. Енциклопедія Українознавства, т. І-й, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 р., вид. НТШ.
8. Українська Загальна Енциклопедія, т. III-й, 1932 р., Львів-Станіслав-Коломия.
9. Брокгауз і Ефрон. Енциклопедія, Ляйпціг-Відень, 1890.
10. Большая Енциклопедія Юнакова „Просвещеніе", С.-Петербург.
11. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, Буенос-Айрес, Аргентіна, 1957—1962.
12. Українська народна поетична творчість, ДВ., Київ, 1958 р.

ПРИМІТКА: Словник до монографії „Український рік" мав бути поданий в II-й частині VI-го тому: „Етнографічний словник". — **Ред.**

IV. СВЯТО ІЛЛІ - ГРОМОВЕРЖЦЯ.

Жнива в Україні, з винятково поетичною обрядовістю, належать до літнього циклу, але закінчуються восени — обжинками та возовнцею. Починалися вони в червні, перед святом Петра й Павла, а закінчувалися на початку серпня. Стародавнє дохристиянське свято підсумків урожаю та подяки Велесові, Перунові, а найголовніше Хорсу — сонцю, а також духам предків — „Роду-Рожаницям", прибрало нового змісту, християнізувалось. Жнива, з точки зору обрядовости, поділялися на три основних етапи: зажинки, властиві жнива й обжинки. Кожний з цих етапів мав своїх опікунів, але головним опікуном усіх трьох етапів — це були добрі польні духи.

З приходом християнства старі боги урожаю замінилися християнськими святими: бога Велеса замінив св. Власій, Перуна — пророк Ілля — Громовержець, що, за народними віруваннями, відав блискавкою, громом, був опікуном жнив та гонив по небу чортів, пускав у них громові стріли. Правда, в українськім фолкльорі ані Перун, ані Велес не спогадуються, але чільне місце, як в обрядовості, так і в фолкльорі по старому займає „світле сонечко" та духи польні, опікуни нив.

Св. Пророк Ілля, що святкувався 20 липня за с. ст., за часів християнських, вважався нарівні з польними духами, а в дечому, то й перевершував їх. Він був, головне, опікуном готових кіп жита та зберігав ниву від вогню. В деяких місцевостях пророка Іллю взагалі вважали загальним опікуном збіжжя.

Закореніле було вірування, майже до останнього часу, що Ілля має особливий вплив на урожай, і коли його не умилостивити, то може пропасти весь урожай від блискавки та грому — згорить, а коли вмилостивити, то:

„Куди махне — жито росте, жито-пшениця — всяка пашниця-яриниця", — каже народнє прислів'я.

Чимало складено леґенд та сказань про Іллю — і як сприяє урожаю, і як гонить та громові стріли пускає на дідьків.

Народ так уявляв св. пророка Іллю:

. . . „Св. Ілля їздить небесними мостами — з хмари на хмару перескакує. Він відтіля оглядає ниви. А їздить він на вогненній колісниці, а запряжено в ту колісницю четверо білих могутніх коней . . . Ті коні блискавично, що ніхто не може углядіти, з хмари на хмару перескакують . . А з ніздрів цих небесних коней вогонь дише . . . А копита в них у срібло окуті. А коли коні з хмари на хмару перескакують, то тоді саме й гримить. Коли ж Ілля розмахнеться та тросне пугою, — а пуга в нього велика, довга, підганяючи коней, то на небі буває видно ту пугу, наче вогненна смуга-стрічка — блискавка. А троскає він не лише на свою білу четверню коней, але й на дідьків, що намагаються лихо скоїти на ниві. Від троскання вогненної пуги св. Іллі розбігаються дідьки в усі сторони. Отож, як загримить, то св. Ілля і спускається на ниви й гонить ті лихі сили — дідьків, а їздить він над копами, над нивами, над стернею. Коли довше гримить, то означає, що св. Ілля пускає стріли, ціляє в дідьків. Коли ж який дідько сховається під копу, то св. Ілля пускає в ту копу вогненну стрілу й копа горить . . . Буває, що й більше горить . . ." (З розповідань старої Євгени Мельник).

Існує багато сказань-леґенд про дії св. Іллі і на жнивах, і на небі. В одному оповіданні-казці говориться, що св. Ілля їздить по небу, збирає пшеницю, премелює її на біле борошно, пече на небі калачі й спускає дітям на землю. Тому, коли гримить, то щоб діти не боялись, їм кажуть: „То Бозя чемним діткам калачі везе". У другій дитячій казці оповідається, що св. Ілля засіває з неба ниви. Коли господар і господиня працьовиті й шанують св. Іллю, то він засіває гарним чистим зерном, а коли господарі ледачі, то засіває кукілем та сокирками.

Св. Іллі приписувалось, що він відає також дощем улітку в часі, коли збіжжя на пні (на корені); коли ж жито-пшеницю зібрано, звезено, св. Ілля на ниви вже не навідуєтьси, а полює за дідьками в небі. Дідьки ховаються у воду, а Ілля

холодить воду. Народне прислів'я говорить: „Пішов Ілля і тепло повів за собою". Друге прислів'я: „Урожай зібрано й тепло відібрано", — вже й вода не та, вже холодна й годі купатися. І, дійсно, селяни купалися лише до Іллі. „У серпні сонце серп гріє, а Ілля воду холодить", — говорили селяни. Бувало й у серпні тепло й вода тепла, але селяни таки не купалися. Існувало вірування, що після Іллі всі духи-душі, прикаяні й неприкаяні, за винятком домовиків, Рожаниць, та дідів-ладо, — оселялися в водах, горах, лісах, скелях... Св. Ілля проганяє всі ті духи після жнив. Друге вірування було, що Ілля замикає воду, в якій уже після жнив купаються душі праведних, та й грішники омивають свої гріхи.

Це народне дохристиянське вірування, яке з прийняттям християнства злилося з святом пророка Іллі, в цього святого втілено майже цілком функції дохристиянського бога урожаю. І на образах св. Ілля зображувався, що їде на величезній і прекрасній розмальованій колісниці, запряженій четвернею казкових білих, з довгими гривами та розкішними хвостами, коней, з ніздрів яких пахкають вогнені снопи... На колісниці сидить старець з сивою довгою бородою, з довжелезною пугою, одягнений у кожух. І перескакують ці могутні казкові коні з хмари на хмару. Правдоподібно, що ці образи можна зустріти й тепер. Св. пророк Ілля на цих образах був подібний до Зевса в хмарах неба.

Свято Іллі дуже стародавнє й носило іншу назву, яку саме, трудно тепер сказати, бо ані в фолкльорі, ані в інших письмових джерелах ми тієї назви не зустрічаємо, але знаємо, що свято це було пов'язане зі змінами осені: „Як прийде Ілля — наробить у полі гнилля". Селяни дуже шанували свято Іллі, нічого в той день не робили — не працювали, щоб не розгнівити „покровителя" — опікуна кіп; ходили гуртами в цей день у поле, але чимало ходили до найближчої церкви св. Іллі, на празник. Це свято глибоко прищепилося в Україні з давен-давна, та й шанувалось воно й іншими іновірцями.

Пригадую, на одній з гір м. Теодосії, в Криму над Чорним морем, здається на „Митридаті", побудована церква св. Іллі. Розповідали мені кримці, що ту невеличку церковцю побудовано декілька сот літ тому, та що побудовано не лише

на засоби православних християн, але й на щирі пожертви татар (мусулман), турків, вірменів, а навіть і жидів та інших народностей. У тій церковці правиться лише двічі на рік: на весні та в свято Іллі (20 липня с. с.). У цей день я припадково глянув через вікно свого мешкання на ту гору й був здивований, що височезна гора, знизу й догори суцільно вкрита живим потоком людей. Відкрив вікно й почув могутні церковні співи. Я спитав у своєї господині, що то означає. Вона мені й пояснила та й порадила піти туди. День був теплий; в Інституті в цей день не було викладів, і я поспішив до Митридату. Величня картина встала переді мною: десятки тисяч людей різних вірувань і вір, різних національностей ішли за численними хресними ходами, очолюваними духовенством. Хресні ходи прибули сюди з різних, близьких, місцевостей та церков у радіусі 15—20 кіл. Багато турків, татар, вірменів, болгарів, жидів та інших ішли в цій багатотисячній масі поруч з православним духовенством, молитовно настроєні. Але вийшли на гору. Церковця мала й не могла вмістити й тисячної частини учасників цього ходу. В різних місцевостях гори служило духовенство молебні св. Іллі (це було 20 липня 1918 р. за ст. ст.), а в церкві йшла Служба Божа. Тут же мені розповіли, що Теодосію зрідка навідує жахлива тропічна гроза (пізніше я й сам пережив той жах); та що той, хто ходить у цей день та на весні в цю церкву, врятовується від тієї страшної грози, коли вона захопить його в дорозі, чи на вулиці. Не стану описувати ту жахливу грозу, а лише подам короткий образ, бо й я раз у житті її пережив.

Саме я повертався з Інституту додому. Враз стало темно так, як уночі. Вулиці зпорожніли — не було нікого. З усіх домів кричать до мене мешканці, показують знаками, закликають до приміщення. Я не розумів, у чому справа. Враз зарокотав страшний грім, а серед хмар у небі величезна, розгіллячена блискавка, подібної я ніколи не бачив. Я вскочив у перший дім. Попав я до караїмів (нащадки колишніх хозар) і дві пані оповіли мені, що зараз розпочнеться страшна тропікальна гроза. Позачиняли вони двері й вікна. І враз почалось безперервне грохотання грому... Неймовірної сили грім потрясав безперервно повітрям й землею, а довжелезна

блнскавка, розгіллячена в усі сторонн, також безперервно кроїла небо, цілнмн клубами котнлась з краю в край... Ревлн коровн, іржалн коні... Полив дощ, якого я ніколн до того часу не бачнв — мов суцільна вода лилась з неба. І це продовжувалось 20—25 хвилин. Море було дійсно страшне: чорне, чорне, а хвнлі здіймалнся горамн, — то падали наче в прірву, то знову підіймалнся горою... І ці караїмки розповіли, що й вонн є парафіянамн церкви св. Іллі, хоч їх віра юдейська. Старша пані додала: „Лнше св. Ілля рятує від цієї бідн...” Скінчнлась гроза. На вулнцях страшна руїна, внр водн вниіс і каміння брукованої вулнці; то тут, то там лежалн забнті тваринн: коровн, коні, козн... В той час, за 20—25 хв., було громом вбито 9 душ людей. Я ще довший час слухав переповідання караїмок про тропічну грозу, та сказання про св. пророка Іллю. А вода вулнцямн, суцільннмн потоками, бурхлнвою рікою неслась у море... А скількн за той короткий час пропало дрібннх суден на морі?

Після цнх пережнтків мені стало ясно, чому було таке велетенське шестя до церквн св. Іллі, чому так крнмці шанують це свято.

V. КОСОВИЦЯ ЛІТНЯ ТА ОСІННЯ (отави)

„Не треба Бога о дощ просити,
прийде, як станем косити".

(Народня приповідка).

Жнива хлібів, зажинки та обжинки проходили урочисто, як свято, так і косовиця трави влітку та отави для худоби восени проходила святочно й радісно. Дійсно, літня косовиця уявляла своєрідне свято збору паші-сіна для худоби. Урожай трави дуже багато важив у господарстві. Достатня заготівля кормів для коней, корів та овець на зиму — це була запорука річного добробуту та багатства господаря. Лише при умові гарного укосу трави, при вчасному скошенні, сушінні, складанні в копиці та звозі в двір, сіновали-обороги, — господар матиме прибуток від худоби, приплід і користі: коні за зиму, при гарному зимуванні, наберуться сил для весняних та літніх важних робіт, також й воли; корови даватимуть достатньо молока; вівці — і молока й вовни... Кобили щасливо пожеребляться, корови потеляться, а вівці покотяться... як й у щедрівці виспівується:

„Ой за лісом, за лісочком,
Сіно косить Василечко...
Сіно косить, коням носить.
Нате, коні, наїдайтесь..."

А чи:

...„Прилетіла ластівонька,
Сіла собі на віконько,
Стала вона щебетати,
Господаря викликати,
Що всі вівці п о к о т и л и с ь..."

Не буду зупинятись на коментарях цих цитат, бо відносна аналіза цих щедрівок подана в І-му т. монографії „Український рік..." (стор. 77-79 та 75-76).

Перший укос трави бував перед жнивами, влітку, а при дощовій весні, то й весною. На косовицю господар вибирав-

ся в більшості до сходу сонця, щоб: „Бриніла коса коло покоса з росою, бриніла".

Шестя чи виїзд на косовицю господарів та косарів, хлопців-парубків та чоловіків, — було досить урочисте з додержанням певних звичаїв. Напередодні по всьому селу лунала своєрідна „музика" — косарі клепали коси; припасовували косу до кісся, готували кушки, мантачки, бруски. Саме готування також було урочисте з чаруванням кіс, слини, щоб не боліла в часі косовиці; щоб сонце не дуже пекло в голову; щоб вітер сушив сіно та не перешкоджав складати в копиці, перевертати та згрібати у вали; щоб покіс добре клався; щоб трава-квіти швидко в'яли та сохли в пахуче сіно; щоб худібка від цієї паші-сіна поправлялась, здорова була б та щасливо плодилась; щоб дощі в цей час не перешкоджали.

У давнину на косовицю ходили гуртами — сусіди та родичі: спочатку викосять одному, потім по черзі й іншим.

Отже, вранці, в день косовиці, після ситного й святочного раннього обіду, на якому мусіли бути всі косарі, господар доручав коси косарям, які таких не мали (здебільшого косарі приходили зі своїми косами, а хлопці-парубки — не завжди), а готуючи коси, чарував їх: щоб коса добре косила, щоб косарі мали силу „тягти" косу; щоб ніхто на кості не хворів; щоб щасливо косилося. Наприкінці брав свою косу, мед, (пізніше горілку), готував барильце на воду; кушки, бабку, бруси, запасну одну-дві коси, запасне кісся; торбу з ситним святочним „полуднем" виносила господиня і сама клала на віз. Вона ж доручала господаря у вузлику трошки макувидюку, приговорюючи; „Мак-видюк усе побачить зле й лихе — все з трави пожене..." Потім відчиняла ворота, а господар з косарями з місця сідав на віз. Коли ж косовиця близько, то йшли косарі пішки. Тоді господиня чіпляла торбу господарю на кісся, і також відчиняла ворота косарям та виряджала їх аж за ворота. Весело, зі співами, їхали чи йшли косарі на луги-береги, поляни лісні та сіножаті.

На косовиці з воза першим вставав господар, а коли йшли, то першим ступав на траву, а решта косарів після нього. Господар ішов насередину поляни чи лугу, здіймав бриля, що робили й присутні, — благословив хрестом (хрестив)

сінокосну площу, голосно просив Бога „внести" в його руки хліб-пшу для худібки. Потім кидав тричі на траву мак-видюк і приговорював, як і на Водохрищі:

> „Ти все бачиш, подивись і вижени все зле й лихе, всі сили шкідливі для нас і для худібки, всі сили супротивні з цієї паші-трави, від нас і від худібки; коли не вижанеш — не побачиш більше світа-сонця Божого, праведного — осліпнеш..."

(Записано з уст старенького дідуся Филимона з с. Зарванець, Вінниччина, 1907 р.).

Після цього господар розставляв косарів, сам ставав першим, а косарі один за другим зв ним. Перехристившись, спускав косу долі й подавав гасло всім: „Господи, благослови!" „Коси, косо, щасливо худібці на добро!" І дзвенять косн одна за другою, дружньо в такт і до „риму" розмахують праворуч і ліворуч косарі, лягає трава, хилять голови квіти, відразу, мов хвилі на морі, здіймаються слідом за косарями товсті покоси... І лунає на луці дивна музика кіс, мов виявляє невимовну радість косарів... Дзвін-бреніння коси, шуршання трави, сюрчання коников та жуків, пахощі квітів — бадьорять усіх. Але, трохи прокосивши, господар зупиняється, а за ним і всі косарі, бере свіжо скошеної трави й відносить конам та з відповідними приповідками кладе траву перед кіньми. Далі подає „команду" гострити коси. Кожний косар виймає бруса чи мантачку з кушки, що причеплена ззаду до очкура, впирає острий кінець кісся в землю, бере лівою рукою за кінець коси, обіперши верх кісяти з косою о свої груди — справно проводить бруском вперед і до себе.

Як під музику марша, знову крок за кроком ідуть косарі, кладуть рівні та високі покоси. Рівномірно, одночасово, артистично, мов суцільна машина, — відводяться руки косарів з кіссям то ліворуч назад, то праворуч уперед; шугають коси в високу густу траву, відгортаючи кожний раз оберемок трави до рівного покосу. Так бадьоро, безперервно йде праця до полудня.

Але сонце над головою, найкоротша тінь. Господар гукає: „Гострімо коси, йдемо полуднувати!" Засвистіли-зашуміли бруски-мантачки о коси... „Коси під покіс!" Гукає госпо-

дар. Косарі, на чолі з господарем, ідуть на край скошеної площі, розташовуються на покосах, на покосах же розкладається смачний, ситний святочний полудень. А вже господиня цей полудень зладнала найвибагливіший: і печеня, і вареники, і сало, і яєчка та й хлібець свіжий пахучий! Господар бере з-під покоса пляшку, з торби келішок, наливає чарку, п'є за всіх здоров'є, за щасливий спожиток цієї паші худібкою, за праведні душі й світле сонечко, перехиляє, а трошки, що залишив на дні — бризкає на покоси, й наливає всім по черзі, збуджує ще більший апетит. Смачно й приємно споживається полудень! Весела розмова косарів мало-помалу тихшає, всі розташовуються зручно на покосах і солодко, простягнувшись у весь зріст, відпочивають.

У деяких місцевостях був звичай, що косарі споживали полудень напівлежачи на покосах, щоб і вітер лежав, коли будуть перевертати, згрібати та складати сіно в копиці та на віз. А лягали косарі здрімнути після полудня, щоб і худібка, поївши цієї паші, лягала, ремигала та вдоволена була.

Але сонце „спадає", косарі стають бадьорішими... І враз лунає весела пісня: „Вирядджала мати сина та й на косовицю..." Аромат лісових чи лугових квітів та трави наповнює повітря, п'янить своїм запахом. Тінь усе довшає, сонце спускається все нижче й нижче. Важка праця косовиці! Тому господар заздалегідь припиняє працю. Він іде напувати коней, вимощує віз свіжою травою, укладає все, що мав із собою і подає команду здіймати коси. Сам, як і решта після нього, скручує з трави перевесло й перев'язує косу, приклавши її вздовж кісяти, всі коси складає на віз, усаджує косарів, а коли є діти, то раніш дітей. Був звичай брати на косовицю дітей, які збирали квіти з покосів і плели віночки, а чи інакше бавились. Весело їдуть косарі й співають усю дорогу. Приємно було послухати вечером їх бадьорі й лункі пісні. Дома господарі „поштували" привезеною травою всю худібку, як своєрідний привіт коням та коровам „з скотєго урожаю".

Привітно господиня зустрічала косарів смачною вечерою, а господар — „доброю чаркою".

На 3-й, 4-й день, при гарній погоді, вся родина виїжджала перевертати та згрібати сіно. Це вже й легка й дуже приємна робота. До цієї роботи прилучалися часто й сусіди та родичі, коли саме в той час не мали своєї косовиці. До полудня завжди перевертали та сушили сіно, а після полудня жінки й молодь згрібали покоси у вали, а господар клав копиці. Діти забавлялися та „доптали" копиці. А коли був вітер, то діти 8-10 років стояли на копиці й граблями притримували сіно, щоб не зривав вітер, а господар клав копицю. Цю працю господар не доручав нікому, бо, коли попадеться чуть вогке, недосушене сіно в середину копиці, то зіпріє, зіпсується вся копиця. Тому треба було уважно класти, а вогке сіно досушувати біля копиці, а чи класти на самий верх, де воно „доходило".

У день, коли згрібають сіно, господар і господиня перед початком роботи зверталися з благанням та магічними формулами до вітру, щоб сушив сіно та не розвівав, не перешкоджав складати в копиці та згортати у вали.

Возовиця сіна проходила не менш радісно й урочисто, особливо зустріч першої фури. У звичаю було, що господар, їдучи по сіно, брав з собою дітей (8-10 р.). А їздив він на ніч. Звечора приладовував віз: чіпляв передній і задній мотуз з ключкою, клав „рубля", вила чи габлі, граблі та паровицю для себе й для хлопчини, якого брав з собою. Звечора в полі накладав господар сіно на віз, урубльовував, під возом розстеляв досить сіна, на якому клав хлоп'я і сам лягав спати після вечері. Ще сонце не показувалось, як господар з хлоп'ям рушав додому. (Це в тому випадку, як лука була далеко). Господиня вранці пильно виглядала господаря з сіном, особливо з першою фурою. Господар з хлоп'ям, за звичаєм, сиділи зверху фури, господиня, побачивши їх, відчиняла ворота. Лише на подвір'ї сходить господар з фури та здіймає хлоп'я. Фуру допроваджується до сіновалу, в шопу, де й складалося сіно. Господиня з хлоп'ям у засторонку розносили та „доптали" сіно, а господар кидав вилами в засторонок. Сіно з воза скинули, віз виточили й господиня скликала дітей у шопу, де складено сіно, і на сіні всі обідали. Правдоподібно, що це вважалося шануванням „скотьїх духів". Не по-

щастило мені довідатись у повноті про звичаї косовиці та возовиці сіна, про формули, що їх проказувата господиня та господар, але про дещо можна й догадатися.

Осіння косовиця отави

Косовиця отави, цебто другого та й останнього в році осіннього скосу трави, — це вже разом вважалося і прощанням з поляною (коли сінокос у лісі), лукою, чи берегом. Церемонії провадились ті ж, що й у часі літньої чи весняної косовиці, лише з тією ріжницею, що коли вивозили останню фуру отави, господар кликав „святі душі" й „сонце праведне" — хоронити для худібки її добро, дати гарний укос і в наступному році; після цього господар благословляв і прощав сінокос до наступного року. При самому виїзді з останньою фурою, господар тричі висмикував потрохи сіна й кидав на сінокосну площу, приговорюючи: „не все забираю, і вам залишаю, абисте мали на той рік". Кому це „вам", думаю, не трудно догадатися: певно було вірування, що були й „скотьї духи, опікуни" та й Велес, скотій бог, був опікуном скоту, то певно й сінокосів... Це близьке до „бороди" на ниві.

Пізніше християнська церква опікунство сіножатями та сінокосами доручила св. Кирикові, чи як народ називав, — „Курикові-Вітрогонові".

З пошани до „скотьїх духів", та й для літньої вигоди, господарі з дітьми після звозу сіна спали на сіні майже до осені. Рівно ж і у недількі та святочні дні родина по Службі Божій відпочивала на сіні. Видно, що й з тієї ж пошани, господарі брали по в'язочці сіна і з першого та й з останнього привозу під кутю на Різдві, хоч це й не всюди практикувалось. Як нива й хліб для людей, так і сінокоси та сіно для худоби були в належній пошані, але ріжниця була та, що хліб, та й нива вважалися святими, а сінокос та сіно такими не вважалися.

VI. ВОЗОВИЦЯ СВОЯ, ВДОВИНА ТА СИРІТСЬКА

Громадське готування до возовиці-шарварок

Закінчилося літо з жнивами, теплом, красою. Після обжинок наступає друга страдна пора в господарстві — возовиця хліба-снопів з поля, та отави. Перед цим усе село добровільно, без нагадувань і без примусу, „готує зустріч хлібові" — виправляє дороги й в одиночку, й громадою. Це традиційно робилося в давнину, без особливих змін проводилось і в наші часи, включно до кінця XIX століття: клали мости, виправляли дороги. Й прислів'я стародавнє збереглося щодо цього: „Прав дорогу хлібові з поля додому, а він тебе поведе з клуні на поле".

Лагодження мостів, покладення нових, виправляння доріг — це було кількаденною загальною громадською працею двічі на рік: весною та перед возовицею. Ця праця була дружня й весела, наче свято. Участь у цьому шарварку брали і чоловіки, і жінки, а найактивнішу — молодь, дівчата та хлопці. Праця починалася раненько. Село ще зі сходом сонця ставало галасливим; чоловіки, жінки, хлопці й дівчата працювали на всіх вулицях і дорогах, у селі й далеко за селом, аж до найдальших полів. Чоловіки з пилками, сокирами, свердлами, молотками йшли будувати та лагодити місткі. За ними повні вози з потрібним матеріялом-деревом. Жінки, дівчата та хлопці з рискалями (лопатами), риглями-ґаблями та граблями, а окремі хлопці — з кіньми — бороноами. Всюди рівняють дороги: засувають-закидають калабані, вибої, глибокі колії, рови та „вири", що їх розмили дощі. Дружньо чоловіки та хлопці працюють лопатами, а жінки й дівчата — граблями. Після цієї роботи хлопці заволочують боронами. Все спрямоване, щоб були рівні дороги, щоб не переверталися вози з снопами. Коли віз перевернеться, то це подвійна шкода: гаїться дуже дорогий час у возовицю й марнується, обмолочується на шкоду хліб. А до всього було вірування:

коли перевернеться віз із снопами, то, мовляв, святий хліб не хоче йти до господаря...

Готування „шляхів" для возовиці вважалося справою святою і обов'язковою, громадською та й персональною. Всі громадно виходили на цю працю, звільнялися від неї лише немічні старці, хворі, вдовиці та діти. Для молоді ця праця була в повному розумінні святом: веселощі, жарти, а навіть короткі гри. Тому молодь намагалась зосереджуватися на окремих ділянках дороги разом, вільніше себе почувала. Отже, вся дорога з „озимої руки" (так називали озиме поле, відкіля того року мусіла бути возовиця), аж до села рухалась й через усе село була густо усіяна людьми. Веселі співи та жарти молоді робили працю особливо приємною. По скінченню роботи чоловіки увечорі збиралися гуртами (які працювали) й „поливали", „рівняли" дорогу та „кріпили мости", складалися і весело проводили час аж за північ. Видно, що й цей звичай ведеться з давнини. Трудно з цих мізерних залишків витягнути потрібне для дослідів, як саме це свято — громадської праці проводилось у сиву давнину, які саме тоді були звичаї.

В окремих місцевостях був звичай після такого шарварку — виправляння доріг — „оглядати ці дороги". Це, як називали, — „попразен" і „пошанування дороги", а проводилось це так: молодь організовувала гри біля мостів над річкою, а господарі збиралися по кілька родин і проїжджали виправленими дорогами, бо й „коні мусіли оглянути виправлену дорогу" — „кінські оглядини". Після цих веселих із співами оглядин зупинялися численно за селом на ниві й споживали готовий привезений полудень, кроплячи „доріженьку" медом, пізніше горілкою, щоб „доріжка не курилася", щоб „доріжка не кривилася". Можемо догадуватись, що й у наших далеких пращурів, правдоподібно, був свій Гермес, — бог доріг, на честь якого, певно, й робили ці „оглядини", поштували його та „доріженьку". Але, на жаль, для підтвердження цього, крім звичаю, нічого іншого не маємо. Видно первісна форма цього звичаю утратилась.

Далеко складніші роботи та звичаї були при „лагодженні" переправ. У численних місцевостях весі (села) були

розташовані так, що село по одному боці річки, а поля та пасовнська — по другому. Коли річка була досить широка, то трудно було навести чи побудувати моста (знесеного кригою), хоча б і громадою, а чи й кількома. Тоді вже мостили колодами, деревинами під'їзд та виїзд, а на дні річки особливі вибої закидали камінням... У цьому випадку, коли людина сама неспроможна була доконати те, чи інше, вона зверталася до магії, чаклування, умилостивлення тих сил. Таке було й при будові мостів, і при „лагодженні" переправ. У давнину вірили, що на переправах є водні сили, якісь боги — злі та добрі, та що їх треба умилостивити, заворожити, щоб не заподіювали зла ані худобі, ані людям при переходах. З часу християнства це вилилось у хресні ходи до переправ та відповідні Служби Божі двічі на рік — весною та восени. І про ці останні, — звичаї при переправах, до нас дійшли дуже скупі відомості.

Готування клуні-стодоли до возовиці

Як господиня прибирає та чистить хату перед кожними святами, так господар прибирає та чистить клуню-стодолу перед возовицею — привозом снопів жита-пшениці та інших з поля.

Стодола — це висока дерев'яна будова, пошита сніпками, простора, без стелі. Мала стодола дві брами — передню і затильну та хвіртку. До стодоли належав і тік — надвірній та внутрішній. Тік — це гладенько вирівняна площа, 4 на 5 метрів (близько 25 кв. метрів). Тік утромбований глиною. Брами були такої висоти й ширини, що віз, навантажений снопами, вільно входив до середини.

Внутрі клуня-стодола мала три великих розділи з двома невеличкими прибудівками всередині, чи зовні на полову та різне господарське знаряддя. Посередині між брамами був унутрішній тік, міцно утромбований глиною, мов кам'яний, на якому господар у негоду молотив снопи; праворуч і ліворуч — два засторонки, де складалися снопи, коли привозили з поля, а після вимолочення їх — складалися околоти — приколотки та солома. Засторонки відгороджені були

від унутрішнього току низькими, на півметра висоти дошками, щоб зерно під час молотьби не бризкало в засторонки.

Засторонки перед возовицею очищалися від усього, перекопувались, щоб поруйнувати мишачі гнізда й нори-ходи, зливались водою і утромбовувались, сохнули, а перед самою возовицею покривались-устелялись густо соломою, щоб не запріло знизу жито. Стіни в клуні чисто обмітались від пилу та павутиння. Будувались стіни в клуні з дилів, між якими були щілини, городилися з хворосту, а чи з очерету, щоб вільно проходило повітря, щоб сушилися снопи, не пріли б, коли привезені з поля добре не „вистояні". Підготовка клуні мусіла бути виконана ще за місяць до возовиці, щоб повисихали й тік, коли його поправляли (тинкували та підмащували) й засторонки.

Увесь час, покіль господар готував клуню до возовиці, стояв десь усередині різдвяний „дідух", бодай кілька колосків з нього, або обжинковий минулорічний вінок.

Це було віруваиия, що „польних духів", духу „дідів" не можна з клуні виносити, „вичищати", не можна й на мить залишати клуню-стодолу „порожньою", без збіжжя. І це дає чимало до зрозуміння і здогадок.

Возовиця

Зжатого жита одразу не можна було звозити в клуню, бо серед соломи, в гузирі був і зелений бур'ян. Коли б одразу звести, то солома та й зерно зіпріли б і пропали. Коли ж вистоїться певний час жито-пшениця в копах на полі, пройде вітром і висохне польове зілля, що було зжате разом із збіжжям, господар приступає одразу до возовиці. Соломою, після обмолоту, покривали-пошивали хати та інші будівлі, а витрушеним сухим польовим зіллям разом із дрібною та коротькою, мякшою соломою годували худобу взимку, домішуючи їм потрохи й сіна.

„У серпні зерно спіє, а спина мліє", — говорить приповідка.

І, дійсно, під час возовиці треба добре працювати, щоб завчасно до дощів вихопити з поля сухий хліб. „Біля хліба

не гріх працювати й у свято", — говорили люди. Тому й возовиця снопів відбувалася безперервно. В давнину праця і свято — вважалися спільними, а хліб вважався святим, — тому й копи перескладати та возити снопи в неділю — не було гріхом.

Але почалась возовиця. До цього господар мусів належно підготуватись, зладнати й припасти все, що було потрібне під час возовиці: зладнати вози, приготувати запасні осі, налюшники, люшні, рублі, гаки, посукати снопове мотуззя, приготувати міцну упряж, зладнати гальма, щоб можна було безпечно з'їжджати з гори з снопами, та оббити драбини в возі новими лубками й т. д.

Треба пригадати, що в давнину вози були на дерев'яних осях, тому часто ламались, ці осі й треба було негайно підставляти нові, а такі й мусіли бути в запасі.

Ось господар уранці збирається з сином їхати по снопи. Вистеляє віз (драбини) ряднами. Їдуть натщесерце. Господар запріг коні чи воли, зладнав усе належно, йде до хати, побожно хреститься і просить Бога благословити щасливо звезти з поля хліб святий, — виходить надвір, сідає на віз, а господиня слідом іде за ним, виносить хлібину й кладе на коліна господареві на возі, а разом у торбині й малий сніданок, відчиняє ворота й проказує: „У щасливу годину!"

Приїхавши на ниву, господар кладе хліб на чистій торбі під полукіпком на снопі, — в інших місцевостях — під „Спасовою бородою", спускає під віз снопове мотуззя, скидає на стерню „рубля", поправляє рядна на возі. Після цього „виповняє" драбини снопами, проказуючи таку формулу:

„Господи, душечки святі, допоможіть звезти святий хліб до клуні... Ідіть, снопи, на покуття, завітайте, святі родителі наші, до стодолн..."

Після цієї церемонії господар вилазив на віз, син, чи хто інший, подавав снопи, а господар укладав верству за верствою, не перевищуючн 4—5 верств. Врешті, покладена остання верства, виповнена середина, — хлопець подавав рубля зпереду, наклавши передній мотуз на голову рубля. Господар натискав на рубля так, щоб він щільно приліг до

снопів, брав задній мотуз, майстерно обвнвав рубель і, зачепнвшн за ключку, врубльовував фуру. Рубель так міцно стнскав снопн, що, коли й фура було перекнneться, то снопн не розсунуться. Після цього оглядав фуру, на котрнй бік воиа накладена, щоб знатн, як їхатн й де та з котрого боку підтрнмувати фуру. Скінчнвшн з цнм, господар з сином сідалн на снопн, снідалн, а цілушку від хлібинн господар запорпував під „бородою", чн посеред нивн, як жертву, чн поштування-подяку нивi та духам. Не засиджуючись, сідалн на віз і рушали додому.

Колн господар під'їжджав до свого обійстя, господння ждала вже давно й пильно вднвлялася у напрямок, відкіля має прнїхатн господар з снном і „хлібом святнм". Угледіла. Швндко біжнть у хату, світить на столі свічку, бере хлібнну, свячену з паскн цілушку та на хліб кладе дрібку солн. Далі відчиняє ворота в подвір'я, на тік, брамн в клуні — щоб господар, а казалн — хліб святий, в'їхав без затримки й з пошаною в обійстя та в „своє обнталнще" — стодолу. Відчннивши ворота, йде з дітьмн й спогаданнми атрнбутамн вперед фурн, наче веде за собою. Врешті, господар з „хлібом святнм" в'їхав у клуню. Господиня урочнсто доручає йому хліб-сіль та свячену цілушку. Господар побожно хреститься, цілує хліб і кладе його на чнстому білому рушнику на перший знятнй з воза сніп. Після цього, не внпрягаючи коней, дає їм тут же їсти, а сам знову вибнрається на фуру й подає в засторонок снопн, де вже господиня з дітьми жде, щоб розкладатн їх в засторонку.

Снопи „скннуті" й належно складені. Господар виводить коні, знову дає їм їсти, а господння тнм часом повертається до хати, гасить свічку, бере обід і переносить у клуню. Господар розкладає на току снопи й усі обідають на снопах, це з першим прнвозом снопів з поля. Цей обід вважається ритуальнним разом з польнимн духами, що прнбулн сюди ще раніш з „Снопом-Раєм" у часі обжннок. На Волнні в глухнх селах збереглися стародавні звичаї з першнм прнвозом снопів з поля. У деякнх селах Володимир-Волниського пов., господар ще робнв таке: брав юр'ївську, благовіщенську та водохрнщенську воду й кропнв нею клуню та перші снопн, а зовні

обсипав маком-видюком та з засвіченою трійцею, — коли він був пасічник, — тричі обходив довкруги клуню, та заходив і всередину; господиня в цей час носила хлібину, з якою господар повернувся з поля. Господар промовляв:

„Милостивий Боже, праведне сонце й ви, наші рідненькі, — як наповнили ниву нашу врожаєм, колос налили зерном, наповніть і клуню снопами, хлібом святим... Просимо всіх вас до Вашої оселі, до святої трапези з нами..."

А вже дальша возовиця проходила без особливих церемоній.

Коли ж господар брав останні снопи з поля, то проводив таку розмову й церемонію: здіймав бриля і дякував ниві, духам-Ладам, Богові й сонцю праведному. Потім витягав із снопів кілька колосків, найчастіше три, і промовляв:

„Ниво родючая, сповненая(?), наша рідна кормителько, душечки-родителі наші — вам розсіваю зроджене зерно..." Кілька зерен при цьому кидав у „бороду". Виїхавши на суловки, чи на дорогу, зупинявся знову, оглядався на ниву, хрестив поле й приговорював:

„Набирайся сили, відпочивай, ниво! Відпочивайте і ви, душі святі!"

Похрестивши ниву, рушав останньою фурою додому.

Возовиця вдовина та сирітська

Вартий уваги звичай допомоги у возовиці вдовам, сиротам, хворим та рекрутам.

Перша неділя такої возовиці призначалася, як жертва Богові, — це вдовам, сиротам та іншим спогаданим, обездоленим родинам. Було й прислів'я: „Допоможи вдові-сироті раз, Бог тобі допоможе в десять раз!" Майже всі „кінні" селяни в першу неділю возовиці, незалежно, чи своє звезли, виїжджали на поля вдовині й сирітські. Всі мали свої харчі й працювали без усякої винагороди. Подібну громадську возовицю озимих проводили села й для своїх священиків, але цим уже звозили снопи, коли вдовам та собі позакінчували.

Возовиця ярових хлібів провадилась звичайно, коли не враховувати звичаю з гречаними снопами: в деяких місцевостях Поділля після скосу гречки всі, коли в'язали сноп — колядували. Чому це так -- трудно з'ясувати. А в Літинськім та Лятичівськім повітах (може й ще де це відбувалося), їздили до знайомих та родичів з гречаним снопом колядувати . . .

VII. СВЯТО КВІТІВ ТА ГОРОДИНИ

„Дівчина гарна та ласкава,
як маковійська квітка".

(З народніх приказок)..

Першого серпня за ст. ст., у день свв. мучеників Маковіїв в Україні відбувалося дитяче та дівоче свято — СВЯТО КВІТІВ, як також і свято г о р о д и н и.

Напередодні 1-го серпня дівчата готували МАКОВІЙСЬКУ КВІТКУ, до складу якої брали основне городні квіти, а частково польові та лісні. З городніх брали: ласкавці, чудривці, любисток, чорнобривці, повняки, майорці (настурції), васильки, маточник, м'яту, руту, маруну, канупер, шальвію польову і городню, ногітки, маленький розквітлий соняшник, польові котики, сокирки; лісові та лугові — материнку, чебрець, роман-зілля та інші. Господиня ж готувала городину: насамперед — м а к, кілька добрих головок, довільну кількість, — це посвячувалось і потім домішувалось до куті, і на посів наступного року, й на „данину" бджолам та птиці. У давнину мак вважався корисною та й чарівною рослиною: його приміщували й у Божу страву — Багату та Голодну кутю, вживали при гаданні-ворожінні; через макові магічні дії „впливали" на добре роїння та на високу несність домашньої птиці. Тому то, коли господиня вибирала кращі головки маку, то проказувала ш і с т ь п р и к а з а н і й (відомі були тільки десять приказаній - заповідів, своєрідно народом передредаговані), про які саме — я не можу точно сказати, але пригадаю, що зміст був близько такий: щоб діти росли, щоб молодь щасливо одружувалась, щоб бджоли роїлись, щоб кури неслись, щоб добре курчата лупились, щоб усі здорові були, щоб наступна весна була милостива й зима лагідна, щоб відьми й чародії були безсилі й оминали родину, щоб „діди" були ласкавими, добрими опікунами й т. д. Головки маку зв'язувались червоною стрічкою, щоб уся родина була червоняста, а значить і здорова. В маковійську

квітку господиня вставляла стебельце матірки-коноплі та стебельце льоиу, щоб коноплі та льои родили та щоб полотна, скатерки, рядна та рушиики добрі виходили...

Окремо господиня у хусточку складала: одну-дві цибулини, часничини, дві-три моркви, бурячок, пару картопельок, два-три стручки квасолі, два-три зеренця бобу, корінчик петрушки — вшаиовувалося всю городину...

Перед Маковієм дівчата збиралися гуртками й плели вінки з барвінку та різиих городиіх квітів.

Ще досвіту, 1-го серпия, матері будили своїх доиьок та взагалі дітей; дівчата збирали та складали „маковійську квітку", матері городину, а діти самі собі збирали иевеличкі пучечки квітів. Мати обплітала зверху „квітку" намистом, зв'язувала, як було зазначеио, червоною новенькою стрічкою, обвивала рушничком і доручала доні з такими словами:

„На, доню, квітку цю, щоб ти була така гарна, багата й пригожа, як ця квітка; щоб тебе хлопці любили, як люблять люди квітку..."

Майже зі сходом сонця вулицями села „текли" численио дівчата з „Маковійськими квітками" та діти (обох статей) з иевеличкими пучечками квітів до церкви. Дівчата були всі у вінках, усі святочио одягиені. Дзвони гули иа все село — скликали дітей до церкви.

Господар і господиия провадили свої звичайні будеині роботи, зрідка можна було побачити дорослу жінку, що йшла до церкви в цей день. Ішли лише ті господині, в яких ие було дітей, бо коли й дівчат у родині не було, а були хлопчики, то старшенький хлопчик ніс „маковійську квітку" святити. Це свято було цілком дівоче та дитяче хлопчиків і дівчаток від 5—6 років до 14—15.

В церкві кожне дівча, що тримало „маковійську квітку", купувало за 2 копійки свічечку й уставляло в середину квітки. Служба Божа в цей день рано починалась, рано й кінчалась, бо всі діти в цей день ішли до церкви натщесерце. Після Служби Божої всі діти виходили надвір і ставали віночком навколо церкви, розкладали на хустииках перед собою городні овочі, а в руках тримали „маковійські квітки". В цер-

кві в цей день також цілком обслуговували самі діти: старшенькі несли хрест, фореньги, образи, свічі та виносили й християнницю, в яку наливали воду для освячення, коли свячення води проводилось у церкві. Цікаво й дуже урочисто виглядало освячення квітів та овочів, мов на Великдень, але навколо лише повно дітей „як маку", — казали люди.

Поучення священика в цей день було також цікаве й скероване на виховання дітей: про відвідування церкви, школи, про чемність, пошану батьків, гріх лаятись, любов до праці, допомога батькам; тримати себе в чистоті й своє приміщення і т. д.

Весело й гамірно поверталися численні натовпи дітей до своїх домівок. Радо їх зустрічали й матері. Хоч цей день був початком посту-Спасівки, дітям він, як піст, не відчувався — був веселим і радісним днем. Матері поштували дітей пісним святочним обідом, маковими шуликами, коржами з маком, медом, пиріжками тощо.

Цей день увесь належав дітям та дівчатам. Менші збиралися на луці, чи на „горбочку"; щебетання та дитячі крики лунали по всьому селу до пізнього вечора. Діти гралися у різні гри: „Горюдуба", „Кота й миші", „Гілки", „Стукалки", „У просо", „Гусей і вовка", „У коні", „В перегоники", „Короля" тощо.

Дорослі дівчата також святкували й не працювали в цей день. Вони збиралися, ходили в ліс по зілля, збиралися гуртками, проводили свої жартівливі гри, а в лісі співали спасівчані пісні (в селі священики та адміністрація в день посту забороняла співати на вулиці), — і також цей день належав їм, і вони, не відчували посту — веселились по молодечому. Дорослі хлопці в цей день працювали нарівні з батьками, а вечером жартували з дівчатами, називаючи їх „маковійками" й „макодзюбами".

Але повернемось назад. Дівчата приходили з церкви й, привітавшись з матір'ю, доручали їй „маковійську квітку". Мати урочисто прийняла цю квітку від доні, яка схиляла при цьому голову перед матір'ю, а матір пестливо торкалася квіткою до голови донечки й проказувала: „Як квітка з храму Божого прийшла свячена, так, доню моя, щоб ти красна й ве-

села прийшла від шлюбу з церкви Божої". Потім господиня з квіткою та посвяченою городиною обходила город, хату й усе обійстя — пасіку, коли така була, комори, обори, клуню й інші місця. Після цього квітку підвішувала під сволоком, перед образами, щоб висохла, бо це ж свячене й чарівне зілля, помічне й при різних недугах, і в боротьбі з лихими силами, зокрема з відьмами. Мак господиня також підвішувала під сволок, щоб цілком „дійшов", висох, а потім маленькими частками розподілявся для майбутнього вживання: і для куті, і для посіву, і для справ ворожіння — магічних дій...

Освячену городину — частково споживали, частково давали худобі, а частину клали в погріб, чим вважалось освячення погріба, зачарування майбутнього урожаю городини, щоб завжди наповнювався погріб...

Зіллям „маковійської квітки" підкурювались корови, щоб відьми не забирали молока; підкурювали при лихих хворобах-недугах; підкурювали при бешисі та відмовлянні „вроків та пристріту". Особливим зіллям у „маковійській квітці" — це були квіти любови, кохання, прихилення хлопця до дівчини, чоловіка до жінки, та квіти родинної злагоди. Спеціяльно дівочими чарівними квітами в „маковійській квітці" — це були: л ю б и с т о к, ч е б р е ц ь, л а с к а в ц і, к у д р я в ц і та інші. Для малих дітей-немовлят під час купання їх — була м а т е р и к а, медунка та майже всі иазвані вище дівочі. Для господині, крім городини, ще вважалися чарівними п о в и я к и, щоб було повне в достатках життя в хаті; канупер, щоб уся родина була здорова; Боже деревце, щоб відхиляло від обійстя усе лихе й недобре й т. д. Кожне зілячко в цій квітці символізувало щось добре для всіх членів родини, для всіх статей і для всякого віку. Тому то, коли дівчина з господинею-матір'ю складала цю квітку, то мати примовляла до кожного зіллячка окремо: коли в квітку вкладала дівчина чорнобривці, то мати приказувала: „Щоб довіку не линяли чорні брови в дівчат і хлопців" (розуміється у своїх дітей); клали кудрявці: щоб кучері н хлопців вилися, щоб дівчата любили; ласкавці — щоб були й з батьками й між собою завжди ласкаві, лагідні, щирі; рута-м'ята — щоб

здорові були, щоб ніяке зло не чіплялось; маточник — щоб матка клала багато яєчок, щоб посилала бджілок на працю рано-пораненько; соняшник — щоб сонце було завжди милостиве, давало б тепло людям, худобі й рослинам... і т. д. Цікаво приговорювала господиня, коли вкладала в квітку стебло матірки-прядива (коноплі): „Щоб рушники весільні, скатерки настільні, сорочки святочні натільні та штани-холоші — чоловікові пригожі; полотна білі-гожі, хороші"... Коли вкладала стебло льону: „Рости вище по коліна, щоб нікого з нас голова не боліла; білися біло, щоб хустками твоїми нашій (ім'я рек) весільну голову покрило; білися міцно в широці(?), щоб старостам (ім'я рек) перев'язала плечі" (записано з народніх уст на Полтавщині).

Народнє свято КВІТКИ, а краще сказати — квіток, рослин, дуже стародавнє; утратило воно дуже багато своїх звичаїв, своєї особливості протягом віків, християнізувалось так глибоко, що трудно його належно й дослідити. Я подав лише загальну й спільну в більшості українських земель частину, зокрема картина подана за дослідженням цих звичаїв на Поділлі, Київщині, Полтавщині та на Волині, але всюди воно мало свої нюанси, а в деяких місцях — спрощення.

Про свято „Маковіїв" є чимало нотаток в етнографії, але питання постання його, первісне значення, його колишній зміст — так й не усталене. Проф. Є. Онацький подає в своїй Малій Енциклопедії (УМЕ), що свято мало б бути пам'яті мучеників-братів Маковіїв, але перетворилось у поетичне народнє свято свячення квітів...

Етнограф Ящуржинський у „Київській Старині", VIII, стор. 524—525, 1889 р., подав деякі цікаві особливості цього свята та подав, що святили такі зілля: Петрові батоги (цикорію), німицю, кріп, миколайчики, деревій, драголюб та й згадані попереду.[1] В „Записках Юго-западного Отдела", II, стр. 97, 1872 г., — подано, що в цей день святили й збіжжя. Етнографічний Збірник НТШ, II, стр. 9, — подає цікаві звичаї цього свята в Закарпатті: „до церкви приносили госпо-

[1] Cychorium Intybus, Hyoscyamus niger, Anethum graveolens, Eryngium planum, Achillea Millefolium, Lycopus Europaeus. (Ред.)

дині корчажки, або товкачки з водою. На них робили косиці та клали трохи солі, головки маку та часнику. Все це святили й потім давали їсти худобі", і т. д.

До короткої аналізи цих звичаїв:

Відомо нам з етнографічних матеріялів, що в давнину, правдоподібно, існував культ лісів, дерев, культ квітів, видно, що й це теперішнє свято є відгомоном того давноминулого, віддзеркалення тих культів, тих дохристиянських вірувань. З веснянок та коляд, як і з інших джерел, ми довідуємось про вірування, що душі „дідів" відходять у квітивирій, а душі новонароджених дітей прибувають з квітів. Шануючи квіти — шануємо й новонароджених і тих, що відійшли — „дідів" ... Маленькі проміння падають у підтвердження щодо дітей, бо свято, в основному, було дитячим. Про покійників у цьому святі спогадується дуже мало, але пов'язано свято з дідами лише тим, що були вірування, що душі „дідів" переселяються в новонароджених. Було й таке вірування, можливо лише в деяких місцевостях: — Нива вижата, й духи польні „Роди-Рожаниці" переселяються у квіти, у дерева (ліси), води; і, третє, християнська церква поєднала культ дерев з „Чесними древами" ... Можливо й те, що це останнє осіннє прощання з квітами, деревами й взагалі з рослинністю, з „ШУМОМ", з душами. Старі люди казали, що на свято Маковія треба вносити в хату квіти й виставляти їх у вікнах, бо це радість і померлим і живим ... (село Журавка, на Прилуччині); можна припускати ще й таку думку: це подяка дітей літу, красі та привіт — зустріч осені.

Свято городини поєднано, видно, пізніше з святом квітів та дерев, бо й не всі городні овочі були відомі в далеку давнину, коли творилося це свято. Бараболя, наприклад, прийшла до нас з Америки аж у XVIII стор. Взагалі, в цьому святі дуже багато й незрозумілого, а навіть в окремих точках — заперечного. Свято квітів — свято дітей! А чому вже тут і городина вплутана? Це вже належить до господинь. Господині ж дають це на посвячення, але сами цей день значним святом не трактують, як трактується це для дівчат та для дітей. Для жінок це „свято" визначається лише тим, що

вони „мак тереблять" у цей день, але „мак теребити" — чи означає це святкувати? Доречно сказати, що 90-літній Елеазар і його дружина Соломія та 7 дітей-братів замучені були за те, що не прийняли поганської жертвенної їжі, та й потерпіли ще до Христа.

Що ж „практичного" залишилося від того свята? В народі залишилось чимало, перераховувати всього того я не буду, бо, здебільшого, це витвір далеко пізнішого часу; подруге, я вже частково перед тим подав у цій же розвідці. Наші предки глибоко вірили, що посвячене зілля набирало особливих чарівних властивостей у всьому житті селянина, зокрема молоді; дівчата на Благовіщення заплітали в коси маковійське зілля — й як символ весняного кохання, і як символ краси, і щоб добре коси росли, що вважалося красою дівчини. Клали це зілля і біля породіллі в надії, що скорше розрішиться в родах, що легше перенесе пологи, що новонароджене дитя буде й гарне, і здорове, і люблене, ніщо його не вразить. Але й набивали подушку покійникам маковійським зіллям.

Все це: і чарівні властивості маковійського зілля, і його вживання при породі, при покійникові, при купелях дитини тощо, — промовляють, що це свято таки стародавне, спільне всім українським землям, що воно таки було святом-культом квітів та дерев, а разом і дітей, охорони їх від усього лихого, — але, на великий жаль, це свято мало досліджене на сьогодні, а ще більше наверстоване, змінене або поєднане з іншими.

VIII. СВЯТО УРОЖАЮ ХЛІБІВ, САДОВИНИ, МЕДУ — СВЯТО СПАСА (6-го серпня, с. ст.)

„Прийде Спас — держи рукавиці про запас".
(Народнє присл'вя).

Найчільніші річні роботи в господарстві, зокрема жнива з возовицею та косовиця, в загальному, закінчуються до 6-го серпня с. ст. — до Спаса. Вижато жито-пшеницю, скошено більшість ярих і залишаються уже легші осінні роботи, які можна виконувати й поволі. Та, властиво, на цей час уже відходило й літнє тепло, відчувається подув осені. Ось чому нарід створив приказку: „Прийшов Спас — бери рукавиці про запас", чи „Прийшов Спас — держи кожуха про запас". „Прийшов Спас — усьому час!" „Як прийде Спас — комарям урветься бас, а як прийде Пречиста — забере їх нечиста!" Як видно з численних приповідок та оповідань-казок, серпень в Україні був межею між лагідним теплим літом та холодною, мокрою, неприв'ітною, хоч і багатою, осінню.

У давнину, після збору врожаю, близько 6-го серпня с. ст. (тепер 19-го серпня), усі хліборобські країни соняшного сільсько-господарського круга-кола віддавали шану й подяку богу врожаю — сонцю, чи іншому. Це свято було й у античній Греції, і в Римі, і в усіх, на той час культурних країнах, Малої Азії, як також і в Месопотамії, Асирії, Сирії, Палестині й других. Особливо врочисто проходило це свято врожаю в Єгипті. В давнину це свято було й у наших прапрадідів-антів, і певно проводилось дуже врочисто, з особливими церемоніями та й мало ґрунтовне значення. Насамперед, це було третє з черги свято померлих — духів, „дідів", „бабів"; подруге, це було свято врожаю, свято подяки богу врожаю — сонцю, чи в окремих місцях богу Велесу та „Роду-Рожаницям"; потретє, це була врочистість — прощання з літом та зустріч з багатою осінню. Тому й церемонії мусіли бути виняткові.

На цей час уже був новий хліб на столі, стодоли повні

хліба; в садах ламалось гілля від овочів — яблук, груш та слив; у городах — високі врожаї різної городини. На той час вже відібрано і повні бочки меду; стоплено вже й божу речовину — віск. А в додаток до всього цього, вже закінчилися головні, найважчі роботи в полі, залишалася лише сівба та збір решти городини.

З часом, із зміною світогляду, із зміною віри, з прийняттям християнства й це свято християнізувалось цілком, існуючі святкування, звичаї — замінені на християнські.

> ... „На ґрунті християнського календаря, скомбінованого з різними природними й побутовими явищами місцевого річного кругу, виростають нові мітологічні поняття і образи"
> (М. Грушевський. З історії релігійної думки на Україні, стр. 37, Львів, 1925).

І, дійсно, бог урожаю перекрився у християнстві Спасом; „Велесова борода" замінилася „Спасовою бородою", „Ілльовою". У зв'язку з посвяченням овочів — святом садовини, виникають нові образи, нові звичаї: не їсти до Спаса овочів тим батькам, у яких померли діти, і т. п.

Спасова леґенда:

> ... „На Спаса Пресвята Діва на тамтому світі роздає після посвячення всім дітям по яблучку, по грушечці та по сливочці. Коли доходить черга до тих дітей, батьки яких їли плоди до посвячення, цебто до Спаса, Пресвята Діва каже тим діткам: „Вам яблучка, грушечки та сливочки нема, бо поїли ваші батьки ..." І плачуть діти, і скаржаться Богові на своїх батьків ... І не будуть душі їх бджілками вітати в саду наступного року, і не будуть їх батьки мати такого гарного врожаю яблук, груш та слив, і не зустрінуть ті діти своїх батьків на тамтому світі, коли настане їх час, не привітають їх ..."

Ця леґенда й численні інші, подібні, дуже були поширені в Україні.

Друга леґенда оповідає, що духи-душі покійників також охороняють сади, також сприяють квітові садів, визріванню плодів, їх пахощам, смакові ... І що ті душі приходять на Спаса до церкви й стоять невидимо над тими плодами, по-

кіль священик не посвятить їх; вони, духи, невидимо й свої плоди приносять святити, а звідси несуть їх усіх духам добрим на тамтой світ. Що навіть „Спасова відправа", — це відправа для покійників також, як і для бджіл. А бджоли, то „муха Божа" й бджоли також моляться Богу, літають у небо, а відтіля приносять від сонця „його частку" для свята — віск...

З прийняттям християнства з'явились численні легенди, апокрифічні сказання; прислів'я, пов'язані з святом урожаю, з святом подяки сонцю та покійникам. Ось тому старі численні образи затемнені й неясні. Сама ж основа свята збереглась.

Ще в XIX стор. свято врожаю проводилось приблизно так:

За два-три дні до Спаса господар наводив лад у пасіці: оглядав усі вулики й „на руку" зважував кожний вулик (колоду, дуплянку). Дуже важкі відмічав окремо, щоб „видушити мед", середньої ваги й зовсім легкі — відмічав окремо. Середньої ваги вулики залишить — „пустить у зиму", а з легких, цебто з тих, що до Спаса не встигли собі наносити меду, зробити запас мухою на зиму, — „пересипить" бджолу до середніх — з'єднає, посилить на зимівлю, а порожні щільники з цих вуликів перетопить на віск. Стародавні методи „відбирати мед" були надто примітивні та й жорстокі. Господар-пасічник затикав вічко у вулнкові-дуплянці, підкладав конопляної полови, запалював і бджоли гинули; пізніше конопляну полову замінила сірка — пасічник робив з пачісок квачики, розтоплював сірку, вмачав ці „квачики-сірники" й ними „душив бджіл".

Отож, за 2 - 3 дні до Спаса, пасічник вставав раненько і помолившись Богу, покіль бджола не вилетіла на пожиток, душив призначені бджоли, витрушував мертву бджолу, вирізував острим ножем щільник за щільником. Гарні щільники, білі, цілком залиті медом й засклеплені, — господар відкладав для посвячення та дарунків для близьких, прнятелів, вдовиць, сиріт та інших, а більшість щільників скидав у липову діжку. Коли діжка наповнювалась — товк макогоном. Мед важчий від воску, стікав на дно, а мята вощина — підійма-

лись догори. Потім мед проціджувався через сито, а з вощини господар виварював віск.

Перед цією роботою господар-пасічник проводив таку церемонію: брав образ свв. Зосими й Саватія, чи Олексія, чоловіка Божого (ці образи були ціле літо в пасіці на якійсь деревині, а на зиму вносились до стебника разом з бджолами). Цими образами благословлялось всю пасіку. Господар молився серед пасіки, тримаючи образ на грудях і промовляв приблизно так:

> ...„Святі покровителі й утішителі „мухи-Божої", Зосимо й Саватію, святі душі й ви, „Божі мухи", простіть мене, що я забираю мед ваш, що зводжу вас зо світу... Але Господь і сонце присвяте благословлять мене взяти мед на поживу, на Святі Вечори, на св. Спаса для душ праведних і для нас грішних... І віск беру на „Трійцю святу", — Богові й сонцю праведному на світло й подяку..."

Ці пасічницькі молитви були досить довгі й цікаві, але, на жаль, не можу подати їх повно, та й не відмічені вони в етнографічній літературі.

У деяких місцевостях України „святий напиток" — „мед та медове пиво" — варилося перед Спасом, а в інших місцевостях цей ритуальний „святий напиток" варився перед Варварою, св. Миколою, або в день „Миколового батька", — св. Симона Зилота, чи перед „Видінням", цебто перед Введенням.

З виступів вищих церковних ієрархів XI—XII—XIII сторіч, з їх проповідей довідуємось про „поганські звичаї" — про варіння меду та сукання свічок. І коли ці звичаї, а вони „належали до тих, на яких тримається світ" — стали відмирати й заборонялись, то люди скаржились:

> ...„Святим Миколам пива не варять, кум до кума вечері не несе (на Різдво), святим Водохрищам свічі не сучать, приходить кінець світу..."
> (М. Грушевський. Історія релігійної думки на Україні, стор. 14—15, Львів, 1925).

Але повернемось до теми. Після обходу навколо пасіки з образом, торішньою „Трійцею" та святою водою, в супро-

воді дітей-помічників, — господар-пасічник приступає до „душення меду". Вощину на віск господар доручає варити господині. І цеваріння воску також супроводжується численними й спеціяльними молитвами-заговорами та подяками. Коли віск зварений, відціджений і розлятий до посуд, затвердне, є готовий і для продажі, й для свічок. Вечером господар з господинею сучать свічки: найгрубші — для „Трійці" (в різних місцевостях і в різні часи року сукали свічки для „Трійці"), і на Водохрищі, і на „Страсті Господні", і перед Спасом. Далі сучать тонші свічки, з розподілом — „страсні", „громничі", великодні, хрищеницькі, покійницькі, церковні, свят-вечірні, сирітські, вдовині та для роздачі бідним. Після цих свічок, що сукав іх господар, а господиня тримала ґнота, тепер вже господиня сукала, а господар тримав ґнота; господиня сукала: „родильні" (світили в час родів), христильні, весільні, „дідівські", „бабівські" та інші. При суканні цих свічок проказувались певні молитви-слова: благання, величання, шана, бажання тощо.

Тепер робили „Трійцю": господиня вносила засушені зілля — зеленосвятське, купальське, маковійське та з бджільничого квітника; господар брав першу для „Трійці" свічку й промовляв: „Пресвята родюча земле наша; ниви, сади, городи — світ сонця вам!" Далі починав обкладати приготованим зіллям, господиня помагала. Господар брав другу свічку: „Праведне сонце, місяцю ясний, зорі світлі, небо пречисте, будьте милостиві до людей і до худібки!" Брав третю свічку: „Ліси, води, повітря чисте, всі душі праведні, лада наші „мухи Божі" — всім вам на добро, на пожиток!"

Пізніше вже „Трійцю" вважали за символ Пресвятої Тройці й свічі сукались з проказуванням: Богу-Отцю, Богу-Сину, Богу — Духу Святому! Обклавши гарно зіллям „Трійцю", господар з господинею зв'язували її пачісками або більцею.

Покінчивши з „Трійцею" та взагалі з свічками, господарі вибирали в саду кращі яблука та груші, що мали йти на посвячення, на пиріжки, та для роздачі бідним та тим, що не мають садів.

Скінчивши з цим, господар приводив до порядку усе господарство, а вечером вносив обжинковий вінок чи обжин-

кову квітку до хати, кращий щільник меду на посвячення, а господиня у цей час пекла пампушки та пиріжки з яблуками та різні коржики, калачі, книші з душами та паляниці, бо й пампушки та пиріжки також святили на Спаса. Звечора господарі приготовляли все як згадано — від здобутків урожаю, а потім „Трійцю", „покійницьку" свічку, що мала горіти під церквою над усім цим, як подяка покійникам-духам, опікунам ниви та сонцю праведному. Усе це зв'язувалось у чистеньку хустку свого виробу зі свого льону, чи прядива. Ставили це посеред столу, а над усім клали „Трійцю", а коли такої не було, то звичайну воскову свічку.

Дівчата перед Спасом увечорі збиралися і плели вінки на голову та колосяні віночки на фореньги та хрест у церкву. Все — і в церкві, і в хаті, і на подвір'ї — всюди мусіло нагадувати про свято врожаю.

Свято Спаса — врожаю — дуже шанувалось в Україні. Це не є дивним, бо це підсумки річної (весняно-літньої) важкої праці, це цілковите закінчення жнив. Тому це свято й окутане численними апокрифічними сказаннями та легендами. Одне з таких, що яскраво відображає анімістичний світогляд, що його тут переповім:

> . . . „У день Спаса тішиться усе живе й мертве . . . Тішаться душі-лада, тішиться і сонце. Душі в цей день по Службі Божій сходяться до клуні, вітають і в садках, і в пасіці, в „Спасовій бороді", і в церкві. Коли йде відправа в церкві — душі моляться, і „мухи Божі" — трудівниці, і яблуні, і груші . . . Після церкви душі переселяються у клуню, знову сидять на деревах у саду, присутні бувають при Спасовім обіді. А сонце праведне тішиться востаннє і прощається з землею, з людьми до весни, а то до Нового Року". (З народних уст).

Дійсно тішаться усі на Спаса — і старе й мале, бо Спас оглядає і клуню, і садок, й пасіки; оглядає і вінки, й садовину, розкладену біля церкви . . . А коли все гарне, то таке буде й на майбутній рік.

Біля церкви кожна господиня з гордістю розкладає на білій хустині принесене до свячення: посеред хустки книш, навколо пампушки й пиріжки з яблуками, на книші обжинко-

вий вінок, а в середині вінка — щільник меду з засвіченою свічкою, навколо всього цього дари саду — яблука, груші, сливи. Перед цим усім стає господиня, а рядом господар з засвіченою „Трійцею" в руках. Навколо церкви обходить хресний хід; священик обкаджує ці „плоди землі", та освячує все . Священик підходить до кожного господаря, що тримає „Трійцю" і також освячує її.

Але закінчилося посвячення „плодів земних" — обжинкових вінків, пампушок, меду й садовини. Господині щедро наділяють яблуками, грушами, пампушками та пиріжками дітей та старців. У багатьох людей діти „на тамтому світі" — ці мусять щедро наділяти овочами дітей та старців, то й їх діти одержать їх у цей день на тамтому світі...

Закінчилася урочиста Богослужба. Господиня збирає посвячене й несе. Тут же рядочком іде й господар з засвіченою „Трійцею" — так ідуть аж додому. А дома, не заходячи до хати, обходять з Божим вогнем усе господарство, але передовсім несе господар „Божий вогонь" до трудівниць-бджілок. У пасіці зупиняється господар перед образом свв. Зосима та Саватія — просить свв. опікунів і „мухи Божі" на спасівський обід з усіма душами праведними. Після цього йде в садок і, врешті, до хати. Помолившись, сідають за „спасівський обід". Насамперед, побожно перехристившись, пробують вперше в ц. р. освячені — овочі... За цим обідом спогадують покійників та дякують Богові за врожай. Освячений вінок лежить посеред столу й аж вечером його підвішують під образами. З цього вінка, як і з минулорічного дідухарáю господар вимне трохи зерна й ним посвятить осіннє насіння, змішає з свіжовимолоченим житом-пшеницею. Святочний „спасівський обід" мусить бути, головне, з мучних та овочевих страв з медом та холодженої риби.

До короткої аналізи окремих точок свята:

Які ж висновки ми можемо зробити з основних точок цього стародавнього свята? Поперше, не підлягає сумніву, що це свято взяло початок з доби родового побуту, дійшло до нас з глибокої давнини, з доби патріярхальної родини. Найглибший і найчіткіший світогляд свята — це віддзерка-

лення культу покійників, віра в їх допомогу, віра, що вони від роду таки не відійшли, що залишаються опікунами роду та родини, опікунами домашнього очага, творцями та охоронителями врожаю, як „рід-рожаниці". Поруч з ієрархічним — родовим світоглядом, досить яскраво позначається наступний після культу покійників — світогляд анімістичний. Антропоморфізація богів і явищ природи — тут мало позначається. Перун, Хорс, Макош та інші — майже непомічені, хіба що в „Велесовій бороді". Виразно позначається в цьому святі висока пошана неба, сонця. Правда, це вірування є давніше. Християнізація цього свята досить чітко позначилась, а навіть численні точки прибрали християнських назов. Правда, змішання попереднього з християнством дало дуже бліді й невиразні образи. З прийняттям християнства християнізувались і сказання та легенди й прибрали своєрідного фантастичного змісту.

У церкві на Спаса обов'язково і сама церква, і вірні ставили коливо — божеську їжу; обід складався з мучних, меду, маку, каші (куті), овочів та холодженої риби. Це промовляло про те, що на пошану покійників, душ-духів, які перебували й у воді (риба), і в дереві (овочі), і в збіжжі (мучні страви та вінки), і в повітрі (мед, віск, бджола), — все це глибоко вшановувалось, а з цим вшановувались і покійники, які її перебували в ріжних місцях та предметах. Приділено досить уваги в цьому святі і найвищим тодішнім чиститєлям і святителям як: воді. Вода святилась й свяченою водою кропились овочі, вінки й хліб та мед... І вогню — топився віск, з воску сукались та запалювались і свічі, й „Трійця"; врешті божеське пиття — мед.

Ходіння на кладовище з овочами в день Спаса — довершує наші здогади. Значно менше ми можемо говорити про „зустріч осені" та прощання з літом. Натомість яскраво віддзеркалюється СВЯТО ВРОЖАЮ та подяка всім силам, які сприяли йому.

Поруч цього є чимало й нерозгаданих точок, а між ними й така: коли хтось, незалежно від статі чи віку, вперше їсть щось з садовини — яблуко, грушу, ягоду, чи сливу, то промовляє: „Нехай мене тоді живіт заболить, коли моя бабуня

(чи інша якась стара жінка) дитину приведе". Можна було б догадуватись, що це стосувалося до дорослих дівчат. Третє, сукання. виготовлення свічок на всі ріжноманітні випадки й події, — це промовляє найменше про врожай... Творення китиці з усіх чарівних зіль є також не цілком ясне. Купальські зілля нічого спільного з урожаєм не мали й т. д. Правда, „Трійця" була великим родинним чарівним амулетом, світили її: і при народженні, і при хрещенні, і при вінчанні, і при смерті, і при всіх важких моментах, як пожежа, землетрус, громовиця та й в інших радісних і сумних подіях.

Ясно в цьому святі те, що воно обіймало весь сільськогосподарський соняшний круг-коло, а саме в цьому відігравали найвищу й найчільнішу ролю — НЕБО, СОНЦЕ та покійники, опікуни домашнього очага та й ниви.

IX. МОЛОТЬБА ЖИТА-ПШЕНИЦІ ДЛЯ ОСІННЬОГО (зимового) ПОСІВУ

Свято врожаю — Спаса — відсвятковано, новий хліб освячено. Господар вибирає слушний час, щоб намолотити з нового, освяченого врожаю насіння для осінньої (зимової) сівби, бо коло Першої Пречистої вже починають сіяти, а поле під озиме вже давно зоране й приготовлене. Молотьба жита-пшениці на насіння також була важливою справою в давнину. А молотити насіння на посів, також у ті далекі часи було не простою річчю: треба було знати, коли саме цю роботу можна було починати та й робити — не можна було молотити на насіння, коли в селі був покійник, бо врожаю не буде, не зародить; треба було знати, в якій саме „кватирі"(фазі) місяця можна молотити на насіння, а в котрій ні; треба було знати, якого саме святого в день молотьби, бо в свято одних можна було молотити, а в свято других — ні; не можна було молотити на насіння й в „заповідні-святі п'ятниці", яких у році було лише дванадцять, і які шанували всі, щоб не померти наглою смертю; не можна було молотити на насіння в дні шолудиві, порожні, бо й на полі буде порожньо, — а таких днів у місяці було три-чотири.

У день молотьби на насіння господар встає рано; зі сходом сонця мусить бути в клуні. В стодолу йде вранці з обжинковим вінком чи квіткою, освяченою на Спаса (коли вінок чи квітка ще не в клуні); разом бере й „Трійцю", але не світить і промовляє:

> ...„Благослови, Боже, і, отець і мати, і всі святі, насіння молотити".

На середині току господар виминає кілька зеренець з освяченого обжинкового вінка, снопа-раю, чи квітки й розкидає ці зерна серед току, де буде молотити, й кидає н застоpонки. Цими зернами він освячує все своє збіжжя, що в клуні. Після цього вилазить на засторонок (засіку) і ски-

дає на тік потрібну кількість снопів для молотьби. Далі розставляє снопи попід засторонками, щоб зерно під час молотьби не бризкало в засторонки. Після цього кладе на середині току два снопи, колоссям один до одного, й знову промовляє:

„Освятив нам, Боже, ниви, урожай, освяти нам новий урожай, і ви, душі праведні, і ти, сонце ясне — всі освятіть насіння на посів, на новий урожай; ниви наші заплідніть і охороніть від граду, грому-тучі, блискавиці й зливи . . ." (З народніх уст).

„Обкалатавши" декілька снопів (на насіння снопи лише злегка молотяться-„калатаються", після засіву домолочуються), господар сідає на снопах відпочивати. А тим часом господиня, вправившись з готуванням обіду, приходить до господаря з хлібом: „Поможи, Боже, пошли всьому на щастя, на здоров'є, на новий урожай!"

Господар приймає хліб, цілує його, дякує господині та розкладає на току більше снопів, відповідно кількості душ у родині, приготовляється до раннього обіду в клуні. Господиня приносить обід та пляшку меду чи горілки, вся родина розташовується на снопах — і обідають. У цей день ніхто з родини, звичайно, крім малих дітей, нічого не їсть до обіду в клуні. Господар же мусить почати молотьбу натщесерце. За цим „насіннім" обідом мусить бути „чарка" — це вважається доброю ознакою: „як горілка здорова" (бадьорить), то й усі на жнивах будуть здорові, і врожай буде „здоровий", і дощі будуть поливати ниву, щоб краще росло, колосилось та в колос наливалось зерно в хлібі. Обід у цей день звичайний, без особливих церемоній, крім спогаданого. Одного лише в цей день суворо дотримувались: не лаятись, не спогадувати нічого лихого, а головне — не виговорювати слів — град, посуха, спека, злива, грім, буйний вітер . . . Як, рівно ж нікому нічого в день молотьби не позичати. Сторонніх у перший день до клуні, за винятком родичів та дітей, нікого не пускали.

Коли господарство було велике й насіння потребувалось багато, що господар сам неспроможний був намолотити, то

господар молотив лише перший день сам, а потім могли молотити ивйняті люди.

Дальше готування насіння, віяння, вибирання кукілю, зсипання в мішки тощо — проводилось господарем з господинею, але могли бути присутні й інші, сторонні люди.

Попереду я описав повище, але все те не всюди дотрималось до нашого часу. Краще сказати, що звичаї при молотьбі насіння, затратились і в наші часи вже якісь особливі ритуали не відбувалися. Лише про дещо ми можемо здогадуватись і то дуже мало. Звичаї християнізовані й являють собою лише рештки періоду двовір'я, яке існувало довший час після прийняття християнства, а де в чому збереглось і до нашого часу.

Спільний обід у клуні певно вважали обідом разом з польними духами, що на той час були вже в „дідухові-раєві". Чарування нового майбутнього врожаю — звертання разом і до Бога, і до сонця, і до душ праведних — вияв двовір'я; оминання в розмові небажаних слів — рештки анімістичного світогляду...

X. СІВБА ОЗИМИХ ХЛІБІВ

Про весняну оранку та сівбу я подав за стародавніми звичанми в томі III-м цієї монографії (стор. 286), а тут подам пізніші відомості та деякі доповнення.

Отже, длн зимового посіву (осіннього) насіння вже готове, змолочене, провіяне, прочищене. І знову господар розминає два-три колоски з обжинкового вінка, а чи снопа-раю, додає зерна, що на Новий Рік посівальники посипали в хаті, посипає цим зерном насінне зерно, змішує і додає:

„Руками діда сію в мішок, щоб його руками сіяти на полі . . ."

При виносі насіння з клуні на віз, мусить бути присутня вся родина, як рівно ж і при виїзді з двору на поле.

Насіння покладене на віз, коні запряжені — господиня виносить цілу хлібину й торбу з полуднем. У хлібині кусник солі. Крім цього, господарю в торбу кладеться кусник свяченої паски та великодня писанка, яка спеціяльно для цього зберігається. На полудень господиня вкладала декілька варених яєчок, сир з сметаною, печений з маком корж та овочі. Хоч сівба провадилась у піст, але сівачам та орачам було в звичаї давати яєчка та молочні продукти, — м'яса, сала — не можна було їсти . . .

На Поділлі, зокрема в Ольгопільському та Ушицькому повітах, господиня виряджала господаря з подвір'я з засвіченою „Трійцею" на посів; перед виїздом з двору мусіли бути відкриті ворота на дорогу, на тік, брами в клуні й усі ворота й двері в хлівах. На цьому, власне, й закінчувалися церемонії дома.

Але ось господар приїхав на поле. З ним найчастіше виїжджали й старшенькі діти-хлопчики — 10—12 років, але виїжджали й молодші, а навіть 6—7 років. Зупиняється господар на суловках (суголовках) при своїм полі. На ріллі розстеляє чистий рушник, чи скатертину, кладе хлібину, згада-

ний вище кусник свяченої паски, чи цілушку, писанку чи крашанку, а навколо кладе яєчка та молочні продукти. Зносить після цього мішки з насінням на ріллю, кладе їх перед скатертиною з хлібом, сідає з дітьми на мішках обличчям до свого поля. Хвилинку посидівши, встає:

„Руками діда-прадіда мого й моїми сію святий хліб на тобі й тобі, моя дідівська ниво! Сійся, родися на щастя, на здоров'є, на Новий Рік, щоб хлібець кращий був за цей рік! Боже, благослови ниву мою насіння це прийняти!"

Аж тепер дає коням опалку (обрік в особливій торбі, що коні можуть їсти, не перешкоджаючи один одному), зіллє трошки води на ниву, зв'язує перехресні кінці мішка, насипає туди насіння, перекладає через праве плече так, щоб мішок був під лівою рукою біля пояса, стає з самого краю поля, бере в жменю жито і артистично кидає-розсіває правою рукою ліворуч і праворуч перед собою. Так проходить уздовж одним краєм поля. Хлоп'я іде рівнобіжно і позначає край, де падає зерно, кладе потрохи соломи на межі, куди досягає зерно сівача. Це робиться для того, щоб сівач не сіяв двічі на одному й тому ж місці. Далі сівба проходить звичайно без особливих церемоній. Коли поле засіяне, хлоп'я бере жменьку зерна й обсипає господаря, приговорюючи, як на Новий Рік. Господар у свою чергу посіває хлоп'я і коні, приговорюючи також, як на Новий Рік. Засіяне поле залишається деякий час неборони, покіль сівачі не пополуднують.

Після полудня кришки з хліба та шкаралупи з яєць господар розкидає по полю. Після цього торбу з хлібом та рештками полудня господар кладе на межі, запрягає коні в борони й заволочує поле. На цьому всі церемонії і закінчувались. Лише коли господар забороняє поле, „заробить", то при виїзді прощається з полем, перед самим виїздом додому.

У мішках бодай по кілька зерен мусить залишитися після посіву, щоб не повертатися впорожні додому. Основні урочистості при весняній оранці подано в III-му томі цієї монографії (т. III-й, розділ XXIV, стор. 286).

Поруч згадаємо, які хлібні культури були в давнину та як оброблялося поле. Обичаї під час оранки та сівби нашими далекими працурами, на жаль, до нас таки не дійшли. Лише з фолкльору, археології та з чужинецьких джерел ми дещо знаємо. Відомо, що хліборобство та скотарство в добі переселення було основною базою життя та існування наших далеких прапрадідів. Початки наше хліборобство бере з часів праіндоевропейських.

Історичні джерела подають, що хліборобство вже існувало в часи неолітичної доби (нової кам'яної доби, коли люди ще не знали заліза), та навіть було досить розвинуте. Історичні джерела називають три види хліба в тодішні часи — просо, жито й ячмінь. Маємо й досі назви-терміни: оранка, сівба, урожай, нива, молотьба та мелення зерна. Подають ті джерела й про існування волокнистих рослин.

З ранніх часів, з-передрозселення маємо відомості з розкопок похоронних полів, особливо цікаві відомості й матеріяли з розкопок українця-археолога Хвойка: „Поля погребеній в среднем Поднепровье". Маємо дуже важливі відомості про господарство з часів розселення — з джерел чужинецьких, зокрема про наші українські племена Антів і Слов'ян. Слово жито — це термін, назва всіх пожиткових хлібів від поняття і слова **жити.** Другий термін **збіжжя,** від кореня багатий. У давнину ці назви-поняття визначали хліб і майно. Слово борошно — дуже стародавнє й визначало взагалі їжу, зокрема муку. Із збіжжя відомі були, як згадано, такі культури: просо, жито, ячмінь, пізніше овес. Усі спогадані слова кореня праслов'янського. З волокнистих рослин відомі льон та конопплі. Ще в V-му сторіччі до Хр. навідував Скитію грецький історик Геродот (485—425) і він тоді бачив у нашій землі коноплі.

Відомі з тих далеких часів слова-назви, які ми вживаємо й тепер: орати, ратай, нива, рілля, переліг, борозда-борозна і чимало інших.

Але першою хлібною рослиною наших працурів було **просо.** Ця назва зустрічається у двох термінах: просо й бъръ (бор), а поруч уже пъшено — обтовчене просо.

З хліборобського знаряддя відомі — с о х а, хоч у різних племен слов'ян у ті часи це слово визначало різне: прилад для орання, вила, підпору тощо. С о х а — це була дерев'яна природня кривуля підшукана в лісі клюка, якою „пороли"-зрушували землю. Трохи пізніше соху заступив більш досконалий прилад — р а л о, а ще пізніше — п л у г з лемішом. Вживалась також у давнину й борона.

Слово с і я т н, як і сім'я (сімя) — належить також до стародавніх слів. Слова я р и н а й о з и м и н а — слова всеслов'янські, вживаються і нині в усіх слов'ян.

Праслов'янські слова: ж а т в а, с н і п, с е р п, к о с а, к л е п а ч, г р а б л і, с і н о. Рівно ж, — м о л о т и т и, м о л о т н, ж о р н а, м л и н — слова праслов'янські. Сито, решето — загально - слов'янські.

Про нашу первісну культуру дуже речисто промовляє одна з найстаріших і найстарших українських гаївок-веснянок: „А ми просо сіяли". Ця веснянка прекрасно збереглася лише з невеличкими нашаруваннями, але змістовно й послідовно показує первісну культуру, первісне господарство, родовий побут, ворожнечу родів, „умикання дівчат", полагодження спірних справ та примирення родів. Про цей чудесний фолкльорний документ докладно подано в II-му томі монографії „Український рік . . .", стор. 66—71.

XI. ПЕРША ПРЕЧИСТА — ПОЧАТОК ОСІННІХ „ОГЛЯДИН" — ЗАРУЧЕНЬ

„Перша Пречиста жито засіває,
Друга — помагає".
(З народних приповідок).

Успіння Божої Матері — це вважається велике християнське свято. До христнянства в цей близько день, вндно було якесь свято в наших прапрадідів — „зговорів", „родинних нарад", „оглядин", „заручин", — у справі одруження дорослих дітей, — хлопці приглядалися до дівчат для одруження.

Прийнявши велике християнське свято Пречистої, наші пращури залишилн, зберегли свої тнсячолітні традиції — обговорення та одруження своїх дорослнх дітей.

До Першої Пречистої майже всі польові роботи, за винятком сівби, закінчені. Основна увага щодо польових робіт — це викінчення с і в б и. В цей період осени й склалася поговірка: „Перша Пречиста жито засіває — друга помагає".

Поруч з цим прнслів'ям народ створив багато іншнх, що саме й характеризують цей період „зговорів", „домовлень" — заручин та сватань:

„Старости на Пречисту — в хаті речисто!"
„Як прийде Пречнста — стане дівка речиста"...

Від Першої Пречистої почннають старостн ходити. Молодь після важкої літньої праці відновлює на короткий час „Вулицю", а разом уже готується до її закінчення та відновлення парубоцькнх-молодечих громад та дівочих гуртків.

Парубкн на одруженні починають прнглядатися до дівчат, щоб підібрати собі відповідну „мрію" — дівчину, з якою можна одружитися. Деякі вже встнгли приглянутись і на Першу Пречисту вже засилають старостів. Доброю ознакою вважалося як для хлопця, так і для дівчини, коли старостів засилають між двома Пречнстими. В давнину ці переспрaвн від-

бувалися у лісі, чи біля води, а з часом, з переходом суспільного ладу від Родового до Племенного, коли вже заснувалися весі (села, поселення), коли зменшилась боротьба між родами — справи домовлень про одруження дітей велись уже цілком культурно, лише традиційно дотримувались стародавніх звичаїв. Усі ті назви, звичаї та етика — залишились до наших днів.

У давнину справою одруження керував **„старійшина" роду** — він дозволяв голові родини шукати для юнака дружину. А від поняття-слова старійшина — залишилась у нас назва й роля с т а р о с т а (старший). Отож у ті часи голова родини повідомляв старійшину, наче брав у нього благословення на дозвіл одружити сина — члена родини-роду. І тоді засилались старости, цебто уповноважені старійшини роду до роду дівчини. Дозволення на одруження — це визначало дозвіл на прийняття до роду нового члена; це разом означало, що рід юнака погоджується сплатити родові дівчини, „купити" її. Був період у ранні часи, коли один рід сплачував другому за дівчину. Ось чому в нас і досі на весіллі співають:

„Ой, роде, роде багатий,
Подаруй товарець рогатий,
Ви дайте, таточку, волики,
А ви, матінко, коровку,
А ви дайте, сестрички, ягнички . . .
Бо наш рід великий,
Щоб було чим обділити . . .

Справа домовленості про одруження дітей у давнину була далеко складніша, ніж маємо нині. Насамперед хлопець мусів виглянути собі дівчину. Коли „виглядів", то мав труднощі відразу з нею домовитися. Оскільки хлопці були сміливі, остільки дівчата були соромливі, скромні, а разом і горді, не так скоро давали згоду хлопцеві на одруження з ним. Клясичним прикладом взаємин хлопця і дівчини, правда вже в часи далеко пізніші, в XVIII—XIX стор. подає письменник Іван Нечуй-Левицький в „Кайдашевій сім'ї", „Квітка-Основ'яненко — в „Марусі" та інші тогочасні письменники. В „Кайдашевій сім'ї" Карпо закоханий в Мотрю, та й Мотря любить

Карпа, але не так скоро відповідає на його залицяння та почуття.

Карпо влучає час, щоб насамоті поговорити, а може й домовитись:

— „Будь здорова, чорнобрива!" Сказав Карпо, не здіймаючи бриля і легенько кивнувши головою.

— „Будь здоров не чорнобривий!" Обізвалась Мотря.

— „А йди лишень сюди, Мотре, щось маю тобі казати".

— „Як хочеш, то й сам прийдеш. З чорнявим постояла б, а рудому зась!"

— — — — — — — — — — — — — —

— „Мотре, чи дома твій батько та мати?" Спитав Кайдашенко з-за воріт.

— „Нема! Поїхали на ярмарок. А тобі нащо?"

— „Так собі питаю" — сказав Карпо і помаленьку, не хапаючись, переліз через перелаз у двір.

— „Чого це ти, Кайдашенку, лазиш через наші перелази? Наші пороги для тебе дуже низькі", — сказала Мотря.

— „Та хоч би й високі, то перескочимо. Здорова була, Мотре!" — Сказав Карпо, подаючи руку.

Мотря руки не подала...

Отож хлопець завжди здогадувався, чи дівчина, яку він покохав, погодиться з ним одружитися, чи ні. Родина хлопця в цей час спрошувала вузьку родинну нараду, на якій обмірковували справу одруження сина. Коли син наважився сказати, кого саме він бажав би посватати, тоді його батьки через сусідів, родичів та знайомих довідувалися, чи дівчина ласкава, добра, чи роботяща, чи гарна, чи родина дівчини поважна, що тоді то (здебільшого в будний день, щоб мало людей бачило) — вони прийдуть поговорити... Це були перші розмови-оглядини з боку батьків хлопця — і дівчини й її родини. Варто подати типовий приклад цих відвідин-оглядин, та характер розмов батьків дівчини й хлопця. Клясичним прикладом буде уривок із згаданої повісті того ж письменника-етнографа. Батьки Карпа — Кайдаш з Кайдашихою відвідують батьків Мотрі.

„На Семена Кайдаш надів чорну свиту, засунув за пазуху паляницю, взяв у руки ціпок і пішов з своєю жінкою до Довбишів у гості. Кайдашиха вбралася, як у неділю, в горсет, у жовті чоботи, в нову білу свиту, ще й засунула в рукав білу хусточку. Довбиші були багаті і Кайдашеві хотілось себе показати перед багатирями".

Кайдаші ввійшли в Довбишів двір:

— „Добридень, моя дитино! Боже поможи!" Промовила Кайдашиха до Мотрі тоненьким голосом.

— „Доброго здоровля! Спасибі!" Обізвалась Мотря з садка, і її руки не переставали ворушити мечик терлиці. Вона тільки підвела голову вгору і знову опустила очі на терлицю.

— „Чи батько та мати дома?" — Спитала Кайдашиха.

— „Дома. Вони в хаті", — обізвалася Мотря, і терлиця замовкла на хвилину та й знов загавкала на весь садок.

Довбишиха виглянула в вікно й догадалась, що Кайдаші йдуть на розглядини. Вона миттю застелила скатертю стіл, поклала на стіл хліб, накинула на себе горсет, а Довбиш вискочив у сіни, вскочив у комору й накинув на себе свиту.

Ще Кайдашиха розмовляла в дворі з Мотрею, а Довбишка відчинила сінешні двері й стала на порозі. Кайдаші привіталися до Довбишки. Хазяйка попросила їх у хату. В сінях стрів гостей Довбиш і поцілувався з ними. Всі вони ввійшли в хату, і гості знову поздоровкались з хазяїнами.

Кайдашиха поклала на стіл паляницю. Довбишка взяла паляницю в руки, поцілувала й знову поклала на стіл.

— „Як вас, свахо, Бог милує? Чи живі? Чи здорові, моє серденько?" — Говорила Кайдашиха тонким голосом, та все пишала губи.

— „Спасибі вам, свахо! Живемо потрошку, хвалити Бога. Сідайте, свахо, щоб старости сідали", — просила хазяйка.

— „Та дай Боже, щоб старости сідали. Як дасть Господь Милосердний, то може й справді старости незабаром сядуть у вас", — говорила Кайдашиха, втираючи очі й губи хусточкою, хоч на губах і на очах нічогісінько не було...

— „Та сідайте бо, свахо за стіл!" — Просила хазяйка. Кайдашиха пересіла з ослона на лаву.

— „Та сідайте бо, свахо, за стіл, будьте ласкаві. Оце, Господи! А ви, свату, чого це стоїте? Сідайте за стіл, а то ще й старости наші спротивляться".

Кайдаш поліз за стіл. Кайдашиха тільки трохи посунулась по лаві до стола й очі опустила вдолину.

— „Оце, Господи! Сідайте бо, свахо, коли ваша ласка, на покуті! Ви ж таки наша сваха", — припрошувала хазяйка Кайдашиху.

— „Де це моя Мотря? Оце загаялася за цею роботою. Вже й час полуднувати", — говорила хазяйка, вештаючись по хаті.

— „Та й робоча ж ваша дочка. Що за золота в вас дитина. Там так пильнує коло роботи, що й не підводиться. Ото, моє серце, гарну невісточку матиму, коли дасть Бог Милосердний довести діло до ладу", — говорила Кайдашиха, неначе в розмові мед розлила по хаті.

Мотря поставила на стіл полумисок з сметаною і тарілку з шматочками сала.

— „Спасибі тобі, моє серце кохане, що ти нас витаєш", — промовила Кайдашиха. Тим часом Довбишка звеліла дочці розкласти в челюстях трісок і спражити яєшню.

Хазяїн підняв чарку догори й почав приказувати: „Даруй же, Боже, нам щастя і здоровля, а помершим пошли, Господи, царство небесне. Поможи нам, Боже, довести діло до кінця, а ти, дочко, будь щаслива й здорова. Як будеш свекрові й свекрусі покірненька, буде твоя голова веселенька!"

Потім Кайдаш приказував за чаркою, а коли дійшла черга до Кайдашихи, то вона, Кайдашиха взяла чарку й наговорила приказок живим і мертвим повнісіньку хату.

— „Даруй, Боже, нам і нашим дітям вік довгий та щасливий; щоб ти, моя доню, була здорова, як вода, щоб цвіла довіку, як рожа, щоб ти зокрасила мою хату, моя втіхо, як зозуля садочок, приголубила мою старість. Пішли тобі, Боже, вік веселий, як рибі в морі"...

Так проходили знайомства парубка з дівчиною та оглядини батьків. Коли ж батьки хлопця були на оглядинах у дівчини й умовились та погодились, тоді засилали до дівчини старостів. У старости здебільшого ходило два старших чо-

ловіки — найчастіше брат матері та брат батька. І старости умовлялися, коли саме вони мусять приходити до парубка, щоб з ним іти до батьків дівчини. Приходили старости лише разом, і кожний щось приносив — не можна було старостам приходити до парубка в таких випадках з „голими руками". Тут вони знову мали родинну нараду, обговорювали, чи відповідна дівчина — майбутня дружииа хлопцеві та невістка батькам. Батькам хотілось мати такий ідеал дружини для сина: щоб була гарна, любила б свого чоловіка, а для свекра та свекрухи — щоб була роботяща, слухняна та покірна.

У старости вибирали людей розумних, дотепних — „здібних іти в старости", проворних, ґоворливих та хитрих. На їх обов'язку було умовити дівчину піти за їх парубка та умовити батьків видати доиьку за цього парубка; домовитись, щоб батьки дівчини дали у придане иалежне, а коли дозволяли достатки батьків дівчини, то й землиці десятину-дві, корову, різиого добра та й на господарство грошей... Часто бувало, що хлопець дівчину то й любить, а вона „на другого важить", цебто хоче одружитися з другим.

Такнм чииом, від Першої Пречистої і до Покрови був час засилання старостів, а весілля могло відбуватися і по Різдві. Оскільки справа с в а т а и ь в основному иалежить до осіннього сезону, то ми й мусимо иа цьому частково зупинитися. Треба сказати, що справа засилання старостів була далеко не така проста, як нам тепер може видаватися.

Старости мусіли докладно знати про стан здоров'я парубка, як рівно ж розвідати побічно й про дівчину. Перед тим, як іти до батьків дівчини, старости оглядали хлопця, чи здібний він до родинного життя; мусіли поговорити з иим, вивідати, чи відповідає він своїм розумовим розвитком „молодому" — майбутньому чоловікові. Ці вимоги ставили й свати-родичі молодої. Коли старости приходили з молодим до хати дівчини, то там уже ждали свати-родичі дівчини. Вони при всіх звертались до старостів і питали: „Чи є у вашого парубка з чим до людей?" Старости молодого відповідали, що так і казали: „Можете довідатись про це й самі". І старости дівчини, коли в них виявлявся в чомусь сумнів, також оглядали в коморі парубка-молодого.

Хоч це нам на сьогодні може видаватися й дикунським, чи малокультурним звичаєм, — в дійсності, це була справа серйозна, і глибша. І в ті часи, в часі вже встановленої певної моралі, — основне було — фізичний підбір пари. Правда, ці засади в підборі пари існували тисячі літ тому в усіх народів світу. Та й у наших прапрадідів — родина молодої, як і рід — хотіли мати мужа молодої не менш працьовитого й здібного на продовження „здорового наслідства". До дівчини подібних вимог неможливо було ставити, але були вимоги чистої моралі до одруження та щоб була здорова, красива, розумна, роботяща, весела; щоб знала толк у господарстві: уміла б шити, прясти, варити, лад у хаті дотримувати, город порати, чоловікові допомагати й доглядати його, дітей вирощувати та за худобою дивитися...

Отже, це саме повторюється і зараз в європейських країнах з тим, що молодого й молоду оглядають не старости, а лікар. Він робить аналіз крові, глибоко оглядає і — хлопцеві мусить сказати про стан здоров'я дівчини, а дівчині про стан здоров'я хлопця. Лише з свідоцтвом лікаря молода пара може думати про одруження.

Але не можна не зупинитись на засиланні старостів, на звичаях далекого та й близького минулого. Для повноти картини я подам типову ілюстрацію з фолкльору:

Отже, коли старости йдуть до дівчини, то з ними йде й парубок. Старости несуть під пахвами по хлібині, інколи одну хлібину та пляшку горілки, а деінде — старости несуть лише хліб, а молодик — горілку. Перед відходом старостів до молодої, їх поштують батьки хлопця, наказують домовитись остаточно, а сина благословляють образом та хлібом-сіллю. Син падає тричі в ноги батькам, просить благословити „в дорогу". Повечерявши (старости здебільшого ходили по заході сонця), всі сідали на лавці „перед дорогою", за хвилину вставали. Батько й мати клали під пахву сина по хлібині й виводили його в сіни. Тут він віддавав хліб старостам, а сам брав від батьків горілку до кишені. Мати відчиняла сінешні двері, а потім посипала сина до воріт вівсом. Поки старости з сином не вийдуть на дорогу, двері в хаті та ворота на дорогу не зачинялися. Але перейдемо до ілюстративно-

го матеріялу. Квітка-Основ'яненко докладно вивчив справу старостів і реалістично подав у повісті „Маруся":

. . . „Вбігла Настя в хату, аж задихавшись, та й кричить:

Науме, Науме, либонь старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от уже в дворі. Сідай швидше на лаву! А ти, Марусю, біжи хутко в кімнату та вбирайся.

Маруся, як тільки почула про старостів, то що було в руках, усе попускала й не стямилась, що й робити, тільки дивилась на матір, а очиці, як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій упхнула її в кімнату й стала убирати в нову плахту й усе, що треба по дівчачи.

Затим ось стукнуло під дверима палицею тричі. Наум хутко дістав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи Милосердний! Дай моїй дочечці доброго чолоніка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От уже стукнуло й удруге, теж тричі палицею.

Наум одягнувшись зовсім, змів з скатерті, що на столі, і посунувши хліб, що завжди лежить на столі до покуття (а за тим Настя засвітила свічечку богам), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверми й утретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди, та з добрим словом, то просимо до господи. Насте, йди сідай і ти.

От Настя затим упоравши Марусю, вийшла й, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом увійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, аглицької каламайки, поясами попідперезувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ним увійшов Василь . . . Крий Матір Божа! Ні живий, ні мертвий: білий як стіна.

Прийшовши в хату, старости помолились Богу святому, і поклонились хазяїну й хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

Що ви за люди й відкіля, і за чим вас Бог приніс?

Старший староста й каже:

— Перш усього дозвольте вам поклонитися і добрим словом прислужнтися. Непозгнущайтесь вислухати нас і коли буде тее, то ми й онеє; коли наше слово буде невлад, то ми й підемо назад. А що ми люди чесні і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поцілував, і положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста каже:

— Ми є люди німецькі, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалі молодці. Раз дома, в нашій землі випала пороша. Я кажу товаришу: „Чого нам дивитись на таку шкврю, ходім шукати всякого звірю!" І пішли. Їздили, слідили, і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коні отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: „Ей ви, ловці, добрі молодці, услужіть мені службу, покажіть дружбу. Ось якраз попалась мені лисиця, або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти-пити не желаю, достать її желаю. Поможіть, піймайте; чого душа захоче, всього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба". От ловцям-молодцям того й треба. Пішли ми по слідам, по всім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі в Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Всі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: „Не тільки звіря у полі, що куниця, пошукаємо деінде, найдеться і красная дівиця". Так наш князь затявся, при своїй думці зістався. „Скільки каже — говорить, — по світу не їздив, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав". От ми все по сліду йшли, та й у село — як зоветься, не знаємо — прийшли. Тут вп'ять упала пороша; ми ловці-молодці давай ходити, давай слідити; сьогодні рано встали й на слід попали. Пішов наш звір, та до вас у двір, і з двора до хати; тепер желаєм його піймати. Певно вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?"

Відмовлення виявлялося близько в таких словах:

„От Наум усе насупившись слухав, помовчав, а далі й каже:

– Не вмію я до прикладу в цім ділі сказати. Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальшої дороги, то може б випили по чарці?

Далі старший староста не витерпів і каже:

— Ох, паиове-сватове! Не слід мені, бувши в цьому важному чиї, лишнє слово говорити; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано дать нам по чарці, так тут иічого. Коли ж батьки старостів приймають і мають иамір видати свою дочку за парубка, якого привели старости, то мову ведуть іншу, а саме:

„Отже і вівторок настав. І к вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед Богами; старі иарядились, як довг велить, а що Маруся прибралася, так уже нічого й казати. От постукали раз і удруге, і втретє, і увійшли старости, і подали хліб, і говорили старостн закониі речі про куницю.

Зараз Наум — а раденький же такий! І каже буцім то з серцем:

„Та що се за напасть така? Жінко! Що будемо робити? Дочко! А ходи ио сюди иа пораду!

Маруся, вийшовши з кімиати, засоромилась, почервоиіла, і ие поклоиившись, зараз стала біля печі, та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви иаробили? Мене з жіикою смутили, дочку простидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть дума тут більше не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приймаємо, доброго слова ие цураємось, а щоб ви иас ие порочили, що ми передержуємо куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо й тоді все добре скажемо. Дочко! Прийшла й иаша черга до прикладу казати; годі лишеиь піч колупати, а чи иема чим сих ловців-молодців пов'язати?"

Іще ие час було Марусі послухати, зиай, колупа.

От уже й мати каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай, чим людей пов'язати. А може нічого не придбала, та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, ие вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли й той ще є.

Пішла Маруся у кімнату й винесла иа дерев'яній тарілці два рушники довгих та мудро вишитих, хрест иав-

хрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом, та й ударила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги й поцілувала в руку, і ненці також і взявши рушники, піднесла на тарілці перш старшому старості, а там і другому. Вони, вставши, поклонилися, взяли рушники й кажуть:

— Спасибі батькові й матері, що своє дитя рано будили й доброму ділу вчили. Спасибі дівочці, що рано вставала, тонко пряла й хорошенькі рушники придбала.

Пов'язавши собі один одному рушники, от староста й каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми приведені не так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік із хати.

От мати й каже:

— Ану, доню, ти ж мені казала, що на те по п'ятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати, та єю пеню зв'язати. Тепер на тебе пеня напала, що не всіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй за пояс хустку та до себе притягай, та слухай його, та шануй, а тепер його й поцілуй.

Вони й поцілувались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після цього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові в ноги тричі, а як поклонились утретє, та й лежать, а батько їм каже:

— Гляди ж, зятю, жінку свою бий і вранці, й увечорі, і встаючи, й лягаючи, і за діло, і без діла, а сварись з нею повсякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі; дома не сиди, таскайсь по шинкам та по чужим жінкам: то з жінкою у парці й з діточками якраз підете в старці. А ти, дочко, мужику не спускай і ні в чім йому не поважай; коли дурний буде та поїде в поле до хліба, а ти йди в шинок, пропивай останній шматок, пий, гулий, а він нехай голодує; та й у печі ніколи не клопочи, нехай павутинням застелеться піч; от вам і вся річ. Ви не маленькі вже, сами розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста й крикнув:

— За таку науку цілуйте, діти, батька в руку. Поцілувавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала

їм нічого, їй закон велить, благословляючи діток, тільки плакати".
(Квітка-Основ'яненко; повість „Маруся").

Отже бачимо складні справи лише з оглядинами двору молодої та старости молодого. Ілюстрацію я подав клясичну з кінця XVIII ст. В окремих місцевостях воно було складніше, в інших місцевостях простіше, але основа одна й та ж.

Одруження сина чи видання заміж доньки — це була велика подія в давнину, не лише в родині, але в роді, а пізніше — в селі. Це було велике свято й радости й суму батьків та й молодят. Батьки прощаються з своєю дитиною, яку виростили-випестили, викохали, — а яка доля їх дитини — невідомо... Діти прощаються з родиною, бо це початок, коли вони цю свою родину мусять залишити й будувати життя осібно. Все це дуже добре віддзеркалюють весільні пісні.

Свати обов'язані були домовитися з батьками молодої, що саме вони дають своїй доні в придане (віно), — батьки молодої домовлялися спочатку з старостами, що дарує-дає батько синові. Сватання молодої, прощання її з дівочим життям, з товаришками — відбувалося пізніше. Період між „засватанням" і сватанням дівчини був інколи досить довгий. А в цей час молодята мусіли зустрічатися, як казали, „полюбитися". Друге — родина дівчини мусіла добре пізнати і хлопця, майбутнього зятя, і його родину: чи роботящий хлопець, чи добрий, чи добрий свекор, свекруха, золовки тощо. Родини пізнавали себе взаємно морально й матеріяльно. Коли щось було не так — одруження не відбувалося. В цей же час відбувалися оглядини родиною дівчини родини хлопця. Ці оглядини проводились далеко пишніше й людніше. 10—15 душ родини дівчини гучно їхали до родини хлопця. Там їх щедро приймали, частували, своїм добром перед родиною дівчини вихвалялись, своїм сином пишались. Клясичний приклад, вихваляння свого сина матір'ю перед батьками майбутньої невістки подав Ів. Нечуй-Левицький також у „Кайдашевій сім'ї".

Кайдашиха оповідає Довбишам під час відвідин:

„А що вже за моїх синів, то, їй-Богу, гріх буде, не хвалити їх. У мене два сини, неначе два соколи. Що вже що, а на старість прикриють мене орлиними крилами. Хвалити Бога буде до кого прихилитися. Що за люба дитина, мій Карпо! Такий слухняний, такий тихий, хоч у вухо вклади. Таким був і маленьким: це було покину в колисці, піду в город, вернуся, а він лежить і не писне. Мої сини, неначе пахучі васильки в городі . . ."

Але зупинімось іще трохи на родині хлопця. В давнину для одруження хлопця не зважали на літа, а на його фізичний розвиток. Тому шлюби бували й ранні — хлопців одружували в 15—16 років, а дівчат видавали заміж від 15 років. Пізніше громадська зрілість хлопця узаконена в Україні — 18 років, а дівчини — 16 років. Одружували хлопця завжди лише після загальної родинної ради.

Основні мотиви для цього були — і робітниця потрібна в роді, родині, і „чого буде марно гайнувати молоді літа та бурлакувати-бешкетувати". Воля батьків була святою для дітей, хоч, правда, в батьків панували (переважали) здебільшого матеріяльні вигоди, а у дітей — щире кохання — ідеалістичні. Тому й бували дисонанси — розходження у поглядах дітей і батьків, що інколи приводило до родинної трагедії.

Тут я подав дуже коротко звичаї знайомства дівчини й хлопця, оглядини та засилання старостів. Про сватання, весілля та докладні описи всіх звичаїв щодо цього — буде подано в монографії „УКРАЇНСЬКА СТАРОДАВНІСТЬ", у ІІІ-му томі.

До цього підрозділу коментарів також не подаю, бо це буде належно висвітлено пізніше в поданій вище монографії; не подаю і ріжних періодів, починаючи з ранніх часів пракультури; не подаю і особливостей „оглядин-заручин" різних місцевостей України — все це буде подано в певній логічній та історичній, як і територіяльній, послідовності в „Українській Стародавності". (Див. зміст).

XII. КАЛИНА — В ЗВИЧАЯХ УКРАЇНИ

Загальні відомості про калину.

Калина — Viburnum — це рід жимолостевих (Caprifoliaceae L.), кущі або невеличкі деревця. Калини відомо близько 150 видів, поширених у тропічних і помірковаиих зонах Евразії, Америки й Африки. В Україні иайбільш відомі два види: звичайна калииа (V. Opulus L.) кущ заввишки 4 метри з лопатевими - кленоподібними листками й білими квітками в суцвіттях. Ягода калини соковита, червона, їстівиа гіркава. Росте в більшості на вогкуватих місцях — в лісах серед чагарників, иа луках та по берегах річок. Другий вид — це так зваиа чориа калииа або гордовина (V. Lantana L.), росте в лісах.

Калина відома в усій Европі. Цвіте вона в червиі-липні, а ягоди визрівають в серпиі й тримаються иа дереві цілу зиму, чи переховуються під стріхами селянських хат. Ягода довго не псується, а коли вистоїть на морозі, чи в хаті, то приємна иа смак.

Восени кущі калини з червоними ягодами та й червоиим листям являють не абияку окрасу природи, як і при цвітінні.

Відомий римський поет Вірґілій, що дуже любив декоративні рослини, мав у своєму квітнику й калину, яку називав „вібурнум". Цю назву в ботаніці калина иосить і до сьогодні.

Від чого походить иазва „калина" — сказати трудио. Є декілька думок щодо цього, але точно визначити не можна. Проф. Г. Гордієнко подає, що назва „калина", правдоподібно, походить від кореня слова — „гарт", гартувати, а відсіля, накаляти, „стріла каленая", як подаио в „Слові о полку Ігоревім". Посилається проф. Г. Гордієнко й иа одну з аиглійських назов: „Про це свідчить одна з англійських иазов — вид калини „арроввуд", де „арров" — стріла, а „вуд" — дерево. В дійсності, в давнину стріли робили з дерева, можли-

во, що робили й з прутиків калини, а наконечники були залізні, гартовані — „калені".

Калина — це улюблене дерево наших далеких прапредків з-перед віків, залишилось воно таким любленим і в наші дні. Можливо, що в доісторичні часи це деревце було священним, чарівним. У наші часи калина прибрала численну символіку, зокрема в Україні. Найголовніший символ калини — це символ чистоти, дівочої невинности, незайманости, красоти та любови.

Калина в народній творчості України.

Калина виспівана в численних піснях України протягом багатьох століть. У веснянках-гаївках калина виспівана, як символ вічности людини, як космічні нерозгадані тоді явища зміни дня ніччю, зміни пір року; народження і смерть:

„Кривого танця йдемо,
Кінця му не знайдемо:
То вгору, то вдолину,
То в ружу, то в к а л и н у . . ."

Коляда-щедрівка, де образ калини дорівнюється найкращим унутрішнім і зовнішнім рисам-властивостям дівчини:

„. . . Ой рясна-красна в лузі к а л и н а,
А ще найкраща в батька донька Марія:
По воду йшла, як бджілка гула,
З водою ішла, як зірка сяла . . ."
(Див. І-й том „Український рік").

Весільні пісні подають образ молодої княгині, як красу червоної калини:

. . . „Ой під лісом битая доріженька,
А серед лісу рублена криниченька,
Коло криниці ч е р в о н а к а л и н о н ь к а:
Ой туди їхав Юрасько з боярами,
Йому к а л и н а дорогу заступила.
Вийняв шабельку, став к а л и н у рубати,

ПРИМІТКА: Докладний аналіз — „Український рік", т. ІІ-й, стор. 51. Це питання в цій веснянці-гаївці цілком філософського змісту. Було вірування, що душі дідів-прапрадідів через рожу й калину переселяються в новонароджених.

Та стала йому к а л и н а промовляти:
„Ой це для тебе ця к а л и н а саджена,
Тільки для тебе Маруся наряджена..."

Символ калини інколи виявляє і журбу дівчини, що прощається з своїм дівоцтвом:

...„Червоная калинонька на яр-воду схилилася,
Наша Марусина важко зажурилася..."

У часі завивання вінка для молодої дружки співають пісню, що розкриває символіку — прощання молодої з дівоцтвом, порівнюючи дівчину-молоду з калиною і рожою; виявлено безмежну любов батька до дочки:

...„Пішла наша Маруся у садочок
Ізривати полуцвітків на віночок,
А за нею рідний батенько у слідочок:
Нащо ж тобі, дитя моє,
Барвінковий цвіт?
Що ти сама як калина,
Як рожевий цвіт.
Нащо тобі, дитя моє, той віночок?
Уже ж тобі не ходити у таночок,
Уже ж тобі не водити подружочок"...

У другій весільній пісні дружки виспівують вірну любов молодому подружжю, оспівують у пісні три чарівних зіллячка, яким приписувалась магічна сила, здійснення бажань. Ці зіллячка обов'язково мусіли бути в весільному гільці:

„Ми вілечка вили
Три зіллєчка клали:
Руту, і м'яту,
Хрещатий барвінок,
Пахучі васильки,
К а л и н о в і вітки,
Щоб любилися дітки".

(Б. Грінченко, стор. 459, ном. 864).

В іншій весільній пісні подані бажання матері для дітей: багатства, щастя, здоров'я, радости та любові шлюбній парі:

„Обсип, мати, вівсом,
Червоною **калиною,**
Кропи свяченою водою..."

Бажання сестри:

„Я тебе, сестрице, покриваю,
Щастям-здоров'ям наділяю.

Щоб ти була здорова, як вода,
Щоб ти була багата, як земля,
Щоб ти була весела, як весна".

(Г. Танцюра. „Весілля в с. Зятківцях, Гайсинський р-н, Вінниччина, стор. 264).

Особливо поширена пісня по всіх українських землях про образ-калини-дівчини, в якій виявлено жаль за дівоцтвом. Тут калина символізує глибоку тугу і жаль на батька-матір, що видали заміж за нелюба:

„Чи я в лузі не калина була,
Чи я в лузі не червона була?
Взяли ж мене поламали
І в пучечки пов'язали —
Така доля моя!
Гірка доля моя!

Чи я в батька не дитина була,
Чи я в батька не кохана була?
Взяли ж мене заміж дали
І світ мені зав'язали —
Така доля моя!
Гірка доля моя!

Чи не було річеньки утопитися
Чи не було кращого полюбитися?
Були річки — повсихали,
Були кращі — повмирали —
Така доля моя!
Гірка доля моя!"

Слово „ломити", „сікти калину" — символ позбавити дівчину дівоцтва, незалежно, незаконним шляхом, чи через шлюб. Утратити дівоцтво до шлюбу — вважалося великою ганьбою, а зберегти його до шлюбу — великою честю:

„Темного лугу к а л и н а.
Доброго батька дитина:
Хоч сама по ночах ходила,
Та калину при собі носила.

Купували купці — не продала,
Прохали хлопці — не давала.
Шовком ніженьки зв'язала,
За всіх тому Йванкові держала..."

В образі калини в численних піснях подано тугу дівчини за козаком; інколи — жаль, що дівчина любить козака, а він не відповідає їй тим же:

„Червоная калинонько,
Білеє деревце...
Чом не ходиш, не говориш,
Моє миле серце..."

Подається в піснях і туга юнака-хлопця за дівчиною:

„Ой зацвіла калинонька в лузі,
Чогось моє серденько в тузі.
Ой зацвіла калинонька в лузі,
Чогось моя головонька в тузі:
Поламалась полиця в плузі
А чи мені полицю тесати,
Чи до дівчини на всю ніч чесати..."

З часом калина приймає символ, а навіть змінює початкове поняття, як дівоча невинність, і визначає взагалі любов, — любов тілесну й любов духовну:

„Калиноньку ломлю, ломлю,
А ви, віти, відхиліться!
Удівоньку люблю, люблю,
А ви, діти, розійдіться!
Ломиш калиноньку, ломи її віти:
Любиш удівоньку, люби її діти .."

Яскравіше відображено калину, як символ любови-кохання в іншій пісні; тут символ одуховлення любови:

„Ой у полі могила, на могилі калина,
Аж долу гілля гнеться,
А під тею калиною стояв козак з дівчиною,
Дівчину благає, за дружину жадає..."

Хлопець мріє про свою любов, про дівчину, й поєднує любов до дівчини з образом калини в лузі:

„А.у лузі, лузі, калина цвіте,
Туди козак до дівчини їде..."

Туга дівчини за козаком, якого виряджають у військо, відображено в пісні:

„Ой, у лузі, в лузі,
Там калина стояла,
А на тій калині,
Там зозуля кувала.

Що вже наших хлопців
У рекрути забрали,
А мого милого
Та у військо погнали...“

Калина була й символом радости для матері, коли вона має малих діток:

„Ой у лузі та ще й при березі
Червона калина,
Породила тая удівонька
Хорошого сина...“

Луг — це символ туги й смутку, а калина — символ радости. Тому тут і поєднано смуток з радістю.

„Ой у лузі, лузі калина цвіте,
З-під тої калини моя мила йде.
Моя мила йде, на правій руценці
Мале дитя несе...“

Калина була й символом розлуки, туги за рідним краєм і безнадії — це на чужині:

„Ой горе, горе
Калині при долині,
А іще гірше
Сироті на чужині.

Вітер повіє,
Калину обламає.
А хто не схоче —
Той сироти не лає...“

А ще більша туга-горе козака, що поїхав у Московщину й в неволі гине... Надії ніякої не має, він лише мріє вмерти в Україні та щоб на його могилі посадила мати калину:

...„ Не рад козак журитися — да серденько ниє...
Ой поїхав в Московщину козак молоденький,
Ой поїхав в Московщину да там і загинув,
Свою рідну Україну навіки покинув.
Казав собі насипати високу могилу,
Казав собі посадити в головах калину:
Будуть пташки прилітати калиноньку їсти,
Будуть мені приносити з України вісті..“

Калина була й символом горя вдовиці „з діточками дрібними“:

„Ой у лузі при долині,
Там ріс корч калини...

А під тою калиною
Сидить вдова з дитиною,
Та й дитину колише,
Та дрібні листи пише,
Аж по личку сльози ллються..."

Чи:

„Ой у лузі калина весь луг прикрасила, —
Породила бідна вдова хорошого сина..."

Вилито горе й молодої подружньої жінки, коли чоловік нелюб, чи п'яниця:

„Ой, зацвіла червона калина
Над криницею...
Горе ж мені, моя матусенько,
Жити за п'яницею..."

Чи:

„Калино-Малино, чого посихаєш?
Чи вітру боїшся, чи дощу бажаєш?
Вітру не боюся, дощу не бажаю,
Думаю-гадаю, як я жити маю..."

Калина — це й символ щасливого подружнього життя — мрії дівчини й парубка про родинне життя:

„Кущ калини зацвіте, гей,
Та у тім кущі, та у тім кущі
Соловей гніздо зів'є.
Соловей гніздо зів'є —
Та й діточок наведе..."

Чи:

„Вий, Галочко, собі й мені, (гніздо)
Собі ізвий на калині, мені на яворі,
Собі ізвий з рути-м'яти,
Мені із барвінку..."

Має калина символічне місце й у народніх заговорах та ворожінні, відливанні вроків-пристріту (зочення):

„У моря калина,
Під калиною дівчина,
Вона не знала, ні шити, ні прясти,
Ні золотом гаптувати,
Тільки уміла від раба Божого Н. Н.
Уроки й презори викликати й визивати...
На сухі ліси посилати..."

Чи:

„Цвіти, рости, рум'яна й струнка, як калина в лузі, — а він хай тебе побачить, красу твою, і кохання хай прокинеться в нього, як дитя прокидається до покорму... Хай сохне, в'яне за тобою, як ясінь за водою..."

Замовлення від крови:

„Текло три ріки під калиновий міст:
перва — водяна,
друга молочна,
третя кровава.
Я водяную ізоп'ю,
а молочну — споживу,
кроваву іспиню,
із сірого коня кров ізгоню."

Калина була й символом щастя: нема щастя — калина не цвіте, безнадія:

„Ой у мого двора нема ні кола,
Тільки стоїть кущ калини,
Та й та не цвіла..."

А чи:

„У тебе ж двора
Та й зроду нема,
Гей, тільки в лузі три корчі калини,
Та й та не цвіла".

Цебто, козак не має щастя, а це знаменує, що й калина не цвіла.

Другий приклад у прощальній пісні — на прохання приїхати в гості — брат каже сестрі, виїжджаючи в похід:

„То як будуть, сестро, о Петру ріки замерзати,
А об Різдві калина в лузі білим цвітом процвітати,
А об Василію ягоди зрожати,
Жовтий пісок на білому каменю схожати
Та синім цвітом процвітати,
Хрещатим барвінком камінь устилати, —
То тоді я буду до вас, сестро, в гості прибувати!"

Жаль і тугу за молодими роками, за молодістю, виявляють старші люди в образі калини:

„Червоная калинонька відцвіла,
Журба й недоля віджила..."

Чи:

„Запрягайте воли сірі,
Коні воронії,
Доганяйте літа мої,
Літа молодії!

Ой, догнали літа мої
На калиновім мості:
Гей, веритесь, літа мої,
До мене хоч у гості . . ."

Відображена в червоній калині й вічна розлука; на могилі молодих саджали калину:

„Ой у полі могила, иа могилі калина,
Аж додолу гілля гиеться . ."

А чи:

„Посадила синові червону калину,
А невістці червону шепшину . . ."

Скривджена мати-дівчина звертається до подружок у своїм горі-недолі:

„Не йдіть, дівки, по калину,
Не розбудіть меиі сина . . ."

Надаио ще й в поезії чарівні властивості „калеиим стрілам" та чарівним „калиновим мостам", що в уяві иародній з'єднували життя земне з життям душ та птицями — ірием (вирієм), цебто в нашому розумінні — раєм:

. . . „Текло три ріки
Під калиновий міст".

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 109, Київ - Львів, 1923).

Похід дівчат у луг чи в ліс по калину.

До звичаїв Першої Пречистої належить і похід по калину. То не було обов'язковим тільки на Пречисту, а в один з днів між двома Пречистими.

Отож, здебільшого, на Першу Пречисту після Служби Божої та після обіду дівчата збиралися гуртками, святочно одягнені, у вінках — ішли по калииу в луг чи в ліс. Цей похід дівочий був дуже урочистий і веселий, супроводжувався в дорозі співами, грами та хороводами — туди й назад. Парубки по калину не ходили, але в звичаї було, що з дівчатами ходили діти-підлітки як хлопчики, так і дівчатка 9—14 літ, які мали свої гри й лише разом ішли на луг чи до лісу.

Прийшовши на луг чи до лісу, дівчата знаходили перший кущ калини — „первака", співали та водили хороводи навколо цього куща, проводили гри. Потім сідали навколо куща й усі разом полуднували. А набирали з собою дівчата на луг чимало смачної святочної їжі, якою поштували й дітей, що з ними були. За їжею та під час ігор провадились жарти, загадки та співи любовного змісту зі згадуванням імен своїх хлопців. До цього часу калини ніхто не ламав.

Закінчивши спільний полудень, дівчата „нападали" з усіх сторін на цей кущ. Кожна дівчина з першої зламаної гілки брала дві ягідки в рот, приговорюючи чарівні слова, що стосувалися кохання та її хлопця. Обламавши перший кущ, водили хороводи зі співами та з пучками калини в руках. Співаючи любовних пісень, спогадуючи імена своїх хлопців, вони то підіймали пучки калини догори, то опускали донизу, прикладали до обличчя, то перекладали з однієї руки в другу. Пісні були „спасівчані", але були й приурочені до походу. На жаль, я не зміг записати жодної.

Після цього дівчата обламували кущ за кущем, а коли закінчили, наламали достатні пуки, то знову проводили веселі гри, жарти, фарбували одна одну ягодами, жартуючи. А головне, по закінченні тут же вплітали гілочки калини в свої вінки, оздоблювали свої коси калиною. Додому повертались також у веселому настрої з піснями та хороводами.

Хлопці в цей день мали „вулицю", але під вечір традиційно виходили зустрічати дівчат. Вони робили засідку, і коли дівчата підходили до місця засідки — вискакували, нападали, намагалися відняти пучки калини, фарбували дівчат, а дівчата хлопців. У село входили гучною юрбою, усі нафарбовані, наче загриміровані. Інколи, то й парубочі сорочки виглядали червоно. Все село виходило зустрічати цей похід, уже мішаний, і всі потішались з цієї забави.

Дома кожну дівчину з калиною зустрічала мати на своїм подвір'ї, чи у воротях, брала з рук калину й приговорювала:

> „Будь, доню, і ти червоною та здоровою калиною, незайманою та чистою до вінця! А ти, калино, будь гожою на коровай, гільце, квітки весільні та христинні, на здоров'я людям на добро нашому двору . . ."

Дві-три гілочки вносили в хату, закладали за образи, а решту підвішували під стріхою хати, чи шопи, де вона пробувала взимку, і відкіля її брали при великих оказіях.

Значення калини, як символа та її вживання.

Калина в давнину, та й до наших днів, мала велике значення в селах України. Це вважалося чарівне деревце, деревце любови, кохання, щастя, здійснення мрій, здоров'я, багатства та численне інше значення. В Україні не було обійстя, щоб не висіла під хатою калина. Не проходила жадна важлива оказія, щоб не вживали калини. Отак, коротенько подамо про значення калини в Україні:

Калина — символ щастя; символ кохання, любови; символ молодости й краси; символ віри в перемогу; символ урожаю; символ дівочої невинности; символ вірности; символ-образ дівочої краси; символ розлуки; символ зв'язку з тамтим світом; символ надії; символ миру й злагоди. Не можна й перерахувати всієї символіки, яку приписували в давнину калині.

Вживання калини

1. Калиною оздоблювали на весіллі гільце, коровай та чіпляли калинову квітку-шаблю дружбі та старшій дружці.
2. Чистоту, незайманість і непорушність дівчини — називали „калиною". Це була дуже велика честь дівчини і гордість родини:

„Дала мене моя мати замуж.
Дала мене за Дунай бистрий,
Дала човник плисти,
Дала мені й веселечко:
Пливи, доню, моє сердечко!

Дала мені калинову вітку:
— Заткни, доню, за білу намітку,
Щоб калину да не поломити,
Ягідок да не подавити,
Свого роду не прогнівити..."

3. Молоду, що зберігла невинність до весілля, „водили по воду", чи „до води", оздоблюючи її калиною, та вивішували гілку калини на хаті, чіпляли калину і молодому.

4. Поліжниці клали калину, щоб здорова була вона й щасливе дитя.
5. На христинах робили спеціяльні квітки з калиною, вкладали їх у калачі та шишки, що давали кумам та гостям.
6. Клали калину до першого купелю новонародженої дитини.
7. Коли довго не було вістки від парубка з війська, чи з походу, дівчина в себе на городі садила калину з вірою, що обізветься милий, де він є.
8. Калину садила кожна дівчина в своєму квітникові-городчикові.
9. Калиною відмовляли вроки, з'очення та деякі хвороби.
10. Калиною оздоблювали „Трійцю", вкладали в „маковійську квітку".
11. Дівчата вплітали калину у святочні вінки, як і у весільний.
12. Калину садили: хлопець на могилі любленої дівчини, а дівчина на могилі хлопця.
13. Калину вважали за лікувальну рослину: ягода і кора були, як засіб до зупинення внутрішньої і зовнішньої кровотечі.
14. Вживали калину, як лік при пологах.
15. Квіт калини сушили й вживали від кашлю та при багатьох інших хворобах.
16. Розімняті ягоди з цукром — проти виразок шлунка, запорах, катарах шлунка.

Трудно перерахувати всі ті символи, всі вірування, всі властивості, надані калині протягом тисячоліть. Неможливо й перерахувати всіх пісень, сказань, леґенд та казок про калину.

І наші письменники та поети широко вживають епітет „калина" в творчості, особливо часто й дуже влучно вживали, як художній засіб — Т. Г. Шевченко, Леся Українка та майже всі наші поети.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. О. Потебня — О некоторых символах в слов'янской народной поэзії, стр. 44—47, Харьков, 1860 г.
2. Сумцов, Н. Ф. — О свадебних обрядах. Харьков, 1881 г.
3. Энциклопедическій словарь, Брокгауз и Ефрон, том XIV, кн. 27, С.-Петербург, 1895 г.
4. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, зошит V-й, стор. 576—577, Буенос Айрес, 1959.

5. Проф Гаврило Гордієнко. Наукова розвідка: „Червона Калина", „Українські Вісті", ч. 47, Новий Ульм, Німеччина, 1961 р.
6 Енциклопедія Українознавства, т. І-й, вид. НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 р.
7. Енциклопедія „Просвещеніе", Юнакова.
8. Етнографічні збірники, Київ, Академія Наук УСРР — 1958—1960 рр.
9. Опитано понад 30 осіб — запис „з народніх уст".
10. Використано понад 15 збірників українських пісень, виданих по той і по цей бік „залізної заслони".
11 М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ - Львів, 1923 р.
12 Л. Білецький, Історія української літератури, т. І-й, Авгсбург, 1947 р.
13. М. і І. Носаль — Лікарські рослини. Держав. Медичне видавництво, Київ, 1958 і 62.

XIII. БАРВІНОК У ЗВИЧАЯХ УКРАЇНИ

Барвінок, як і калина та васильки, — є люблене й символізоване зілля в Україні. Певно не було жодного городчика в селі, в якому не було б барвінку.

Як висловлюється проф. Є. Онацький в УМЕ, „барвінок супроводить життя людини від народження аж до смерти", звичайно, в українськім селі.

Характерним є те, що як калина присвячувалась у всіх символах дівчині, дівчині-покритці, чи дівчині зрадженій, жінці-вдові, так барвінок належав у символіці, епітетах та образах — хлопцеві, його любові, його молодості, красі, вірності, як також розлуці й негоді.

Також, як і з калиною, жадна оказія в українській родині не обходилась без барвінку. Це зілля — барвінок-барвінець, широко виспіване в численних піснях України, з дуже давніх часів шановане й зберігло цю шану, цю любов до нього аж до наших днів.

З любови до цього зілля і утворив народ чимало ласкавих і ніжних назов-звертань до барвінку: барвінок, барвінець, барвіночок, барвінчик, барвінчичок, барвін-листок, барвінок зелений, хрещатий, крячастий, барвінонько й т. д.

„Під худерним деревцем, під зеленим барвінцем". [з народної пісні].

„Пішла в городець, рвала барвінець". [Чубинський, III, 301].

„Вінець-барвінець". [Б. Грінченко, III, 524].

„Первая зелина — любисточок, друга зелина — барвінина, третя зелина — василечок". [Народня пісня].

„Ходжу, блуджу понад лози, а в тих лозах барвінлисток, — щіпку вирву — вінець сплету". [П. Чубинський, III, 37].

І барвінок, як і калину та василечки, в стародавні часи люди в Україні вважали зіллям чарівним, помічним і лікувальним. Тому традицією з давніх часів барвінок залишився й у наші часи обов'язковим атрибутом усіх оказій у родині.

Загальні відомості про барвінок (Vinca minor L.) з родини барвінкових.

Барвінок — все (вічно) зелена багаторічна рослина, стелиться по землі як вуса полуниці і в вузлах листків прирoстає до землі — так множиться. Блакитні гарні квіти на невисоких стоячих билинах. Листки овальні, тверді, лискучі. В Україні є три види: б. трав'янистий (V. herbacea), що росте в степових районах; барвінок малий (V. minor) зрідка переважно в гаях Правобережжя; барвінок великий (V. major) культивується в садах, а в дикому стані — в Криму.

Барвінок у символах і в народній поезії.

Весняне бажання дівчини — щоб з весною прийшло й кохання:

„Ой вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо-літечко,
Зеленеє житечко,
Хрещатенький барвіночок,
Запашненький васильочок".

Чи:

„Весна-красна, що нам принесла?
Принесла вам літечко,
І зеленеє зіллячко:
Хрещатий барвінок
Пахучий васильок".

**
*

В образі барвінку подано чуття дівчини, що прагне кохання:

„Стелися, барвінку, низенько;
Присунься, козаче, близько, близенько,
Ой, мати, мати, мати,
Час мене, час мене, заміж дати, і т. д.

**
*

Відображення в образі барвінку кохання, краси:

„В'ю ж ти, квітку,
Та з зеленого барвінку!
Чом панна, чом паняночка
З рути віночка не вплела?"

„Та поніс його до ради —
До дівоцької громади,
А дівочки його пізнали,
Та й у рученьки забрали:
Та се зілля барвінець,
Буде дівкам на вінець".

**
*

„Та стелись, стелись, барвіночку,
Не коренем листом!
Не коренем — листом...
Та викликає козак дівку
Не голосом — свистом!"

**
*

Жаль дівчини, що вірно кохала козака, а він її „хатоньку минає":

„Стелися, барвінку, стелися зелений,
Та як лист по воді,
Ой не тіштеся, мої вороженьки,
Моїй тяжкій пригоді.

Ой, мій миленький, голубку сивенький,
Не по правді живеш,
Ворота хиляєш, хатоньку минаєш,
Та й до іншої йдеш..."

**
*

Відображення величання у веснянках:

„Ходила Анна зеленим лісом,
зеленим барвінком...
Ой у Львові, в роговім домі —
На ринку:
Вили віночки всі паняночки з барвінку!"

**
*

Образ розлуки у „барвінку":

„Загреміли ковані вози на дворі,
Заплакала Марусіна мати в коморі.
Не заберу всього добра з собою:
Лишаю ти слізоньки на дворі,
Дрібні слізоньки на столі.
Хрещатий барвінок в городі,
Пахнющий василькок в коморі".

**
*

Плетучи вінок молодій, дівчата співали на честь князя-молодого:

„З чого ж ми будем князеві вінець плести?
Ой, є в городі хрещатий барвінок,
З того ми будемо князеві вінок плели . . ."

**
*

„Там дівоньки вилечко в'ють,
Там дівоньки вилечко в'ють.
Вийте, дівоньки, собі й мені,
Вийте, дівоньки, собі й мені,
Собі звийте з рути-м'яти,
Мені з барвіночку!"

**
*

Образ чумака, якому не пощастило одружитися:

„Ох, і не стелися, хрещатий барвінку,
По крутій горі . . .
Гей, не втішайтесь, злії воріженьки,
Та пригодоньці моїй".

**
*

Дівчина втратила вінок, втратила свій барвінок:

„Бодай козак щастя не мав,
Що він з мене вінок зняв!"
. . . .
„Дівча сина породила,
Барвіночком обстелила.
Не рвіть, дівки, барвіночку,
Не збудіте дитиночку".

**
*

Барвінок в образі нелюба в гаївці-весняиці:

„Ой, вінку, мій вінку, Я ж тебе плела, вила,
Хрещатий барвінку . . . Та з учора-вечора . ."

Відображений барвінок і в колядах-щедрівках, і в купальських піснях, і в жнивних-петрівчаних.

Символіка вірування та вживання бервінку.

1. Неплідна жінка, щоб мати дитя, пила настій з барвінку.
2. Біля народженого дитяти клали маленький барвінковий віночок, сплетений дітьми-дівчатками.

3. На хрестинах вкладали калинові ягідки в калачі та шишки, що доручали від народженого в подяку.
4. На весіллі оздоблювали коровай, гільце барвінком-калиною та чіпляли барвінково-калиновий меч дружбі та старшій світилці, як і старшому бояринові.
5. Після виявлення невинности молодої, оздоблювали її і молодого калиною і барвінком, коли вели „до води" та й під час пропою.
6. За чистоту й невинність молодої вшановували родину — виставляли на хаті в понеділок барвінковий вінок з калиною.
7. Молоду до шлюбу наряжали в барвінковий вінок, як символ нагороди за збереження чистоти й невинности.
8. Дівчата в усі великі урочисті свята були в барвінкових вінках.
9. На хрест молодого парубка дівчина вішала вінок з барвінку, а хлопець на хрест дівчини на знак вірности.
10. Дівчата на Купайла плели барвінкові з іншими квітами вінки й пускали на воду — гадали про свою долю.
11. Барвінок садили на могилах, тому в інших слов'янських народів барвінок носить назву „могильниця".
12. „Садження" та „ночування" в барвінку символізує кохання:

„Ой там на горі фіялойки зацвіли,
Всі гори з долинами закрили.
Там тудой Маруся ходила,
За нею батейко тихойко:
„Сади, сади, Марусю, знизойка!"
— Не ходи, мій батейку за мною,
Не люба мені бесіда з тобою;
Ой, ходи ж, мій Івасю за мною,
Люба мені бесіда з тобою".

(П. Чубинський. Труди, IV, 168).

12. „Рвати барвінок" — означало також кохання, інколи готування до весілля:

„Пусти ж мене мати, барвіночку рвати,
А вже ж наші воріженьки полягали спати".
(Метлинський, „Народния Южно-русскія песни", 268).

„Ой вийду я на гороньку,
Погляну на долиноньку:
Рвуть дівочки барвіночки
У неділю на віночки".

13 Символізував барвінок і втрату невинности до весілля:

„Та й заплачеш, дівчнонько, в першнй понеділок,
Як здіймуть тобі з головоньки хрещатий барвінок . . .”

При збереженні невинности, батькам співали в подяку за доньку:

„Спаснбі тобі, сваточку,
За твою кудряву м'яточку,
За хрещатий барвіночок”.
(П. Чубинський, V, 474).

14 Вживався досить широко барвінок і в народній медицині: Пнли настій при розвільненні (бігунці), при туберкульозі, прн кровотечах та при інших хворобах.

Похід дівчат по барвінок:

Цікавий був звичай у давнину в селах України — похід дівчат по барвінок. У неділю, перед Покровою, після Служби Божої, дівчата збиралися значними гуртами й ішли в ліс по барвінок. Брали вони з собою досить усяких селянських ласощів як оріхи, соняшникове насіння, гарбузове, яблука, груші тощо й зі співом пісень весело йшли до лісу в оточенні дітей, як це відбувалося і в поході по калину. Кожна дівчина брала з собою кошичок. Ішли дівчата святочно одягнені, але без вінків, лише в стрічках.

У лісі знаходили барвініська, деякий час співали весільних пісень, веснянок та коляд (не дивлячись, що ні до одного, ні до другого осінь не відносилась) та й інших народніх пісень, у яких подано образ барвінку. Покіль проходили гри та співн-хороводи, то численно надходили й парубки. Хлопці й дівчата взаємно поштували одні других, разом співали ліричннх весільннх пісень і драстичних у два хори. Далі починались „грища” невинного характеру, а після цього під вечір дівчата рвали барвінок, а хлопці допомагали, здебільшого кожний хлопець своїй дівчині. Дівчата плели вінки й клали одна другій на голову. Потім, нарвавши барвінку, складали в свої кошикн й неслн додому. З цього барвінку користали головне дівчата, та й уся роднна, протягом року до „нового барвінку”.

І знову шумно, гамірно поверталися дівчата, а з ними хлопці, в село. По дорозі дівчата й хлопці по черзі співали народних, у більшості, любовних пісень. З заходом сонця село гуло, співало, гомоніло й весело чисельно зустрічало „дівчат з барвінком".

Подібна урочиста церемонія вібувалася у карпатських бойків. Проф. Є. Онацький подає в свій УМЕ за Хв. Вовком:

. . . „У карпатських бойків сам акт збирання барвінку для тих вінків (молодої і молодого — С. К.) зробився окремою церемонією, якою починався весільний ритуал: у супроводі музик свашка та дружка йшли в садок, несучи хліб із застромленим у нім ножем та повішеним на нім замком. Якщо в молодої не було садка, йшли до сусідів і брали з собою ще й горілку та хліб. Привітавши піснею садок, запитували його, які він має квіти. Сад (устами тих же співачок) відповідав, що він має три рослини: барвінок, щоб сплести вінок, часник, щоб його оздобити (служив проти з'урочення), і васильки, щоб заквітчати косу, як молода йтиме до церкви брати шлюб. Дружка рвала барвінок, і тоді вся делегація відходила, співаючи, щоб сад не жалував за зірваним барвінком, бо ж у нього залишається молода господиня, що поливатиме нові паростки". (Хв. Вовк. „Студії . . " 237).

І література наша досить широко використовує символ барвінку, як художній засіб.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Проф. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, зошит І-й, 1957 р.
2. Брокгауз і Ефрон. Энциклопедический Словарь, т. ІІІ-й, кн. 5. С.-Петербург, 1891.
3. М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, Київ - Львів, 1923.
4. Метлинський. Южно-русскій Зборник, стр. 43 і 288.
5. П. Чубинський. „Труди", ІІІ, 37, 1872 р.
6. Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, Авгсбург, 1947.
7. Б. Грінченко, т. ІІІ-й, 524.
8. Б. Грінченко. „Словарь української мови", „Кіевская Старина", т. І-й, Київ, 1907.
9. Українська радянська енциклопедія, т. І-й, Київ, 1959.
10. „Ліра" — Збірник українських пісень, вид. Тищенка, Відень, 1945 р.
11. Українські народні пісні, тт. І-й і ІІ-й, Київ, 1955.
12. Я. Головацький. Пісні, 50 стор.

13. Ізидор Воробкевич. Поезії.
14. Матеріяли Наукового Т-ва ім. Шевченка, ІІІ-й — 94; І-й — 8,200, Львів.
15. Юго-западный Отдел Географическаго Общества, І-й, ст. 141, Київ, 1874.
16. Численні нотатки „З народніх уст" — С. К.
17. Українська Загальна Енциклопедія, вид. „Рідна школа", Львів-Станіславів-Коломия, 1930-35.

XIV. ЗБІР ГОРОДИНИ

Коротка історія городини, вживаної в давнину.

Про городину, яку вживали наші далекі прапрадіди, ми маємо наймізерніші відомості. Візантійські письменники Прокопій та Маврикій, як й інші, писали, що в русів дуже слабо було розвинуте хліборобство, що вони „живуть у лихих хатках, селячись далеко один від одного та переміняючи зчаста свої осади . . .“ З цією характеристикою трудно погодитися, і, без сумніву, її можна вважати неправдивою. Відомо з історичних джерел, що під час боротьби слов'ян з аварами — „були цілком поруйновані слов'янські поля“. А це промовляє про те, що в слов'ян було розвинуте господарство.

Щодо характеристик Прокопія, Маврикія, Льва Мудрого та інших, що в слов'ян, мовляв, хліборобство не було розвинене, то М. Грушевський подає свої міркування:

> . . . „Слов'яни не люблять хліборобської праці й воліють жити в бідності та спокою, ніж у багатстві та праці. Але такі характеристики пояснюються тим, що з греками стикалися передові (висунені) слов'янські осади, вони ж серед міґраційного руху, серед небезпечного й неспокійного життя відставали від культурніших форм життя і верталися (на деякий час) знову до колишніх напівкочових форм: це факт, що повторяється звичайно в подібних обставинах. Та не обійшлось у сих характеристиках і без перебільшення, бо, наприклад, в оповіданні про боротьбу аварів з „словенами“ в VI. в. згадуються слов'янські поля. Джерела, що знали слов'ян у нормальних обставинах, на насиджених місцях, виказують у них широко розвинену хліборобську культуру, що положила глибокі знаки на весь слов'янський побут . . .“

(М. Грушевський, Історія України-Руси, т. І-й, Київ, 1913 р.). п

І, дійсно, історичні джерела IX, X, XI вв. підтверджують, що навпаки, в слов'ян було досить широко ґрунтовно розви-

шне господарство. Констянтин Багрянородний та жидівські мандрівники, як Ібн-Якуб і другі, подали в своїх працях, що слов'янська країна дуже багата на всякі життєві запаси, і що слов'яни дуже уважно пильнують свого господарства. Крім цих чимало й інших історичних джерел, у цім складі й літописи, підтверджують, шо господарство в наших прапрадідів було досить розвинене. Іпатієвський літопис подає, що „в'ятичі платили данину від плуга". Княгиня Ольга, за літописом, сказала: „А всі ваші городи ... делают ниви своя і землю свою". У літописі Нестора, в „Житії св Антонія Печерського" й у багатьох інших документах ми виразно бачимо що хліборобство, зокрема городництво, у иаших прапрадідів далеких було розвинене й сприйняте з глибокої давнини, та що чимало чужинецьких джерел невірно висвітлюють це питання. Але звернімося до нашої безпосередньої теми — городництво в давнину, зокрема збір городини восени.

Збір городини.

У той час, коли ми маємо досить широкі, та я сказав би, й глибокі відомості про культуру хлібних злаків у Русі-Україні в передісторичний період, — ми дуже скупі й неповні відомості маємо про культуру городніх овочів у давнину. Відомо, що з глибокої давнини дійшли до нас скупі відомості лише про такі городні культури: мак, біб, квасоля, горох, сочевиця, часник, цибуля, прядиво-коноплі та льон. Буряки, морква й інші, прийшли до нас пізніше. Щодо головної городини — бараболі (картоплі), то вона прийшла в Европу з Північної Америки лише в 1580 році, а в Україну прийшла ще пізніше, за московської цариці Катерини II-ої, у XVIII ст. (Лише частково прийшла раніш). Капуста прийшла до нас з Болгарії — також пізніше.

У „Житії Феодосія" подано, шо ченці „ . . . в ограде копахуть зелиннаго ради растенія", цебто мали городчики.

За літописними відомостями про городи та й городників, у Вишгороді були „старей огородником", це певно на княжих придворних городах. Хоч це й дуже скупі відомості, але вони дають до зрозуміння, що городництво було на той час досить розвинене.

Поруч городництва розвинене було й садівництво, хоч і про цю галузь спогади в історичних джерелах досить скупі. Правдоподібно, що в давнину городництво й садівництво розумілось, як одне й иосило назву городництва. В Патерику XIII стор спогадується, що ченці біля келій своїх мали городчики з „деревами плодовитими", а це й наводить на думку, що під поняттям огороди — треба розуміти й сади.

Збір городніх культур провадився довший час. Уже з часу ярових жнив — починали селяни збирати деякі культури. Першу культуру з города брали огірки, мак, потім квасолю, біб; у жнива — вибирали плоскінь та льон, цибулю, часник, збирали кріп, і на насіння й для соління огірків.

При збиранні городини господині примовляли деякі формули. Правдоподібно, колись це були магічні-чарівні формули.

Збираючи мак, приговорювали: „Посію я на городі в майбутньому році мак, мак! А вродить він так, так!" І показували руками, обнімали свою голову. Цебто, щоб головки були великі. Вибираючи насінники огірків, приказували: „Вийтеся огірочки, кохайтеся парубочки!" Вибираючи насіння з першого гарбуза, казали: „Гарбузи здорові, родючі, великі, як бики-кабани — на городі поросли! А плодючі й родючі, мов вівці та корови..." Коли плели вінки цибулі та часнику, примовляли: „І на той рік зародить цибуля, як дуля (груша), а часник, як бик — здорові й біді-лихові противні". До пізніших культур уже примовлянь не було й вони вже в більшості збирались у вересні поступово. Першими пізніми культурами були корне-плоди: бараболя, морква, петрушка, зимова редька, буряки. Останньою городиною збиралась, „рубали", капуста.

Мак мусіли жати серпом, в'язати в снопи й виставляти під клунею, чи під шопою, щоб дощ не мочив і щоб мак остаточно вистигав, а „теребили" мак уже після Маковія. Кращі головки „теребили" для насіння, споживання і для куті. Зсипали мак у торби, мішки й підвішували на горищі до крокви. Мотузок, на якому підвішували мак, обкладали лопуховими реп'яхами, щоб миші не добрались.

Вінки цибулі для їжі й насінників до морозів зберігали

під повіткою, а з настанням морозів — у погребі. Цибулю сіянку-„димку" (маленька, з першого року) зберігали на градях у хаті над піччю, щоб добре висохла, тоді при посадці ця підемка не вистрілювала й більші цибулини були. Часник зберігався, як і цибуля. Морква та петрушка, як і редька зимова, зберігалися в погребі або в ямі під шопою, здебільшого пересипалися піском.

Найважчою та найголовнішою осінньою роботою при збиранні з городів — було копання бараболі. Найбільша площа в городі була під бараболею, далі йшли буряки для їжі й кормові для худоби.

Бараболю викопували всією родиною: старші підкопували лопатою корчі, а діти вибирали в три посудини: найбільша для їжі й годівлі кабанця на Різдво та на Великдень; середня — на насіння, а найменша, чи поїджена або й розрізана під час копання — відсипалась для годівлі свиням, худобі. Бараболю для харчів і для насіння зсипали в погреб, в ями, спеціяльно для цього приготовані, пізніше — в кагатибурти. Частину бараболі зсипали до морозів під повіткою і використовували для спогаданих цілей. Пізніше, властиво з XIX стор., бараболю садили вже для промислових цілей — винокурень та для картопляної муки-крохмалю. В звичаї було, щоб бараболю починати копати після Першої Пречистої. Зсипали її на купу на весь день, щоб обвітрилась та щоб зайва земля обсипалась. Лише суху бараболю (картоплю, бульбу) можна було зсипати в погреб, чи в яму. У погребі, глибиною 2—3 метри, внизу банькою, на всі боки викопувались глибші й досить просторі аркади (ніші), в кожну аркаду засипався окремий ґатунок бараболі; в окрему аркаду засипалась насінна бараболя. В неглибоких ямках на дні погреба, засипаних піском, — зберігались насінники: буряків, моркви, петрушки та редьки.

Буряки цвіклові для борщу і квасу (борщ взимку варили з натуральним буряковим квасом), буряки для годівлі тварин зберігалися здебільшого в ямах або в кагатах — спеціяльних буртах. Копалися буряки завжди аж після Другої Пречистої в кінці вересня, а в більшості — в жовтні. Найпізніше „рубали" капусту. Часто капусту збирали з городу аж

при перших легких приморозках, але після „Івана Головосіка", цебто після 29 вересня с. с., після церковного свята — „Усікновенія" — усічення голови Івана Предтечі.

Як колись проводилось свято збору городини, тепер трудно сказати. Свято городини з прийняттям християнства провадилось разом із святом квітів, цебто на Маковія, хоч з городини в той час лише дещо було зібране. Старші жінки, глибокі бабусі, оповідали, що після збору буряків та бараболі „поливали" город, дякували йому: збирались господині гуртками, гостились, співали, але про що саме співали й як провадились ці святочні гуртки, — так я і не міг довідатись, та й у етнографічній літературі лише зрідка про це згадано.

Перед звозом городини погреби та ями старанно вичищалися, викурювалися половою конопляною та скроплювалися сумішкою вод (хрищенської, кулальської, благовіщенської). Жінки в певний місячний період не могли поратися з насінням . . .

Насінники (з насінням) буряків, моркви, кропу, петрушки, редьки, кукурудзи, сіянки цибулі — зберігались з бадиллям, обв'язувались чистими шматками та підвішувались на горищі хати під кроквами, а зверху, щоб миші не добрались, — „обквітчувались" реп'яхами. Квасоля як тична, так і піша, лущилась з осені, просушувалась і також зберігалась в торбах, чи в горшках на горищі й для їжі, й для насіння. Насіння ріжних однорічних квіток також зберігалось у вузликах, але здебільшого в коморі чи в хаті під сволоком.

XV. СВЯТО ГОЛОВОСІКИ

Церковне свято Усікновення Глави Івана Предтечі (29 вересня ст. ст.) в народі носить назву Головосіки. Правдоподібно, ця назва є поєднанням якогось далекого дохристиянського свята (сільсько-господарського — СОНЯШНОГО кола-круга) з святом церковним Усікновениям в період т. зв. двовір'я. Натяки на дохристиянський звичай цього дня зберігся лише в окремих легендах і то вже християнізованих, апокрифічних сказаннях.

Як церковне свято, Усікновення було другорядне, в цей день можна було працювати, виконувати всі роботи, тільки не на городі. В деяких місцевостях Полтавщини й Чернігівщини, за розповіданням прихильного віку жінок, не можна було й на город виходити. Звідсіля ми можемо догадуватися, що це свято колись належало до городу, городніх робіт. Певно, це був звичай вшанування окремих городніх рослин. Спогадуються насамперед стародавні, праслов'янські рослини: мак, цибуля, часник, а вже, видно, пізніше сюди віднесли (придали) ще й капусту, кавуна, гарбуза та інші городні рослини. Друге, що сюди відноситься — це не можна було в цей день орудувати ніякою острою річчю: ані ножем, ні косою, ні стругом, ні пилкою, ні сокирою, а навіть — і голкою. І третє те, що не можна було нічого округлого брати до рук, включно й своєї голови.

До цього звичайного дня ще й додане віруванння, що в цей день усі гади в лісі шукають собі пристаиовища на зиму. Тому в цей день не можна було ходити до лісу, бо це **день гадів**, прощання їх з літом-теплом та святкування їх „відходу" . . .

Цей день, Головосіки, відображений у численних, та ріжноманітних, сказаннях-легендах, у більшості малозрозумілих, а часто затемнених і цілком незрозумілих. Щодо цього, М. Грушевський так висловлюється про цей день Головосіки:

. . . „Було б більше бажаним приглянутись обрядам, які збираються, наприклад, на останніх днях серпня і початку вересня. Символіка „Головосіки" вся зв'язана з християнською легендою . . ."

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 197, Київ - Львів, 1923).

. . . „На свято Головосіки не можна стинати капусти, ані йти в капусту", — Стрийщина. (Етнографічний Збірник НТШ, V-й т., ст. 79)

На „Галицькому Підгір'ї казали, що навіть аж до самого дня Головосік (не тільки того дня) не годиться вирубувати капусту, а треба або рвати з неї листя, або виривати її з коренем". (Там же, стор. 205).

Юго-Западний Отдел (Київ) подає, що на Буковині в день Головосіки всі постили, щоб голова не боліла, та не їли в цей день ані цибулі, ні часнику, ні капусти й усіх тих рослин, що мають „головку" (ЮЗОГТ-ва, ІІ, ст. 359, 1874, Київ).

Це народнє, як видно, дохристиянське свято, шанувалось на всіх етнографічних землях України, носило однакову назву, виявляло по всій Україні однакові вірування та тотожні апокрифічні сказання-легенди.

Варто подати декілька таких сказань для повноти уявлення:

„У цей день, у давнину, було велике свято. Ніхто не повинен був нічого різати ножем у городі, ані й виходити з чимсь острим у город. Не можна було в цей день зачіпати ані цибулі, ані часнику, ні капусти, ні буряків, а навіть і маку. В святій землі — Йорданській, були люди великі грішники, в Бога не вірували й свята не святкували. А був там пророк Іван Христитель. Цей пророк молився там за всіх грішних людей, і усовіщав їх покаятись. Вони його не слухали, грішили далі. Був там і цар Ірод, дуже великий грішник, якого Іван Христитель усовіщав прилюдно, картав його. А лютий цар повелів скарати пророка й відсік йому голову. І та свята голова сказала до людей: „Покайтеся і в цей день не січіть ніякої голови, то й вас не буде боліти ніколи голова. „Люди покаялись і з того часу ніхто не січе ніякої голови . . ."

(З народніх уст. Поділля).

Ця легенда дуже була поширена майже по всій Україні в численних варіянтах з певними висновками моралі та з прикладами Божого покарання за порушення пророчих заповітів.

Друге моралістичне сказання, також з народніх уст:

. . . „На Головосіки вранці всім мужчинам, а передусім дітям, треба мити голови й гладенько причесати. День пісний, але й так до обіду не можна одруженим чоловікам та жінкам їсти. Де бували церковні престольні празники — там нікому нічого не можна було робити, крім того, що погодувати худобу. Коли в селі не було „храму" (цебто празника), належить з дому виїхати, хоч би на празник у сусідні села, а чи на ярмарок. У цей день чоловіки не можуть ані стригтися, ані бритися (голитися), а навіть і за голову братися; не повинні дивитися на свою вроду в дзеркало; не повинні торкатися всього того, що похоже на голову; не можна з собою мати ножа, нічого не різати, а хліб святий — ламати. Хто цього не дотримається — буде до смерти хорувати . . " І тут подаються приклади, що в такім то селі, такому то чоловікові було те, а те . . . Що йому з'явилась голова пророка та сказала, що карає його і т. д.

(З народніх уст — Чернігівщина).

П. Чубинський у своїх „Трудах", І-й т., стор. 254, подає леґенду, що чоловік у цей день різав вівцю і сам у покарання зарізався.

Проф. Є. Онацький подає зміст леґенди, що одна жінка в той день стяла капусту, а в своїй руках побачила голову своєї дитини . . . (УМЕ, кн. 2-га, стор. 259).

Але свято це було основне чоловіче, а молодь, хоч це був і пісний день, — мала „вулицю", співала, розважалась, лише заборонені були танці та музики.

XVI. ЗАКІНЧЕННЯ ОСІННЬОЇ ВУЛИЦІ

„На вулиці скрипка грає,
Мене мати не пускає..."

(З народньої пісні).

Про літню „вулицю" я подав у III-му томі „Українського року", стор. 177—188, тому в подробицях зупинятися не буду, бо весняна, літня й осіння „вулиця" мало чим ріжнилися. Зупинюсь я лише на закінченні осінньої „вулиці".

Дві останніх осінніх „вулиці" відбувалися дуже урочисто. Як передостання, так і остання „осіння вулиця", відбувалися здебільшого в лісі на поляні, на луці над водою, чи в іншому приємному місці-площині. Про спогадані дні „трутень" чи „береза", як і „береза-дівчина", спільно умовляються раніш, які саме питання будуть розв'язуватися на останніх „вулицях", краще сказати — вирішують, де і як проводитимуться ці дні.

На закінчення „осінньої вулиці" запрошувались музики, дівчата й хлопці приносили чимало ласощів; вільніше вже (не в селі) говорили хлопці з дівчатами. В більшості, вже кожний хлопець, що мав намір одружитися, мав на оці свою дівчину й на останній „вулиці" доручав своїй дівчині якийсь подарунок. Це вже була своєрідна договореність, і дівчина догадувалась, що парубок має намір одружитися з нею. Ці останні „вулиці" проходили основне в іграх, хороводах та співах. На останній „вулиці" домовлялися хлопці й дівчата, де найматимуть вечерничну хату, чи відповідна буде вечернична пані-матка. Тут же вибирали, чи залишали попередніх керівників — трутня-березу та дівчину березу. Тут же хлопці ухвалювали висоту, чи натуру складок та певний (усний) „статут": правила поведінки хлопців на основних хлоп'ячих вечорницях-святах — як „Калити" — Андрія; різдвяні коляди; „латки" тощо...

Заслуговувало уваги й нечірнє повернення молоді з останніх „вулиць": повертались організовано, впереді йшли му-

зики й грали, за ними дівчата ,а позаду — хлопці. Звичайно, завжди йшло багато дітей. Під час повернення музики, спів дівочий та парубочий чергувалися. Це урочисте шестя зупинялося на майдані (на вигоні, чи клиниці), грали деякий час музики, дівчата з хлопцями танцювали, потім по черзі, а то й разом, співали хлопці й дівчата й пізно розходились по своїх домівках до наступних перших вечерниць.

XVII. КІНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

У день свв. Флора й Лавра, (18 серпня ст. ст.), в давнину відбувався так званий КІНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Цей звичай дуже мало досліджений і в літературі лише деінде спогадується. Основа цього кінського свята, великодня, нам невідома; в чому саме полягав цей звичай у давнину також невідомо. Про Кінський Великдень можемо говорити лише за останніми спостереженнями. Святкувався цей Кінський Великдень ще й у кінці XIX стол. Відомо лише таке: всі коні в селі мусіли мати найліпший догляд і умови в цей день, господар приділяв їм найбільше уваги. Вранці господар приходив до своїх коней, вітав їх, чистив зґреблом, добре вчасно годував, напував, чистенько підстеляв і дякував за щиру роботу влітку біля ріллі, на возовиці снопів та сіна. Перед годуванням, господар напував коней з свяченої миски (в якій святили паску) та й свяченою водою, кропив їх також свяченою водою. Брав він з-під копита крихотку землі й клав на спину коней. Це символізувало, що через покладену землю на спину коня — передається йому сила землі, а господарю „коні на спині принесуть багатство". Свяченою водою кропили коней, щоб не боялись хвороб, зурочсння та були здорові, як вода. Господиня, в свою чергу, виносила коням велику цілушку з хліба й давала їм. Це визначало, що господарі гостинно вітають коней, а від них жадають, щоб любили працю, заробляли на господаря та „робили хліб святий".

На Київщині, де й зберігся цей звичай до кінця XIX ст., виводили господарі своїх коней на майдан, запрошували священика й священик відправляв спеціяльну Службу Божу й кропив свяченою водою всіх коней. З вигону господарі, чи молоді хлопці, вели додому в руках коней, самі не сідали, саджали лише малих хлопчиків, яких тоді на вигоні збиралось чимало.

Ніхто з господарів у цей день коней не запрягав, нікуди не їздив, хіба в вимушеній потребі. Взагалі, в цей день господарі не працювали й святкували в товаристві близьких та сусідів.

Під вечір, хлопці, а коли таких у родині не було, то й господарі — робили „виводку коней", цебто проводили їх уздовж села. В одних місцевостях проводили коней у руках, а в інших — сідали на коней і проїжджали.

Про „Кінський Великдень" є і легенди — одні з них просякнуті анімістичним світоглядом, а більшість апокрифічного змісту, християнізовані. Основне майже в усіх легендах — це розмова коней з господарем; в одних докоряння коней господарю за часте „хльостання" батогом, перевантажування возів, швидку їзду, невчасне напування та годування; холодні стайні, скупа підстилка; скупий обрік, важка робота і т. д. У других розмовах, кінь дякує господарю за добрий догляд, за повний обрік, за свято, обіцяє і далі бути приятелем, помічником. Самих легенд не приводжу, бо докладно не пригадаю, та й вони надто одноманітні. Легенди апокрифічного змісту — подають коней, як розумних тварин, що раді Воскресенню Христа, що також моляться і т. д. А в загальному, легенди „Кінського Великодня" цілком моралістичного змісту, що виявляють гуманність у поводженні з худобою. Можна думати, що ці легенди є продукт не так стародавній.

Звичай „Кінського Великодня" певно вже остаточно завмер, тому ми й маємо дуже скупі відомості в етнографії, та й зберігався ще в XIX ст. лише на Київщині.

Що саме міг визначати цей обичай в давнину? Чому він проводився осінню? Чому не на весні, як це природньо, як усі Великодні — Воскресення Христа, матері-природи?

Можна догадуватись, що господар вважав коней у давнину, як близьких, як тварин-приятелів і помічників у господарстві, а тому по закінченні важких робіт у господарстві й дякував їм.

Оповідав мені Архієпископ Михаїл зі Східньої Канади, що сам був на „Кінському Великодні" в Києві. „Море коней, оздоблених, заквітчаних, заповнювали величезну площу над Дніпром, а духовенство виходило з хресним ходом з кількох київських церков, правили соборно молебень, святили воду й обходили величезну площу, зайняту кіньми, — кропили свяченою водою".

В Енциклопедії Українознавства, т. І-й, стор. 238, Мюнхен, 1949 р. та в Історії української літератури М. Грушевського — лише спогадується про цей обичай.

XVIII. МОЛОДЕЧІ ГРОМАДИ — ПАРУБОЧІ ТА ДІВОЧІ ГУРТКИ, ЇХ ІСТОРИЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ

За історичними джерелами, молодечі, цебто парубоцькі, громади існували ще до ранньої княжої доби. Це дуже цікава тема, але, на жаль, трудна для досліджеиня. Властиво, фолкльор є основним джерелом у дослідженні молодечих громад, або парубочого товариства.

Традиції парубоцької громади, або парубоцького товариства — частково дійшли й до нашого часу, майже до 20-х років нашого століття.

На основі українського передкнязівського фолкльору та сміливих висновків дослідииків історичних пісень, так званих „дружин", що иалежать до найстарших парубоцьких організацій, коли ще князя ие було, — допомагають иам, бодай частково, дослідити цю галузь з історії та етнографії.

Відома поезія — „Блудило блудців сімсот молодців", що пізніше ввійшла до циклу коляд, допомагає розв'язати питання, чи були ті первісні прмітивні парубоцькі громади військового характеру, чи звичайні молодечі стоваршування. Аналізуючи стародавні пісні цих „молодців", — а їх є декілька варіянтів, — приходимо до твердого висновку, що ці громади існували, що вони були цілком незалежні, і не мали військового характеру.

В одному варіянті сімсот молодців та сімсот дівоньок стають на службу, до праці в господаря, иаймаються; у другому — йдуть добувати дівчину своєму члену громади, якого й називають князем, а себе, в даному випадку, боярами; у третьому випадку — „пускаються долі Дуиаєм під Царгород". Ці молодці всі між собою рівні, а лише вибирають одного, який би ними рядив. Назвн „князь" та „боярн", видно, прийшли вже з раиньої князівської доби, і, характерно, збереглися за молодим та його товаришами на весіллі й до цього часу.

Оргаиізація молодців мала певні правила, якими й ряди-

[illegible] — це справа спільних дій, прийняття нового члена; коли він одружується, то вихід його з громади й т. д. Між іншим, справа прийняття нового члена до громади — „коронування", постриг та посадження на коня — усе це збереглося, включно з назвами.

Це питання досить добре висвітлене в Боржковського: „Парубоцтво, как особая группа в малорусском сельском обществе", „Кіевская старина", VII, 767, 1887 і зауваження Сумцова — „Культурния переживанія", розд. 84:

> ... „Очевидно, організації нежонатої молоді в якихось формах існували у нас ще перед розселенням, так як існують у родово-племенній стадії різних примітивних народів. Свої характеристичні прикмети воєнної організації вони виробили найбільше, мабуть, у бурхливу добу розселення і пізніших колонізаційних пертурбацій. Паралельне існування їх, як організацій жонатої молоді — як організацій воєнних, тяглось потім і далі. Пережитки „парубоцької громади", як явища першої категорії, дожили до наших часів, і з сею стороною її в'яжуться такі характеристичні явища, як сходини й пожиття свобідної молоді парубоцької і дівоцької на „вулиці", на досвітках і свобідні сексуальні відносини в дівоцьких чи парубоцьких куренях. Етнографія наша займалась основне досвітками, які відбуваються в дівоцькій хаті (найнятій на це в якоїсь удови). Курінь парубоцький виявляє себе теж у різних пережитках, як різні сходини, складки, святочні „грища", що відбуваються коштом парубоцької громади в найнятій нею хаті (це часом та ж хата, що служить в іншик сезон для досвіток, як хата дівоцька і т. д."
>
> (М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, стор. 218—219, Київ - Львів, 1923 р.).

Аж пізніше, у ранні роки князівської доби, парубоцька організація переходить у військову організацію. І свої збори проводить уже не в парубоцькім курені, а в княжій гридниці.

Починаючи з XV—XVI стор., безженне молоде товариство переходить у козацькі війська. Перехід до парубоцьких куренів, потім до козацьких, як і устрій первісних „куренів" — також належно не досліджений. Основна поезія про парубоцькі громади, про курені, має в своїй основі мотиви героїки та еротичні.

Традиції і діяльність парубоцьких організацій відносно добре виявлеиа в иародній обрядовості — колядах, щедрівках, новорічних звичаях, весняних грищах, купальських, весільних ритуалах тощо.

Не підлягає сумніву, що в ранніх часах дії та діяльність парубоцьких організацій виявлялась у ловецтві, в „умиканні" — пірванні дівчини, я боротьбі з наїзниками — кочовими народами.

Цікаві звичаї збереглися, зокрема, в прийманні нового члена до парубоцької організації, до „куреня", уже в умовах княжої дружини.

Хлопець, якого приймають до „куреня", приходить у громаду й складає поклін; парубки підхоплювали цього хлопця на руки й співали величальну пісню — „Посіяли дівки льон", — садили його на коня і величали: „На конику та їздець, що за диво удалець, наш Іван молодець!" А посадження на коня — це признання парубкові рівности з усіма, як члену організації, „посвячення" його, так би мовити, до свого „ордену".

Для ясності хочу ілюструвати зразками тієї стародавньої иародної творчости, в якій подано образ первісиої примітивної парубоцької громади:

1-й варіянт:

„А в густім лісі на Лебединці,
Блудило блудців сімсот молодців —
Виблудилися в чистеє поле,
В чистеє поле над тихий Дунай..."

2-й варіянт:

„А в лісі, в лісі, в зеленім гаю
Росте дубочок тонкий, високий,
Під тим дубочком ясна світлонька,
А в тій світлонці тисові столи,
За тими столами сімсот молодців,
Радоньку радять, судоньку судять..."

3-й варіянт:

„Ой ходять, блудять сімсот молодців,
Доблудились к доброму пану.

„Ой ти, пане наш, виведи ти нас,
Станемо тобі ми до помочі,
Як будеш їхати в угри по дівку . . ." і т. д.

Подібних варіянтів є чимало. Ця творчість увійшла до циклу різдвяних коляд.

Як радила парубоцька громада в останні часи, у XIX та XX столітті?

Парубоцька організація дотримувалась в основному стародавніх традицій: мала свої збори в найнятій хаті взимку, а влітку радила під відкритим иебом: виконувала деякі громадські обов'язки та повинності — колядувала иа громадські цілі, виправляла дороги в деяких місцевостях, уряджувала вечори; члени її мали обов'язки при одруженні парубка — на весіллі й т. д.

Разом і цим, парубоцька організація уриджувала „вулицю", Купала, брала участь у великодніх, зеленосвятських, різдвяних, иоворічних, водохрищенських звичаях-обрядах тощо. Звичаї прийняття нового члена до організації та виключення з усіма врочистостями, — можливо й зі значиими змінами, — дотримались до нашого часу

Дівочі організації:

На зразок парубочих організацій, були також і дівочі, лише вони мали іише завдаиня, інший образ дій. І дівчата організовувались та вибирали собі „отамаишу", старшу поважну дівчину, ика ними рядила. Ця організація, весною, улітку та раньою осінию, мала свої сходини иа „вигоні" (майдані, царині, чи горбочку), а взимку наймала в якоїсь бездітної але поважиої вдови, хату, де збиралися.

Дівоча організація дбала про досвітки та вечерниці, про гри, хороводи, про організацію дівочої коляди, щедрівки, Купала, зелеиосвятських численних ритуалів та звичаїв — топления Купала та Морени, „водіния тополі", „пускання вінків на воду" і т. д. На великодиіх святах водили веснянок-гаївок, оздоблювали з часія християнства церкви віиками, брали участь у всіх релігійних та громадських шестях-ходах.

І дівчата також досить урочисто приймали нових членок, не меиш урочисто виряджали, коли їх членка, одна з дівчат,

виходила заміж, і тоді прощала свою громаду й виходила з членства, з організації.

Про дівочі „курені" в нас також збереглися пісні, які, бодай відносно, подають образ дівочої організації. Як залишки цієї далекої традиції, у нас збереглись збори молоді — дівчат і хлопців на „вулиці", про що вже була мова попереду.

Сходини молоді — хлопців та дівчат велись у нас з непам'ятних часів. Літописець подає: „Ігрища межю сели", „у води" для забави й „свещеванія"... Про існування парубоцької та дівоцької громад приводжу характерні уривки народної пісні, яка, очевидно, складена в ті далекі часи — з пісні-веснянки „Роман зілля копає":

...„Поніс його до ради — (зілля)
До чоловічої громади:
А чоловіки його не знали,
Та в рученьки не брали,
Поніс його до ради —
До жіночої громади ..

Та поніс його до ради —
До дівочої громади,
А дівоньки його пізнали
Та й у рученьки забрали:
Та се зілля барвінець,
Буде дівонькам на вінець.

XIX. ВЕЧЕРНИЦІ

У душі людини споконвіку закладеио бажания єднання з іншою людиною, в тій чи в іншій формі, з людиною тотожньої вдачі, виховання чи близького віку. Діти прагнуть гратися-бавитися з дітьми; молодь — з молоддю; людина похилого віку приятелює з людиною такого ж віку... Це природньо, бо на всіх ступенях розвитку історії людства таке прагнення було, є і буде. Люди тотожнього віку мають спільні й притаманні вікові особливості психологічного характеру: в почутті, мисленні, бажанні, розумінні життєвих явищ та взаєморозумінні й т. д.

І молодечі організації виникли на зорі людської культури, в глибокій давнині, носили різні форми й були, та й є, самі інтенсивні та взаємоприхильні.

В Україні-Русі існували „курені" хлоп'ячі та й дівочі гуртки-„курені". З часом ці хлоп'ячі організації прийняли характер військових товариств, пізніше — організації ці прийняли форму, чи характер, лицарського ордену — Запоріжжя, ще пізніше — вилились у форму весняно-літньо-осінньої вулиці, а взимку — в форму **вечерниць.**

Скучно дівчині сидіти в хаті довгими зимовими вечорами, скучно й юнакові-хлопцеві. Тому з пізньої осені, всю зиму й до ранньої весни збиралася ця молодь, справжні діти природи, на вечірні розваги в якійсь спільно найнятій хаті на своїй вулиці. Прагне молодь виладувати свою зайву енергію, прагне повеселитися, пожартувати, погратися, поспівати, та й за спільним столом, за вечерою посидіти з подібними собі хлопцями та дівчатами. Дівчина весь день сиділа за кужілем чи кроснами, вишивала, зігнувшись, а хлопець-парубок порав свої зимові роботи на холоді, надворі — рубав дрова, чистив хліви, стайні, корові, носив воду, їздив по дрова, вивозив гній тощо.. Мовчки проходив день у дівчини, мовчки проходив день на морозі й у хлопця, бо й ні з ким було поговорити, а є потреба, хочеться думками своїми обмінятися

з товаришами... Найприємніші мрії весь день хлопця і дівчини — це про вечір, про вечерниці-досвітки.

Але настає бажаний вечір. Вулицями села, не зважаючи ні на мороз, ні на сніг, чи вітер — снують дівчата з кужелями, кроснами до вечерничної хати.

— Добривечір, пані-матко! Добривечір, любі подружки! Привітно й весело поздоровить дівча всіх і ладнається сісти з своїм кужелем, чи кроснами... Так одна за другою приходять дівочки на вечерниці. А в хаті чистенько, привітно, тепло. Долівка встелена соломою, чистенькі лавки попід стіни, перед столом, біля полу та біля мисника ослони... На стінах розвішані вишиті рушники, мисник заповнений мисками та іншим начинням; усміхаючись, зустрічає всіх вечерничча мати, наче своїх дітей.. Ось приходять дівчата й приносять одна за одною якісь вузлики та доручають їх паніматці. Це дівчата по черзі приносять потрібне для спільної вечері... Другі дівчата залишають свої кужелі та кросна й починають поратись біля печі. Всім керує „отаманша" старша обрана дівчина, але все робиться за згодою та порадою паніматки.

Жужать веретена, прялки, шмигають поспішно руки вишивальниць біля кросен; поспішно обирається бараболя, розпалюється в печі, готується вечеря. Життя у вечерничній хаті ввійшло в колію. І враз дівчата починають співати. Пісня ллється з душі, з почуттям, з переживанням... І праця чудесно йде, й пісня надхненно ллється... А всі за працею та піснею — все поглядають на двері, все прислухаються... Почувся тупіт під дверима та весела гучна мова. В сінях чутно обмітають сніг від чобіт, щоб у хату не наносити снігу. Відчиняються двері:

— Добрий вечір, паніматко! Добрий вечір, дівчата! — В один голос викрикують вітання два-три-чотири хлопці.

— Добрий вечір, дітоньки, сам Господь благословить! За всіх відповідає вечернична мати. Хлопці, за звичкою, не сідають, а стоять у порога.

— Сідайте, хлопці, запрошує вечернична мати. Хлопці сідають, де є місця, але жартома оглядають роботу дівчат: „Щось ти, Прісю, та й мало напряла!"

— Мало напряла, бо тебе чекала, а ти все не приходив!... Жартівливо відповідає дівчина.

Другий хлопець: „Чи не мені ти, Оленко, вишиваєш рушники? Котрими будеш в'язати моїх старостів", жартує хлопець.

— Я твоїх, Петре, старостів пов'яжу рядовиною. Де б я такими рушниками в'язала твоїх старостів? Сміючись відповідає дівчина.

Хлопці підходять за хлопцями. Коли дівчата приходили в одиночку, то хлопці — гуртками — по три-чотири разом.

Але ввійшли три хлопці. Вони підійшли до вечерничної мами, щось вийняли з своїх кишень і доручили їй, намагаючись дати так, щоб менше бачили.

— А що ти, Грицьку, там нашіптуєш? Скажи нам .. Каже одна дівчина.

— Питаю, чи ти добру, чи смачну вечерю зварила сьогодні. Відповідає хлопець.

— А відкіля ти знаєш, що сьогодні я вечерю варила? Допитується дівчина.

— Так ти ж мені казала... Дівчина засоромилась і заперечила...

Хлопці, що прийшли й доручили те „щось" паніматці — то була пляшка горілки, другий приніс пляшку олії, а третій сушину... Але скромість була така, що все доручалося паніматці тихо, щоб інші не бачили.

Покіль зібралась уся вулиця (на кожній вулиці, чи кутку, була своя вечернична хата) — проходили жарти між хлопцями та дівчатами, розмови, оповідались сільські новини, чи де хтось що інше чув — „про Туреччину-Німеччину".

Але хата наповнилась молоддю. Уже прядіння та вишивання ледь-ледь іде... І врешті, хлопці виривають кужелі та кросна, з дозволу вечерничної паніматки — все це складається горою на піл „спати", і починаються справжні вечерниці. Залунала одна-друга пісня... Потім жарти, далі загадки, а там і гри. Живе молодь, веселиться!.. Але прийшли й музики. В хаті душно. Відчиняються двері в сіни й у сінях за-

кружляла одна-друга-третя пара в танці... Так проходить година-друга... Вечернична мати споглядає, і, врешті:

— Дітоньки, час вечеряти!

Чергові дівчата накладають капусту, чи насипають борщ у миски, розкладають хліб, ставлять сіль, „отаманша" і „отаман-береза" садять усіх і вечерничну матір. Тоді вечернична мати каже дівчатам подати чарку та з-під подушки взяти пляшину. Всі в один голос і заспівали: „Повнії чари всім наливайте, щоб через вінця лилося..." Сіли всі. Ніхто не береться за ложку, покіль паніматка не поблагословить. „У хаті народився Тихон", цебто всі апетитно їдять і запанувала цілковита тиша. Пані-матка: „Тепер можна й по чарці, але, дітоньки, більше — ні!" З притиском (цебто рішуче) сказала вечернична мати.

Обійшла чарка. Повеселішало в хаті, порушилась тиша. Знову жарти, знову загадки, знову дотепи.

Вечеряють дуже поволеньки, ніхто не спішить. Вечеря переривається співами, колядами; після коляд жарти. Але от повечеряли. Й знову веселе життя. Починаються гри. Шумно в хаті. Вечернична мати: „Вже й порох збили .. Краще співайте, чи казки оповідайте. А музики відпочинуть. (Хоч музики, за звичаєм, одразу по вечері йшли додому).

І починаються казки. Серед молоді завжди є гарні оповідачі казок. Спочатку і запрошують таких оповідачів. Потім оповідають по черзі. Коли вже стомляться „байкарі" — знову жарти, загадки, дотепи. Після вечері вже співали тільки зрідка.

Але повеселилась молодь досхочу! Вечернична мати: „Дітоньки, пізній час, пора й люлі!"

Староста чи береза посилав хлопців внести солому, застелювали товстим шаром соломи долівку, стелили рядна поверх соломи, клали подушки — й кожний хлопець лягав спати з своєю дівчиною. Але дотримувались високої моралі, що співається в пісні:

„А козак дівчину та вірненько любить,
А зайнять не посміє..."

Не без того, траплялась інколи й біда, але це бувало ду-

же рідко — один-два випадки на рік на кілька сіл .. Втрата дівчиною невинности вважалася великою ганьбою.

Вечернична мати закликала до спокою — і цілковита тиша запановувала в хаті до досвітку. По третіх півнях молодь починала ворушитися: хлопці йшли по своїх домівках, а дівчата сідали за свої кужелі та кросна. Солому з долівки хлопці згортали і в'язали у в'язки та виносили в клуню до наступного вечора. Дівчата все в хаті прибирали: замітали, мили, чистили й воду приносили з криниці, хоч у більшості, то воду до вечерничної хати носили хлопці. Так весело й безжурно, без нервів і ревнощів, проводила зимово-осінній час українська сільська молодь у своїх „клюбах" — на вечерницях та досвітках.

Але з'ясуємо саму організацію вечерниць-досвітків.

Отже, попереду вже говорилось, що на останній „вулиці" вирішувала молодь про потребу найняти хату вечерничну. Таку хату підшукували й домовлялися „отаман-береза" й „отаманша". Хата мусіла бути простора, чиста, в статечної бездітної вдови. Головним розпорядчиком і господарем вечерниць була таки вечернична мати, з якою у всьому радились „отаман-береза" та „отаманша". Основні умови були такі: 1. Хлопці постачають достатньо на цілий рік дрова-паливо, солому для спання; носять чи возять воду; постачають за певним розподілом між усіма хлопцями — по пляшці горілки на вечір, олію, сушину, та інше, згідно спільної домовлености дівчат і хлопців; на Різдві дають певну долю „латок" та хліба; допомагають в оранці, в жнивах та возовиці. Крім цього, давали хлопці зобов'язання поводитись чемно, з дівчатами морально, слухатися вечерничну матір; ніколи не напиватись, — більше однієї чарки горілки на вечерницях не заживати; поводитись мирно: не лаятись і не битись. За порушення цих правил — хлопець більше на вечерниці не міг приходити.

Дівчата через свою „отаманшу" зобов'язувались:

Тричі на рік вибілити хату (восени, на весні по закінченні вечерниць та перед Різдвом) й приносити все потрібне для вечері, варити, мити начиння; чемно, як належить дівчині, по-

водитись; у всьому на вечерницях, підкорятись „отаманші" та вечерничній мамі; нікого не судити, не сваритись (останнього серед дівчат майже не було).

Вечерниці були в усіх українських землях, майже одиаково проводились і мали досить високе моральне підложжя та виховне значення.

Для повноти теми, краще сказати — для ясности подам деякі витримки з інших праць з цієї теми:

Іван Гомик, довголітній учитель с. Розстайного, повіт Ясло, досліджував вечерниці на Лемківщині й описує так:

> ...„За давніх часів у зимі, ба вже в другій половині падолиста, сходилась молода челядь прясти на „вечірки" (вечерниці). Були тут парубки, дівчата, молодиці, хлопці, дівчуки, молоді газди — всуміш. Пряли, що кому припало: прядиво, клоччя, лен, вовну та інше. Наперед челядь порадилась, у кого було б відповідне місце на **вечерниці,** попрошено господарів о дозвіл, відтак повечерявши, що припало, забирала кужелі й ішла прясти. Вечерниці тривали менш-більш від 7-ої до 10-11 год. Крім прядіння, відбувалися на вечірках деякі забави, **все діялось спокійно й поважно,** хотяй веселости й сміху не бракло.
>
> Співали спеціяльні пісні й арії постові, як їх там називають, бо вони співаються лише на вечерницях у часі Різдвяного посту, оповідали собі приповідки, байки, казки; при тім водилися різні забави-ігри: „Каплун", „Котячий замок", „Сум", „Козак на коні", „Смерть" та інші".

(Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка, впорядкований Ф. Колесою, стор. 303-307 — „Лемківські вечірки" — Івана Гомика)

Щодо моралі вечерничної, то існують приповідки повчального характеру:

> „Ей, стережися тих вечерниць, як мати тебе від вогню стерегла". (Номис ч. 2560).
>
> „Ой сядай, дівочко, на возі та покидай батькові норови: первиї норови — вечірки, другиї норови — попрядки, третиї норови — ігрища: коло тебе игаєчка засвище..." (П. Чубинський, „Труди", III, 401.

ПРИМІТКА: Спогадані тут ігри будуть подані в наступному відповідному томі „УКРАЇНСЬКА СТАРОДАВНІСТЬ". (Якщо цю працю впорядкується. — Ред.).

Погляди на вечерниці були в давнину згідні: „Хай діти веселяться, розважаються, як їх батьки розважалися". Пізніше погляди з боку моралі змінилися, і про це так подає М. Грушевський:

. . . „З певними наганнями й збоченнями, викликуваними спеціяльними колонізаційними обставинами, — загальна еволюція ішла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва й діноцтва. Господарство потребувало рук, родина спішила можливо скорше ввести своїх молодих членів до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва й дівоцтва, можливо скорше „окрутити" своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, котра перед тим — як бачимо в багатьох народів, могла якраз захвалювати з мотивів економічних і якихось інших (наприклад, інтересів війни, оборони) стан свобідний, безженний, молодецький — тепер настоює на можливім обмеженні молодецької сваволі. Сходини молоді відходять на другий план, для „отецьких синів і доньок" підшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи – вони виступають, як „кандидати супружого стану" в окруженні своєї родини, в батьківськім домі, як то ми бачили в перегляді різдвяного репертуару. Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини, — тим часом як у весняних і літніх обрядах і забавах бачимо свобідні громади, парубоцьку й дівоцьку. Складається і нова мораль — непорушеної дівочої честі. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже себе — „свій вінок" чи „свій сад" від усяких спокус, для будучого чоловіка . . ."

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 258 (Львів-Київ, 1923).

Часто досвітки змішують з вечерницями. Досвітки — це коли дівчата вранці встають, після 3-х півнів, і працюють — вишивають чи прядуть — до ранку. Вечерниці ж обіймають і вечір і ранок.

Другий термін „годенки". Годенки, це н меншій мірі дівочі, а н більшості, це вже господині, що по своїм раннім обіді, з кужелем чи чимсь іншим, ідуть до сусідки чи родички, працюють там (роблять свою роботу), їх гарно приймають полуднем, і вони після підвечірку йдуть додому, ще до заходу сонця.

Складки:

До цього розділу належить приєднати й **складки**. Складки — це коли дівчата зносили харчові продукти на спільну майже щоденну вечерю у вечерничній хаті взимку. Але це були звичайні складки, чергові, цебто, коли кожна дівчина по черзі приносила потрібне для вечерничної вечері на визначений день. Ці принесення не вважалися в широкому розумінні цього слова складками. Справжні складки були протягом року 4-6 разів. Ці екстра складки мали символічне значення. Осінню дівчата започатковували свої складки на свв. Кузьми й Дем'яна — **Безморозних**. Ці складки провадились в основному **курми**, щоб „кури неслися та велися". До цих складок приставали часто й хлопці. Останні часто „спустошували курники"... Але складки вважалися „законними" й ніхто не скаржився в селі, коли невистачало одної-двох курок на сідалі, — це проходило безкарно.

Друга з черги складка була перед запустами — на Івана Золотоустого, третя на Катерини — день „Дівочої долі". Дівчата приносили щедро — і гроші, і продукти — „благали долю"; четверта складка — це на запусти.

Хлоп'ячих складок було основних дві: на Андрія Калити — день хлоп'ячого щастя, здійснення мрій, та „**Латки**" — в різдвяний період.

Цей звичай „складок" був вкорінений. Найбідніші батьки старалися не відмовити своїй доні того, „що до складки належить", цебто давали те, що годилося дати „по закону"...

Крім спогаданих складок, були ще й „ексординарні", як на Зелені свята та й інші.

В обов'язку хлопців було: постачити на кожні вечерниці горілки, солодощів, часто товців; в інших місцевостях, як на півдні Поділля, — хлопці давали складку нарівні з дівчатами:

„Туди парубки збірались,
По золотому складались..."
(П. Чубинський, Труди, т. III-й, 150 стор.).

Найчільніша хлоп'яча складка — це „**Латки**". Ця складка була виключно хлоп'яча й жадна дівчина нічого не

давала, але дівчата всі мусіли бути обов'язково й лише господарили — готували вечерю тощо. „Латки" — це проводжання Корочуна — Різдва молоддю. Наслідки коляди розподілялись так: гроші віддавали на школу, на церкву, чи на інші громадські справи; більшу частину книшів-паляниць — розподіляли між вдовами, старцями та сиротами; решту вживали під час „Л а т о к", та цим добром — книшами, салом та ковбасами, — платили-„дякували" вечерничній мамі.

Треба спогадати, що парубки напередодні „Латок" самі зносили всі потрібні продукти: сало, м'ясо, олію, крупу, муку, мед, цукор, кутю, всі городні та садові овочі, а також — пиво та горілку. Дров у цей час постачали стільки вечерничній мамі, що вистачало їй на весь рік.

Складка „Колодки" була спільна — хлопців і дівчат. (Див. Український Рік, т. III-й, 1962).

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Іван Гомик. Лемківські вечірки, Збірник Мат. НТШ на пошану В. Гнатюка.
2. Я. Головацкій. Народния песни Галицкой и Угорской Руси, Москва, 1878 р.
3. Ф. Колеса. Народні пісні Галицької Лемківщини, Львів, 1929 р.
4. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, т. II-й, стор. 146, Буенос-Айрес, 1958.
5. М. Грушевський. Історія української літератури, т. I-й, Київ-Львів, 1923.
6. П. Чубинський. Труди, т. III-й.
7. Б. Грінченко. Словарь української мови, „Кіевская Старина", т. I-й, стор. 143, Київ, 1907.
8. Брокгауз і Ефрон. Енциклопедическій словарь, т. 10-й.
9. Енциклопедія Українознавства, т. I-й, стор. 239, Париж-Нью-Йорк, 1955 р.
10. Власне дослідження і спостереження.
11. Збірник НТШ на пошану В. Гнатюка за впорядкуванням Ф. Колесси.

XX. СЕМЕНА — ДЕНЬ ЛАСТІВОК ТА ГОРОБЦІВ

Відліт ластівок та покарання св. Семеном горобців.

Загальним осіннім святом вважалося свято 1-го вересня — Ластівок та горобців, що припадає на св. Семена-Стовпника, але казали в Україні — Семена-Странника. З цим святом, краще сказати — з цим днем, пов'язано чимало народніх звичаїв, які з глибокої давнини дійшли до нашого часу.

На Семена збираються всі ластівки разом, обирають собі ватажка, проводять розмову, спогадують добре й лихе минулого літа та заносять скаргу на горобців, що вони, розбишаки й напасники, забирали їх гніздечка, які вони вили для своїх діток, і біля яких дуже працювали. Оповідали вони св. Семенові, коли, де й хто з дітей руйнував їх гнізда, чи забирав яєчка. Разом оповідали, хто з людей гарно з ними поводився і не кривдив їх, та дякували таким господарям. А далі, радяться з св. Семеном, як їм відлітати в ірій. Св. Семен, як їх покровитель і розпорядчик, наказує: „Ви, вісники неба й весни, не повинні летіти повітрям, бо дуже стомитесь і небезпечно від шуліків, а тому ви мусите ховатися в криницях, а відтіля ближче перелітати в підземне царство душ-духів, потішити їх, а відтіля і в ірій — царство праведних душ. А в раю-ірію вічне літо, тепло, зелено, врожайно, вічно гріє і світить там сонечко. А рай-вирій сполучається близько з небом, відкіля весною і прилітають ластівки". Так вірили наші далекі прапредки. Це вірування було таке міцне, що дійсно осінню ніколи й ніде не виливали криниць, щоб не ушкодити ластівок та не перешкодити вилетіти їм у вирій.

Але зупинимось і на особливостях цих пташок. Ластівка — це невеличка чорна птиця, з довгим вилчатим хвостом, з острими крильцями, білим підживоттям та червоною плямкою-зіркою під шийкою (у самця). Вона майже перша прилі-

гає на весні — тому й було вірування, що ластівка є вісник неба й весни, що несе з небв достаток та гарні вістки господрю:

„Прилетіла ластівоька
Сіла собі край віконця,
Тай зачвла щебетати,
Господаря розбужати".

„Вийди, вийди, господарю,
Подивися ив кошару,
Що всі вівці покотились,
І ягнички породились..." (Щедрівка).

„Що коровки потелились,
І телятка породились..."

„Кобилки пожеребились —
І лошатка починиились..."

Або

„Що бджілки пороїлись,
Рої пврої попустили..."

День ластівок та горобців.

Ластівка — це улюблена птиця наших далеких прапрадідів та й нас. Ластівку урочисто вітали, коли вперше вона появлялвся весною і приговорювали різні магічні вислови — зввороржували й приплід худібки, і народження дітей, і врожай, і здоров'я, багатство — достаток у всьому. Втішалися в Україні господарі, коли ластівка оселиться під стріхою їх хати чи стодоли. Гніздо ластівки господарі охороняли: щоб і діти не поруйнували, щоб горобці-розбишаки не зайняли, щоб дощ не замочував. Вважалося гріхом зруйнувати ластівчине гніздо. Вірили, коли хтось скине з хати ластівчине гніздо, то неминуче потерпить за це — або хата його згорить, або хтось помре, або худобина згине, або поле той рік буде неурожайне. Щодо цього, то існували численні сказания, як були Богом покарані ті, що скривдили ластівок.

У Галичині казвли, що хто з дітей вб'є ластівку, то йому мати помре. (Етногр. Зб. НТШ, V-й, стор. 81).

Майже в усій Україні вірили, що хто з дітей скривдив лвстівку — його обличчя вкривалося лвстовиниям; коли го-

сподиня в чомусь згрішить, то ластівка пролітає попід коровою і тоді з дійок замість молока йде молоко з кров'ю. Багато ріжних вірувань, пов'язаних з ластівкою, існувало в Україні.

Подібні вірування й оповідання щодо ластівки існували й в інших західно-европейських країнах: в Сіцілії вірили, що за зруйнування ластівчиного гнізда „відбирало в людини мову"; в Норвегії вірили, що за зруйнування ластівчиного гнізда людина втрачала зір. З прийняттям християнства з'явилися нові легенди-сказання про ластівку: і що вона носила Христу воду; що витягала колючі терни з тернового вінка в Христа; що перешкоджала розпинати Христа — крала цв'яхи тощо.

У народній творчості ластівка посідає почесне місце: епітет „ластівка" прикладався до люб'ячої дружини, до коханої дівчини, до улюбленої доньки, до доброї матері. Навіть у господарстві часто давали назви любленим свійським тваринам, зокрема коровам.

Численні прислів'я та приповідки існують з назвою ластівка:

Ластівки відлітають — годину обіцяють.
Сподівається невісточки, як ластівочки на втіху.
А в нашій стороні красні дівки, як ластівки, а тут — як ворони. (Чуб. V, 20).
Своя матіночка поб'є, як ластівочка гніздо в'є.
Принесла радість у хату, мов ластівка весну.
Ластівки високо літають — погода буде; низько літають — дощ неминучий.
Ластівка прилетіла — тепло принесла.
Дітинята, мов ластівенята . . . і т. д.

Взагалі епітет ластівки — це був символ — вияв ніжности, любови, ласки, кохання і доброти, що прикладався до жіночої статі й людини, й тварини.

Ластівка в нашому далекому минулому була пов'язана з тодішнім віруванням, як у добу культу покійників, так і в добу анімістичного світогляду. Душа матері та дівчини коханої „прилітали" з того світу ластівкою і оселялися біля родинної хати; сідали на калині й заглядали до господарів; прилітали з ірію — приносили щастя й добро . . .

гає на весні — тому й було вірування, що ластівка є вісник неба й весни, що несе з неба достаток та гарні вістки господарю:

„Прилетіла ластівонька
Сіла собі край віконця,
Тай зачала щебетати,
Господаря розбужати".

„Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Що всі вівці покотились,
І ягнички породились . . ." (Щедрівка).

„Що коровки потелились,
І телятка породились . . ."

„Кобилки пожеребились —
І лошатка починились . . ."

Або.

„Що бджілки пороїлись,
Рої парої попустили . . ."

День ластівок та горобців.

Ластівка — це улюблена птиця наших далеких прапрадідів та й нас. Ластівку урочисто вітали, коли вперше вона появлялася весною і приговорювали різні магічні вислови — заворожували й приплід худібки, і народження дітей, і врожай, і здоров'я, багатство — достаток у всьому. Втішалися в Україні господарі, коли ластівка оселиться під стріхою їх хати чи стодоли. Гніздо ластівки господарі охороняли: щоб і діти не поруйнували, щоб горобці-розбишаки не зайняли, щоб дощ не замочував. Вважалося гріхом зруйнувати ластівчине гніздо. Вірили, коли хтось скине з хати ластівчине гніздо, то неминуче потерпить за це — або хата його згорить, або хтось помре, або худобина згине, або поле той рік буде неурожайне. Щодо цього, то існували численні сказання, як були Богом покарані ті, що скривдили ластівок.

У Галичині казали, що хто з дітей вб'є ластівку, то йому мати помре. (Етногр. Зб. НТШ, V-й, стор. 81).

Майже в усій Україні вірили, що хто з дітей скривдив ластівку — його обличчя вкривалося ластовинням; коли го-

сподння в чомусь згрішить, то ластівка пролітає попід коровою і тоді з дійок замість молока йде молоко з кров'ю. Багато ріжних вірувань, пов'язаних з ластівкою, існувало в Україні.

Подібні вірування й оповідання щодо ластівки існували й в інших західно-европейських країнах: в Сіцілії вірили, що за зруйнування ластівчиного гнізда „відбирало в людини мову"; в Норвегії вірили, що за зруйнування ластівчиного гнізда людина втрачала зір. З прийняттям християнства з'явилися нові леґенди-сказання про ластівку: і що вона носила Христу воду; що витягала колючі терни з тернового віика в Христа; що перешкоджала розпинати Христа — крала цв'яхи тощо.

У народній творчості ластівка посідає почесне місце: епітет „ластівка" прикладався до люб'ячої дружини, до коханої дівчини, до улюбленої доньки, до доброї матері. Навіть у господарстві часто давали назви любленим свійським тваринам, зокрема коровам.

Численні прислів'я та приповідки існують з назвою ластівка:

Ластівки відлітають — годину обіцяють.
Сподівається невісточки, як ластівочки на втіху.
А в нашій стороні красні дівки, як ластівки, а тут — як ворони. (Чуб. V, 20).
Своя матіночка поб'є, як ластівочка гніздо в'є.
Принесла радість у хату, мов ластівка весну.
Ластівки високо літають — погода буде; низько літають — дощ неминучий.
Ластівка прилетіла — тепло принесла.
Дітинята, мов ластівенята . . . і т. д.

Взагалі епітет ластівки — це був символ — вияв ніжності, любови, ласки, кохання і доброти, що прикладався до жіночої статі й людини, й тварини.

Ластівка в нашому далекому минулому була пов'язана з тодішнім віруванням, як у добу культу покійників, так і в добу анімістичного світогляду. Душа матері та дівчини коханої „прилітали" з того світу ластівкою і оселялися біля рідної хати; сідали на калині й заглядали до господарів; прилітали з ірію — приносили щастя й добро . . .

Але, в окремих випадках, ластівка була не тільки символом „Божого благословеиня", але бувала й символом смерти — коли вона залетить у хату . . Тоді, говорили, що хтось у хаті вмре. Часто в піснях слово ластівка буває і символом журби, туги та розлуки. В чисденних казках ластівка фігурує, як символ попередження перед бідою, як символ радісної вістки визволення, волі.

З прийняттям християнства ластівка часто фігурує в образі Божої Матері, Христа та ангола:

„Прилетіли щебетоньки перед ваші оконьки,
Сіли, впали та й защебетали: „Будете вн гостоньки мати—
Перший гостенько — сам Господонько".

(М. Грушевський: Історія української літератури, т. IV-й, стор 357).

Чи

„Ой на Дунаєчку, на бережечку,
Там ластівочка та купалася,
То не ластівочка, то Божа Мати . . ."

(Чубинський, III-й, 442).

Відома ластівка й у грецькій мітології:

Двом сестрам — Аглаврі та Герсеї, доручено невеличкий кошичок з Еритонієм і заборонено той кошик відкривати. Цікаві сестри не втерпіли й кошик відкрили, щоб подивитись, що там є. В покарання від богів сестри збожеволіли, кинулись у безодню і вилетіли відтіля ластівками.

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. М. Грушевський „Історія української літератури", тт. I-й, IV-й.
2. П. Чубинський. „Труди" — тт. I-й, III, IV, V-й.
3. Сумцов. „Кіевская Старина", V, 503, Київ, 1889.
4. Записки Ю-З Отдела Геогр. Т-ва, II. 382, 1872, Київ.
5. Етнографічний збірник НТШ, I, V-й.
6. М. Драгоманов „Малороссійские народние предразсудки".
7. МУЕ, НТШ, XI.
8. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія", зош. VI-й.
9. Б. Грінченко. Словарь, т. II-й.
10. І. Лепкий. „Зоря", 1885, Львів.
11. Номіс. Приповідки.
12. Брокгауз і Ефрон Енциклопедическій Словарь.

День горобців на Семена.

З осіннім святом Семена пов'язано чимало ріжних цікавих звичаїв. Попереду подано про „День відлету ластівок", але в цей же день св. Семен (за старими другими сказаннями — дідько) судить горобців, відміряє на мірку, мірку залишає, а решту дідькам віддає...

Але найбільш поширена леґенда по всій Україні про горобців це та, що восени дідько збирає горобців, відміряє їх на корець: повний корець залишає на зиму, а що поверх корця — віддає своїм побратимам-дідькам на вечерю. Отож, восени є ніч, що й зветься „вороб'їна ніч", коли сильно темно й блискають блискавки в небі. Тоді очеретяний, найчастіше в верховинах ставків чи в плавнях очеретів на ріках, і збирає всіх горобців. Очеретяний розпитує кожного горобця, які він учинив кривди й ластівкам, і людям. Горобець не може втаїти злих учинків, бо тут же присутні й ластівки, які зараз же оповідають про всі гріхи горобців. А лихі вчинки, це будуть такі: „випили" на полі пшеницю; збили зерно проса; „випили" коноплі (зерно-матірку); захопили ластівчине гніздо, та інші. Всіх цих „провинців" очеретяний (за іншими сказаннями — св. Семен) ставить ліворуч, і порахувавши всіх, вітром відганяє на „лису гору" до дідьків та відьом. Решту горобців виміряє корцем, як було сказано попереду, а решту віддає своєму побратиму водяному для потерчат, злиднів, водних русалок та болотяно-водяних духів...

Але коротко треба зупинитися на цій невеличкій птиці, так поширеній по всьому світу крім Північної Азії, Центральної Африки та далекої і холодної півночі. Горобець, чи воробець (Passer montanus L.) невеличка птичка — сірого кольору з відтінками та й окремим брондзовим пір'ям, з довшим хвостиком. Ця птиця не ходить, а скаче. Звичайні горобці живуть у дуплах, в щілинах, гніздах та й на деревах чи в будівлях в'ють гніздечка близько людських осель. Це горобці звичайні. Восени вони літають зграями на поля „пити" пшеницю, їсти просо, буває, їх по кілька соток у зграї. Ці птахи дуже плодючі, виводять протягом літа тричі по п'ять-вісім горобенят. Оскільки горобець є постійний меш-

каиець у селянському господарстві, ие вилітає в ірій, і спричиняє чимало шкоди та втрат господарю, особливо иа полі чи в садку, то й ие дивно, що створилося у селі чимало леґенд-сказань, приповідок, загадок та ріжних чаруваиь від иападу горобців на просо-пшеиицю, вишиі тощо.

У багатьох місцевостях горобців уподібнювали до жидів, а навіть деінде изивали горобців жидами й вірили, що горобці разом з жидами справляли суботами шабаш і шкоди в цей деиь не заподівали. Тому й иамагалися в суботиі дні сіяти те, що иайбільше „виїдають" горобці...

З прийняттям християиства створились апокрифічиі леґенди, в яких саме фіґурують горобці: П. Чубинський подає за апокрифічними євангеліями псевдо Матвія та Томи, що горобців створив Христос у суботу иа перекір жидам, випустив їх і сказав: „Ідіть, літайте по світу, иехай вас иіхто ие вбиває"... (Чубинський, „Труди", 1, 59-60).

Але друга леґенда оповідає, що коли мучили Христа, то горобці кричали: „Жив-жив!" І Христа зиову мучили. За це Господь не дозволив горобцям вилітати до вирію.

І зиову: коли восени бувають жидівські кучки, то й горобці святкують і мають свої кучки, збираються зграями й літають чи сідають на дерево і разом усі цвірінькають. („Київська Стариа", Київ, 1888, XI, 64).

Ще леґенда: Коли Божа Мати ховала иемовля Христа, то горобці цвірінькали: „Жив! Жив!" Господь прокляв горобців і заборонив їм у суботу щось робити. („Київська Стариа", 1900, I, II, 110).

Трудно було селяиам зберегти свої иииви, пшеиицю та просо, від горобців. Воии зграями налітали на чуть спілу пшеиицю, чи просо й за годину-другу „випивали мяке зерно".

На таких полях ставили маиіяки(опудала)иа подобу людини, вішали вбитих шулік та ворои, иайбільших гороб'ячих ворогів; розвішували різиі папери та хусточки, щоб иими вітер „полоскав" і горобців відгаияв... Але й це ие завжди рятувало справу. Найчастіше в таких випадках селяии вживали чарів:

Коли сіяли, то після посіву тричі без сорочки оббігали

засів, приговорюючи: „Агу, горобець, і я молодець!" І знову оббігали тричі навколо засіяного поля, зупиняючись біля положеної сорочки. Потім, через себе, через плече, кидали на засіяне поле три малих жменьки землі. (Чтенія Історич. Общественн., 1874, I. ч. 140).

Але найціннішим, вважали ворожіння-чарування: коли брали палку-мірку, що міряли покійника для роблення домовини-труни, то, коли з тією „міркою" тричі обійти посів, то горобці не зачеплять нивн, обминають її...

Образ горобця досить широко віддзеркалений в народній творчості. На легковажну людину, байдужу й ледачу — кажуть: „Йому в голові горобці літають", а чи „Йому, як горобцю — море по кісточки!" В Галичині горобців уважали напасниками, як і мазурів: „Горобці — то так, як мазури. що в чуже гніздо непрошені лізуть... „Цебто, що польські займанці-осадники, поза всякими законами, забирали землі та добро українських селян. Про байдужу людину казали: „Живе, як горобець у стрісі! Ні про що не турбується..."

Але були й позитивні приповідки:

„А в горобейка жунка маленька, сидить на кілочку, пряде на сорочку, що виведе нитку — вороб'ю на свитку, остануться конці — горобцю на штанці..." (Чубинський, II, 56). „Веселий, як воробей!" „Горобець — на все удалець!"... Були приповідки, що й гарні властивості надавались горобцеві: мудрість, обережність, обачність тощо: „Старого горобця на полові не вловиш!"

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. „Київська Старина" — 1880—1900 рр.
2. П. Чубинський, Труди, I, 59.
3. М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923 р.
4. Т. Грінченко. Словарь, Т. І-й.
5. Етногр. Збірник НТШ, V-й, 115.
6. Проф. Є. Онацький — Українська Мала Енциклопедія, зошит 2-й, Буенос Айрес, 1958.
7. Чтенія Общественния и историческія, 1874, I, 140.
8. Номис — Приповідки.
9. З уст народніх тощо.

XXI. ПОСТРИГ ТА ПОСАДКА НА КОНЯ ХЛОПЦЯ

До дуже цікавих осінніх, зокрема „Семенових", звичаїв належить і постриг. Другий звичай — це посадження на коня — т. зв. „коронування". Ці звичаї в далеку давнину були різні, а в останніх століттях їх святкували разом.

Дослідник В. Рудаков так подає в Енциклопедичному Словникові Брокгауза й Ефрона, том 24-А, книга 48, стор. 712, С.-Петербург, 1898 р.:

> ...„Постриг — так називався звичай першого стриження волосся в дітей чоловічої статі, спочатку в родинах великих і удільних князів, а потім і в знатних бояр та придворних. Постриг провадився після 3-4-х років після народження, з читанням особливої молитви, в церкві, для чого й приводив туди „духовного сина" хрещений батько. Про цей звичай подають матеріяли Мартин Галл і Кадлубок: останній каже, що постриг „породжував духовну властивість і мати того, що постригали, вважалась названою сестрою того, що проводив постриг".
>
> „Татіщев пише, що ще в його часи знатні люди дотримувались цього стародавнього звичаю, і що дітихлопчики після постригу переходили з рук жіночих до рук чоловічих. Інколи князі-родичі сами проводили перший постриг і після того саджали постриженого на коня в присутності єпископа, бояр і народу. Цей звичай у князів супроводжувався всенароднім пиром..."

Отже, коли хлопчина досягає 5-6 літнього віку — його постригали. Для цього оголошувалось родинне свято, запрошували родичів, приятелів, сусідів, готували святочний обід, вийнятково чепурилась хата. Вранці, перед обідом, коли вже прибудуть гості, посеред хати ставили на широкому стільці „пікну діжку", накривали її зверху кожухом вверх вовною, в трьох-чотирьох підіймали хлопчину й саджали зверху на той кожух. Усі вставали, лише хлопчина сидів, коротко промовляли „Отченаш". Після цього, старенький дідусь, коли був у родині, коли не було, то батько, брав нож-

ниці, кропив їх юр'івською водою і зістригав маленьке пасемце волосся, завивав його в чистенький платочок і ніс у комору. Повернувшись, доручав одному з мужчин, щоб постриг хлопця „по-козацьки". Гості сиділи й співали відповідних пісень.

У Лаврентієвському літописі під 1190 роком значиться:

„Биша постриги у великого князя Всеволода; того же дни і на конь его всади; и бисть радость велика в граде Суждали, ту сущу блаженному єпископу Іоанну..."

Як видно, єпископ Іоанн брав участь у цьому постригу. З цього можемо зробити висновок, що й церква той стародавній, напевно ще дохристиянський звичай, прийняла. З цих же коротких відомостей довідуємось, що „постриг" і „посадження" на коня це були певно різні звичаї і різні церемонії, а лише припадково вони збіглися у вел. князя Всеволода. Друге, з вислову: „І бисть радость велика" — видно, що ці церемонії мали велике символічне, родинне й громадське, значення у тодішньому суспільстві й тому й святкування відбувалося дуже урочисте й багате.

Татіщев оповідає в своїх нотатках, що ще в першій половині XVIII ст. цей звичай був у боярських та високих родинах, цебто „постригали" та „на коня саджали".

Марко Грушевський, відомий етнограф, зібрав найцінніші відомості щодо цих звичаїв на Чигиринщині:

...„В цьому часі (коло п'ятого року) постригають дітей на стать свою, а дівчинку — на жіночу. Бувають і поштини сього часу, могоричують. Але з бідности забувають тепер про це. А за мене, то ще гуляли. І мене ще постригали так, а мати розказують не раз, як було ходять гулять до хазяїнів на ці постриги. Постригають, здається, якраз на ім'янини, що шість літ рівно було..."

„Минулося те, щоб могорич пить, як чуприна одросте в дитини. Колись було в звичаї справляти бенкет на закінчення дитячого віку, перед тим, як дитина йшла в пастухи, тепер те вже минулося..."

(Матеріяли до етнології IX, 104, 142).

„Стрижуть дітей не перше, як по році, і при сім волосся дівчинки кладуть під яербу, а хлоп'ячі замикають у коморі".

(П. Чубинський, Корпус, V, 18).

Що саме визначало „постриження" в давнину — трудно сказати. Але з дослідів ми знаємо, що „постригали" хлопчину декілька разів: „на визнання чоловічої статі", „на пастушка", на „члена роду" чи члена парубоцької громади, на „члена військової організації" і т. д. Дівчинку постригали і на визнання жіночої статі.

У князів та бояр „постриг" визначав визнання високої княжої чи боярської гідности, а в давнину певно визначав — час бути членом чи учасником „ловецької громади", чи права участи в ловецтві, хоч, правда, останнє стосується до іншого.

Чи було щось близьке в селян? Без найменшого сумніву було. До року маля не можна було стригти. Хлопчика через рік також для першого „постригу" саджали на вивернений кожух — у одних місцевостей саджали це дитя також на „пікну діжку", — в других на столі, зрідка на руках матері. Пасемко першого волосячка дитяти зберігали, а решту першого волосся висипали в квітник, зокрема на кущ любистку. А сама церемонія в давнину провадилась так за оповіданням старенької бабусі Ярини:

„Коли Івасю сповнився річок, то й каже дедьо: „Пора Івася постригати. Завтра він має рочок. Приготуйно, Яринко, купальської та юр'ївської води на завтра".

На другий день уранці дедьо сказали подати ножиці. Провели ними тричі в челюстях на полум'ї, поставили пікну діжу на полу, застелили кожухом руном наверх. Покропили піл, діжку з кожухом, ножиці та Івася, що ще спав, святими водами. На столі поставили свічку в паляниці й засвітили. Встав і Івась. А вже прийшли всі родичі й хрищені батьки Івася. Стали всі перед образами, помолились та покадили маковійською квіткою. Посадили дедьо Івася на діжі. Знову покропили ножиці й головку Івасеві приготовленими водами. Проказуючи молитву, деді підстригли волосячко над лобиком і те волосячко віддали мені, як матері. „Сховай!" Сказали дедьо. Далі підстригли на шиї та над вушками. Волосячко збирали її клали на рушничок.

„Готуй, Яринко, купіль!" Після підстриження поклали волосячко в ножки в ночвах. Як належиться, я поклала в ночви зілля: любисток, канупер, материнку, ромаи-

зілля та інше. Скупала Івася. Купіль охолонув і вилили його з волосячком у городчик на любисток (городчиком називали квітничок). Після купання всі сіли за обід, посадили й Івася. То був у родині святочний день . . ."

Постригали в давнину й дівчинку, також після року з подібними церемоніями, але в дівчинки вистригали волосячко тільки над очками, над лобом. І також те перше волосячко зберігали аж до шлюбного віка.

Другий постриг хлоп'яти проводився після 6—7 років — „постриг пастушка". Особливою церемонією — це був постриг парубка-молодика перед шлюбом. Але про це буде подано в II-му томі „Української Стародавності".

Про символіку волосся, про символіку постригу, про різні вірування та значення постригів у давнину буде подана окрема розвідка. Тепер лише коротко дам пояснення: Постриг у князів і бояр, як і пізніше в феодалів — визначав час і силу влади. Постриженому підкоряються всі. Але, первісне значення постригу, то таки визначало: і зрілість, у вузькому розумінні, що вже хлопчину можна було вважати людиною чоловічої статі; і прийняття постриженого в члени роду; прийняття до певного ордену, організації (чуб у запоріжця) військової, політичної тощо; постриження „в науку" і т. д. Дівчинку постригали, як визнання за нею жіночої статі, як прийняття її в члени роду; як символ освячення і чистоти. Постриг чинили тільки старші в роді-родині чоловіки. Про символіку волосся, як сили здоров'я, чистоти й мудрости — буде подано в окремій розвідці.

Посадка на коня.

Ще дуже цікавий звичай, пристосований також до Семена — це **посадка хлопця на коня**. Дехто з етнографів поєднує перший постриг і посадку на коня. Насправді, це різні, зовсім окремі звичаї, які мали й інше значення. Для ясности я ілюструю таким прикладом посадження молодця на коня:

. . . „Хлопець, котрого парубоцька громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, віддає їм поклін;

тоді парубки підносять його на руках, співаючи величальну пісню: „Посіяли дівки льон . . ." Її зв'язок з цим моментом полягає в словах:

„На конику удалець,
Що за диво та їздець,
Наш Іван молодець!"

Парубок на коні — як рівноправний член воєнного орґанізма, се та ідея, яку бачимо в церемонії садження на коня молодого княжича під час постригів, на знак його переходу з дитячих літ до воєнної верстви. Піднесення на руках, як признання влади, відоме в ритуалі германськім, приходить до нас у княжій добі, не описане спеціяльно, але в деяких принагідних оказіях. Очевидно, в старім ритуалі з сими моментами були зв'язані різні величання, котрих згадана брацлавська пісня являється тільки слабеньким відблиском, а багатий круг героїчних і всяких інших мотивів тільки в покаличених фрагментах заховався в колядницькім репертуарі . . ."

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, стор 220, Київ-Львів, 1923).

Я привів цю досить велику цитату, бо садження хлопчика на коня має ці ж церемонії, цей же зміст, — хоч, правда, посадження хлоп'яти — це ритуал символічний, магічний, що стосується до зачарування майбутнього, — посадка ж юнака-парубка, вояка, козака — це вже було цілком реальною подією. Друге: посадка дитяти-хлопчика на коня — це означало прийняття до роду, як члена; посадка молодика-парубка — це означало існуючі тоді неписані закони на визнання хлопцеві права бути вояком, брати участь у війні, право боронити рід; право брати участь у ловах; бути відповідальним членом тієї організації, яка садовила його на коня — і у війні, в громадських роботах, у ловах, у парубоцькій громаді тощо.

Посадка ж на коня княжича, чи боярина-хлопця — визначало надання влади, закону — „повелівати", наказувати, розпоряджатись.

Як приклад: війну в давнину мусів починати перший князь. По смерти Ігоря залишився Святослав п'ятирічним малям. Треба було воювати з деревлянами та іншими. Княгиня

Ольга, за існуючими тоді княжими законами, як жінка, „війська не веде". Тоді посадили п'ятирічного княжича Святослава на коня, вклали в його малі рученята довге ратище списа, допомогли йому, шпурнути спис уперед — і війна почалась... Але перед цим таки провели повну церемонію-ритуал посадки Святослава на коня . . .

XXII. ВЕСІЛЛЯ СВІЧКИ — СВЯТО СВІЧКИ

„Весілля свічки" відоме було ще в кінці XIX ст., як місцеве київське свято-звичай. Але свято свічки, невідомо під якою назвою, було в Україні в давнину. Пригадаймо, що й високі церковні ієрархи-зверхники виступали проти цього свята, наводили приклади иевдоволення новою вірою:

> „Святим Миколам пива не варять, кум до кума вечері не несе..."
> „Святим Водохрищам с в і ч і не сучать" (підкреслення моє С. К.).
>
> (М. Грушевський. З історії релігійної думки на Україні, стор. 14 15, Львів, 1925 р.).

В Україні, з прадавніх часів відомі, шановаиі й „чарівні" свічки. Залишились такі й після прийняття християнства, як „громові" чи „громничі", „Трійця", свічки „хрищениицькі", вінчальні, покійницькі та інші. Та й при кожній оказії, чи великому святі в часі обіду, а то й цілу ніч, світили обов'язково свічки — на Різдво під час Святої Вечері, на Водохрищі при куті; на Зелені свята; на Великдень; за обідом у весільний день, христнннні, у часі похорону й т. д. Відомо нам, що й до остаиього часу під час громовиці-бурі, пожежі, ворожому нападі — світили свічку.

Без найменшого сумиіву свічка з винайденням воску шанувалась, як чарівний амулет, ще в дохристиянські часи, а коли так, то ще в ту сіру давнину мусіло бути свято свічки, й таке було. Це свято є і в інших народів, а особливо добре й виразно зберіглося воно в білорусів, наших близьких сусідів.

Ясно иам, що свічка — це прообраз с о н ц я, життєдайної сили землі, а тим і людини. Віск, з якого вперше почали „сукати" свічки, вважався продуктом сонця, продуктом і поживом богів — тих велнчних сил неба, що такі великі благодаті посилали людині на землю. Символ-прообраз світа-сонця

й християнська церква прийняла: авреоля навколо голов святих — є символ сонця-світу й тепла.

Відомі нам численні ритуальні вогні, як вогні Великодньої ночі, Купальські вогні; вогні садові, різдв'яні, (новорічні), коли палили дідуха; вогні весільні, що розкладались у воротях і через які проходила новоодружена пара, повертаючись від шлюбу й т. д. А в далекі дохристиянські часи нам відомі жертвенні вогні, вогні, на яких „відправляли" покійника в небо-вирій (спалювали) й т. д.

Отже цілком нам буде зрозуміле значення свічки, як прообраза сонця-вогню, ясно, чому так свічку шанували й що мусіли мати свято свічки.

Але перейдемо до весілля свічки. Шанування свічки прийшло до нас з глибини віків, залишилось і у християнських часах — і християнська церква широко застосовує свічки при всіх Богослужбах і оказіях. „Весілля свічки" — це звичай відомий, як київське базарне осіннє свято. Відбувалося воно в ніч проти Семена, в інших місцевостях — у день самого Семена.

Полягало це свято в тому, що на базар приносили одну грубу воскову свічку, руками сучену, та ляльку в образі людської постави. На базарі збирався багатотисячний натовп народу, здебільшого міщан, і вся ця народня маса відспівувала весілля з відповідними рухами та звичаями. Там були — і „батько" й „мати", „бояри, світилки, дружки, свахи й свати" — й усе вживане на весіллі . . По закінченні „весілля свічки", а закінчувалось воно о 1-й, 2-й год. ночі, розходились „весільні" співаючи весільних та пропійних пісень аж додому. А дома продовжували до ранку, а то й до полудня „весільні вечірки" з святочною вечерою та питвом. Ходили одні до других аж до наступного дня . . . Характерним було, що в цю ж ніч починались осінні ворожіння.

Ворожіння перед Семеном мали місце на усіх українських землях. Зміст та мета цих ворожінь, як і на Катерини та на Андрія: хлопці ворожили, цебто приворожували собі дівчат, а дівчата хлопців. Характерною особливістю цих ворожінь було те, що дівчата ворожили на ластівках: спостерігали, скільки вперше пролітало ластівок і чи до пари, чи в одиноч-

ку; друге, спостерігали напрямок лету ластівок; третє, спостерігали, чи ластівки летять низько, чи високо; зі свого двору, чи в свій; заглядали в криницю і т. д. Хлопці подібно загадували й по ластівках і по горобцях.

Про „весілля свічки" иебагато маємо відомостей. Невідомо, коли саме цей звичай започаткувався. Чому саме в Києві, та ще й на базарі, відбувалася ця церемонія? Що визначала лялька? і т. д.

Про свято свічки є чимало літератури й це нам зрозуміло, але про весілля свічки — знаємо дуже мало. Припускаємо, що образ свічки антропоморфізований; а коли в гуцулів є свято печі, що видають її заміж і справляють весілля, то напевно, що й близьке до цього „весілля свічки". Тут нема нічого абсурдного. В античній Греції та Римі й мітичні боги одружувались, справляли гучні весілля на Олімпі, сварились між собою, приятелювали й ворогували... Видно, що й наші прапрадідівські звичаї близькі до грецьких, римських, перських, вавилонських та інших, лише не так яскраво окреслені на сьогодні звичаї, як інших античних народів; а вірніше сказати — забуті й не так детально висвітлені, не так досліджені, не так глибоко вивчені, як інші.

Не можна опустити й того, що кожна країна, в зв'язку з її географічно-природним положенням, кліматичними та грунтовими властивостями, умовами розвитку та життя людини, з її природніми багатствами, з властивою їй підприємливістю, з сусідством, з тяглістю осідку на одному місці, з її природною притаманністю — витворювала свої уявлення про існуючий світ, віру та вірування, і створювала властиву її психіку культуру. Ось тому то й культурні надбання одного народу, звичаї, фолкльор тощо мусять різнитися від культури інших народів, інших країн.

XXIII. ДРУГА ПРЕЧИСТА — ВІДГОМІН СВЯТА „РОДУ-РОЖАНИЦЬ"

Майже всі Богородичні осінні свята пов'язані з дохристиянською пракультурою — з дохристиянськими святами й зберігають ознаки останніх до наших днів. Зокрема, Різдво Пресвятої Богородиці пов'язане з дохристиянським святом „Роду-Рожаниць". До цього свята народ створив чимало приповідок.

„Перша Пречиста жито засіває, а Друга — житу **помагає"**. Пізніше, слово помагає замінили — „дощем поливає". Крім цього, в давнину народній календар числився за святами: „Від Різдва до Великодня", а свята між ними — числили до менших свят. Восени няміряли час: „Від Першої Пречистої до Другої", „Від Другої — до Здвиження, від Здвиження до Покрови", а далі до Андрія-Катерини й т. д. А взагалі, Богородичні осінні свята дуже шанувались в Україні й до них часто прилучали громадські та родинні свята — традиційні з-перед віків.

У давнину, та й ще в XVII стор., у день Другої Пречистої святкували специфічне свято „РОДУ-РОЖАНИЦЬ". Цебто добрих духів-душ, опікунів нив, творців врожаю — вірили, що „Рід і Рожаниці" „робили врожай" — спочатку проростали, — ось чому в прислів'ї і маємо вислів: „а Друга помагає"; потім колосили, далі наливали, потім доспівали — і це все приписувалось „Роду й Рожаницям". Тому то це дохристиянське свято затрималось довший час. Про це свято, як „поганське", ми довідуємось з досить численних письмових джерел XII-XIII століть.

У „Слові св. Григорія" це свято, а вкінці — звичай, досить гостро ганьбиться (С. К.): „Како погани кланялися идолам и треби им клали"; та що „по святом крещеніи чреву роботни попове уставиша тропар прикладати Рожества Богородиці к рожаничной трапезе, откладали деючеша . . ." Інакше кажучи, св. Григорій докоряє священикам, що вони ради

„чрева", цебто — їжі та прибутків, співають тропар, наче Богородиці, а насправді прикладають його до „Роду-Рожаниць". Докоряє, що й по прийнятті християнства, це свято продовжують святкувати, спеціяльну трапезу „Роду та Рожаницям" виготовляють на цей день, день Пресвятої Богородиці: „З крупічного хліба, сиру й добровонного вина". Подібну трапезу на честь, чи для „Роду та Рожаниць", спогадує в своїх записках і Кирик у XII ст. У „Слові Христолюбія" також говориться про „кутю і інші трапези й законний обід" на честь „Роду та Рожаниць". Як бачимо, дохристиянське свято „Роду-Рожаниць" трималося довший час. А поєднавши ці свята в один і той же день з святом Богородичним — справляли старе свято, а навіть старому святу співали Богородичного тропаря. Зчасом свято „Роду та Рожаниць" утратилось і заміинлось „Обреченим святом".

Містерія про „Рід і Рожаниць" дуже неясна, невиразна, а до всього не чітко окреслена й навіть у виступах проти нього й церковних зверхників XII-XIII століть. На думку етнографів та істориків — це була подяка „польним духам", опікунам нив та врожаю, дідам-ладам. Певно, що це таки так. Це підтверджується і ритуальними стравами — кутею з медом та маком; це підтверджується ще й тим, що в той день з усіх страв набиралося по ложці й виставлялося на вікно . . .

Другим звичаєм народнім у цей день — це останній у тому році збір чарівного зілля, головне чарівницями; а в інших місцевостях — і дівчатами та їх матерями. Зілля, зібране на Другу Пречисту, чи між обома Пречистими, має чарівну властивість: прнвертати парубка до дівчини й навпаки. Отож, з цим віруванням і пов'язані „походи по калину та по барвінок". Зілля, спеціяльно зібране на Другу Пречисту, мало властивість прнвертати невірних чоловіків до жінок і навпаки . . .

XXIV. ЗДВИЖЕННЯ — ДЕНЬ ГАДІВ-ЗМІЙ ТА ВІДЛЕТУ ПТАХІВ

Народні празники в давнину святкувалися цілком окремо від свят релігійних і аж пізніше, правдоподібно, з XVII-XVIII ст. злилися з святамн церковними, сильно піддались християнізації, але основу пракультури зберегли. Так поєднані численні свята-звичаї далеко дохристияиські з осінніми святами хрнстияиськнми. Як, приклад, — церковне свято „Чесного Хреста", (14 вересня с. с.), поєднало досить багато стародавніх свят, а між ними і деиь горобців, день ластівок; постриг, посадження на коня; день гадів, відлет птахів і т. д. У народі це свято носить назву ЗДВИЖЕННЯ: „У цей день здрігається-здвигається земля з літа на зниму".

Цікавим є те, що осінні свята-празники мають іншнй характер, ніж весняні та літні: вони зовсім не пов'язані з сільсько-господарським колом, і , друге, воин до непізнання пониищені-потлумачені, позамінювані, деякі, навіть поєднані, хоч логічно дуже мало пов'язані між собою.

У цьому розділі ми додатково до попередніх розділів подамо про день гадів та деиь відлету птиць.

Християнське свято Чесного Хреста проводилось так: уранці всі йшли до церкви, не вживали скоромної їжі, не виконували важких робіт, особливо робіт з деревом: не можна було ані дров рубати, ані їх пилятн, стругати, складати тощо. Можна було виконувати лише легкі роботи. Свято Здвиження вважалося церковним середнім святом. Селяни визначали його так: „Здвиження — це деиь ярмарків та храмів". Себто, найкраще було в той день їздити на ярмарки та в гості иа храм до сусідів.

Але перейдемо до теми „Дня гадів-зміїв". Щодо цього, то в Україиі були чнсленні сказания-легенди: і про хитрість та зрадливість змій; і про те, як саме можна уберегтися від укусу змії, як треба лікуватися — заговорювати на випадок як змія таки вкусить; і як розпізнати дідька, що часто всел-

ється у змію; і які замовляння треба робити, щоб відвести змів від обійстя і т. д.

Загальне сказання поширене в Україні було таке:

„День Здвиження — це день ПІДЗЕМНОГО (володаря, чи бога!?). Отож Підземний у цей день скликає всіх змій ще до того часу, як земля „здрігнеться". І повзуть, котяться, злітаються з усіх сторін гади-змії в призначене місце. Підземний проводить з ними віче. Тут він дізнається, хто з його повзучої тварі натворив лиха на землі: хто покусав людину; хто поїв маленьких пташат; хто випивав пташині яєчка; хто з вужів ссав господарську корову. Усіх цих „гадів-злочинців" Підземний засуджував на загибель — „Не ввійти вам на зиму в землю, не вигріватися й не відсиплятися там . . . Залишаєтесь ви на морозі, на снігу . . . „Така кара визначала, що ці змії в землю не вповзуть, коли „здвигнеться земля", залишаться на поверхні, будуть терпіти холод, врешті, замерзнуть і селяни їх виймуть разом з галузками дров і спалять у печі . . .

Подібних, досить художніх і майстерних сказань-легенд, чимало кружляло по всіх українських землях. Тут уже постали й апокрифічні легенди, пов'язані з християнством і т. д.

Друга наша тема — день відлету птахів, не менш цікава. Але тут подам характерне народнє оповідання-сказання:

„Птиці довго й нерадо ждуть цього дня, бо **сонце** відкликає назад усіх тих птахів, що прилітають до нас весною. Вони повинні б радіти, бо полетять у рай-ірий . . Але ніхто з них не знає, що присудить їм суд, що саме в цей день відбувається і між птахами й над птахами.

Ще сонце не глянуло на землю, як усі птиці, кожний окремий вид, злітаються у заповіджене їм місце. Ось тому на Здвиження й буває такий страшний птичий гамір. Одні птиці збираються на дротах, другі на деревах, треті у полі на траві, на горбочках, четверті — у лісі, п'яті — на воді, в очереті, одні в день, другі вночі. До цих птиць прилітає з вирію Птах-Суддя. Птах-Суддя походжає, чи сидить в середині між птахами   й усі по черзі оповідають йому про свої добрі і злі діла. Суддя-Птах вислухає й одразу осудить: одного винуватця птицям не брати з собою у вирій; другого   заклювати на смерть; третьому під час подорожі обслуговувати подорожуючих птахів і т. д. Після цього птахи вибирають собі **ватажка**

— ключового, який і буде провадити всіх цих птахів аж у вирій.

Зозулі, в покарання за те, що діток не виводнла, що в чужі гнізда свої яєчка підкладала; що зла матір — не висиджувала зозуленят — присуджувалося відлітати останньою, а в дорозі поїти й годувати стомлених птахів, що летять у вирій. Врешті, коли якесь пташа стомиться, зозуля мусить на своїх крилах його нести деякий час..." Але не всі птахи відлітають. „Суддя" для потіхи людей залишає на зиму: щигликів, синичок, горобців тощо. А н покарання, залишає — ворони, гайворони, сороки, сови, пугутькала тощо".

Оповідання про „День гадів" записав з уст Лукії Гаврилюкової, старенької бабусі, а оповідання про птахів — з уст своєї матері Євфросини. Розповідали мені численні бабусі та дідусі про це, але різниці в змісті не було.

Можна було б багато питань поставити до цих оповідань, до спогаданих свят-звичаїв. Тут уже з'являється дві нових мітичних постаті, яких ми раніш не спогадували: Підземний і Птах-Суддя... Та й самий суд (я на цьому не зупинявся у подробицях) дуже похожий на суд Озіріса та на суди вавилонські.

Однак, не можна в цій темі й не відмітити того, як наші прапрадіди ставились до птахів, до гадів. Вони вранці на Здвиження виносили кришки, хліб для птиць, ходили в поле спостерігати чорногусячий (лелеків) суд... У ліс було суворо заборонено в цей день ходити, щоб не полохати птахів та гадюк.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Є. Онацький — Українська Мала Енциклопедія.
2. Дикарьов — Записки.
3. НТШ Збірник, II, 9.
4. Енциклопедія Українознавства НТШ, т. І-й, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949
5. Записки Ю-Зап. Отд., 1874, II, 359.
6. Запис з уст і т. д.

XXV. УКРАЇНСЬКЕ СВЯТО ПОКРОВИ В НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ

Це свято особливе в деяких відношеннях, також поєднує деякі цікаві українські звичаї, що належать тільки до осіннього циклу й нічим не пов'язані з соняшним сільськогосподарським колом.

І саме історичне свято Покрови є своєрідним. Виникло це свято в Греції, в Константинополі в X-м столітті. На Грецію саме тоді напали сарацини, цебто араби. Константинопіль був загрожений. Того дня св. Андрій юродивий і його учень Епіфаній стояли у Влахерській церкві в часі всенощної і побачили вверху в повітрі Божу Матір в оточенні сонму святих, що простягла свій покров (омофор) над віруючими християнами, молилась. Підбадьорені цим видінням греки відігнали сарацинів. На спогад цього чуда в Греції і заіснувало свято „Покрова Пресвятої Богородиці" . . . (1-го жовтня ст. ст.).

Україна-Русь, з прийняттям від греків християнства, прийняла й свято Покрови, що особливо шанувалось в Україні до часу московської навали.

Але зупинимось на тих звичаях, що пов'язані з 1-м жовтнем, з днем Покрови. Головний звичай — це початок осіннього сезону весіль.

Уранці, лише розвиднеться, мати дівчини на порі, відчиняла сінешні двері й залишала їх відчиненими. Поганою ознакою було, коли хтось, навіть несвідомо, а чи вітер, прихилить ті двері. В цей же час дівчина відхиляла ворота на дорогу. Як перше, так і друге це ворожіння, щоб старости заходили. Потім дівчина з матір'ю йшли до комори й перемотували рушники, що донька надбала для старостів, приговорюючи: „На рушнику стати, рушником старостів пов'язати!" А мати простягала через усю комору зі звою полотно від скрині до порога, примовляючи: „Стелися, доріженько, щаслива для молодих, для старостів". Але, в більшості, на Покрову вже в селі чимало весіль відбулось. І до цього й прислів'я створи-

лося: „Прийде Покрова — зареве дівка як корова" Це прислів'я, начеб то не дуже смачно й приємно відчувається і у вислові „зареве" й у слові „як корова". Але це визначало, що дівка гірко заплаче в цей день. Дівчина ж хоче вийти заміж, така її предвічно окреслена доля, — але разом дівчина відчуває під час весілля в душі своїй глибокий жаль і смуток — і за дівоцтвом, і за молодим безжурним життям у домі батьків, і за своєю родиною, за своєю хатою, де вона зросла й радісне дитинство провела . . . „Ревла" вона й тому, що майбутнє її невідоме: як прийме її нова родина; чи добрий і вірний буде її муж; чи свекор-свекруха не докорятимуть їй одним-другим, чи не знущатимуться над нею, як це в більшості бувало невісткам . . .

Проте, дівчата, яким не пощастило восени, на Покрову, одружитися — вони благали в св. Покрови:

„Свята Покровонько, покрий мені головоньку, чи в рамат (стирка), чи в онучу — хай ся дівкою не мучу..."

Одвічне призначення жінки, її неминуча доля — вирувало в голові молодої дівчини — це вийти заміж; одружитися з добрим люб'ячим чоловіком, стати господинею, стати матір'ю, „звити рідне, осібне кубелечко" . . . Тому то й просить вона „Святу Покровоньку" — змінити вінок дівочий на очіпок, на хустку, що було в українськім звичаї. Тому й день Покрови був окутаний у давнину сказаннями, приповідками, жартами та веселими й сумними піснями . . .

Тепер зупинимось на відображенні пори року в Покровських приповідках:

„Прийшов Покров, нагрій хату без дров" . . .

В Україні власне з Покровою наступали вже осінні холоди, чому в приповідці й натякається, що пора з цього ж дня готуватися до зими. (Запастись дровами, Ред.).

„Хто сіє по Покрові, то виводить по корові" . . .

Ця приповідка повчального характеру. Вона нагадує, що всі поля озимі мусять бути до Покрови засіяні, щоб за теплих іще днів „розрунилось жито". Коли ж хто вчасно не засіє, то й не матиме врожаю, а тому мусить купувати хліб. А так, як

головним мірилом цінностей у давнину був хліб і худоба, то це й означало, що господар примушений буде спродувати худобу, щоб прожити. А насправді, корова в ті далекі часи її була багатством селянина . .

„Як прийде Косовиця, то й жінка норовиться;
Як прийшли жнива — жінка нежива;
Як прийшла Покрова — жінка здорова . . ."

Це прислів'я характеризує літні робочі періоди в порівнянні з осінніми: у косовицю саме поспіває і обробіток городу — полоти, підгортати, — а тут ще й сіно перевертати, згрібати; в жнива — відомо, як важко приходиться жінці; восени ж, жінка після важкої весняно-літньої праці — відживає.

„Покрова всю землю покрила". Це прислів'я характеризує осінній вигляд землі. З Покровою наступають осінні холоди, дмуть сильні вітри, зривають листя і устеляють землю. Це прислів'я і сигналізує: готуйся до зими!

„До Покрови давали молоко корови,
А по Покрові — пішло молоко в роги . . ."

Це промовляє народня мудрість, що до Покрови більш-менш тепло, є досить паші, тому корови добре напасаються і дають достатньо молока. Після Покрови вже треба підгодовувати корів, бо вони через холод та зменшення паші, зменшують і удій молока.

Сину-силенну створено леґенд пов'язаних з святом Покрови. Всі ті леґенди, приповідки мають здебільшого моралістичний та дидактичний характер; оповідають, яку нагороду подає св. Покрова дівчатам, що слухаються та шанують батька-матір, старших, що добре сприймають науку від матері н справі господарства, що тримають і фізичну і духовну чистоту . . . І як протилежність, як караються дівчата, що не дотримуються установлених моральних основ життя. Леґенди розрізнялися: виховні-повчальні, що подавали образ ідеального роднинного життя, та й протилежні; леґенди дохристиянські й апокрифічні.

Є численні приповідки щодо осіннього сезону весіль:

„Сподівайся, дівчинонько, мене і к Покрову". (Чуб. V, 1028). „На святу Покрову — старостів рушниками покривай!" і т.д.

Свято Покрови в Україні вважалось „двонадесятим", цебто великим святом. Дуже багато, чи не найбільше церков в Україні було присвячено Покрові. Та й патроном Запорозької Січі, опікуном її, була св. Покрова.

Не можна оминути тут і „12 п'ятниць", що їх в році постили всі старші чоловіки й жінки, нічого не робили, не працювали в дні тих п'ятниць, а були це такі „святі п'ятниці": п'ятниця перед Благовіщенням, десята п'ятниця по Великодні, перед Зеленими святами, Успінням, Усікновенням, Воздвиженням, Введенням, Різдвом Христовим, Водохрищами, перед Покровою та дві великопосних . . .

Вірили: хто пропостить хоч 10 років на 12 великих святих п'ятниць, той не буде нагло помирати, в воді потапати, в вогні загибати, на війні в бою пропадати і т. д.

Закінчення „вулиці" на Покрову.

У більшості місцевостей в Україні закінчувалася й літньоосіння „вулиця". Це й зрозуміло, бо час Покрови — це вже холодний час, що навіть вважався пізньою осінню. Але, починаючи з Покрови, „вулицю" заступали весілля.

Свято Покрови в народніх звичаях.

У звичаю було в селах в Україні, що на весілля ідуть прошені й непрошені, з тією різницею, що прошені приймаються в хаті й поштуються, а непрошені гуляють на подвір'ї. Тому всі хлопці й дівчата щонеділі, починаючи з Покрови, ходять гуляти на весілля. Ішли на ці весілля і одружені чоловіки та жінки, а нерідко й старі бабусі. Останніх таки частували в хаті. Все подвір'я господаря, в якого проходить весілля, було густо заповнено молоддю — дівчатами, хлопцями, дітьми та й одруженими. Для молоді завжди було цікаво послухати весільних пісень, подивитися на весільні церемонії, потанцювати.

У неділю, коли молоді сідали за стіл, а обід продовжувався дві-три години, то музик виряджали надвір і вони грали для всіх. Феєрична картина спостерігалась: танцювало

все подвір'я — і молодь, і діти, і молоді господарі з господинями.

Парубки в цей день, цебто в неділю, бо вінчання завжди проходило в неділю, — втискалися в сіни „пропивати молоду", а чи брати за неї горілчаний викуп. Цих хлопців звали „запоріжцями" тому, що вони стояли за порогом і домагалися свого. „Запоріжці" співали пісень, зміст яких був — прощання хлопців з дівчиною, з якою гуляли, а відтепер не будуть, бо вона вже стане за якусь годину молодицею. Потім хлопці збиралися й до молодого в сіни; в сіннях співали пісень — прощалися з своїм товаришем, який остаточно виходив з їх парубоцької громади. І у молодого виносили „хлопцям-запорожцям" горілку та закуску. Таким чином, цілу осінь неділями молодь гуляла на весіллях, що було предковічним звичаєм, що прийшов до нас з часів родового побуту з-перед тисячоліть. Траплялося так, що в іншу неділю якраз не було в селі весілля — вся парубоцька та дівоцька юрба ходила на весілля в сусідні села.

Іще був дуже цікавий звичай „перепиняти молодих", коли поверталися від шлюбу, але це подам у наступних томах „Української стародавності".

ЛІТЕРАТУРА:

1. Енциклопедія Українознавства, НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 р.
2. Б. Грінченко. Словник „Киевской Старини", 1907.
3. Брокгауз і Ефрон. Энциклопедическій Словар, т. 24, кн. 47.
4. П. Чубинський, Труди, III, V.
5. „З запису з уст народу".
6. Етнографічні Збірники НТШ, Львів та інші.

XXVI. ХРАМОВІ АБО ПРЕСТОЛЬНІ ПРАЗНИКИ

„Можна думати, що осінні місяці — сезони сільського багатства — визначалися здавна такими родовими, а пізніше — сусідськими та громадськими гостинами".

(М. Грушевський. „З Історії релігійної думки на Україні").

Думка дослідників сходиться в тому, що осінні місяці, осінні свята — це в добу родового побуту були свята сільського багатства; що ці святкування після прийняття християнства пристосовані були до свят релігійних, а далеко пізніше, — ті свята роду перейшли в свята-прийняття громад, братств та організацій, а ще пізніше — в храмові та родинні свята-прийняття. Здається, що вигляд пракультурних свят утрачено, насправді ж основа осталась первісна.

Як і в наших далеких прапрадідів, так і пізніше найбільше було святкувань саме восени. Правдоподібно, християнська церква не могла перебороти протягом двох-трьох століть „поганських свят", цебто свят нашої ранньої культури, тому й християнських свят мусіло з'явитись коли не більше, то й не менше, щоб поволі й поступово християнізувати ті старі свята, злити їх з християнськими, чи замінити християнськими. Ось тому ми бачимо численні свята осінні, що мають подвійний зміст — і християнський, і дохристиянський. Зовні переважає перший, а в глибинах тримається старий, що в більшості й незрозумілий нашим сучасникам. Найбільше храмових празників саме й відбувалися осінню: на Першу Пречисту; на Другу Пречисту, на Чесного Хреста, на Покрову; на Семена; на Дмитра, на Кузьми й Деміяна, на Михайлове чудо; на Катерини, на Андрія і т. д.

Видно, в давнину проводились осінні свята роду, з розкішним на ті часи обідом, розвагами, головне воєнного змісту; на тих святах мусіли бути всі члени роду, а навіть запрошувались на цю гостину й сусіди мирні роди.

Пізніше ці спільні святкування-урочистості з спільною трапезою, з міцним медом, набрали характеру загально-громадських свят і злилися в днях і часі з християнськими храмами, престольними чи храмовими празниками, яких саме найбільше створила православна церква восени.

В XVI - XVII стор., а то й раніш, коли провадилась нерівна, але глибока боротьба з Польщею — виникають в Україні церковні Братства.

Братські храмові празники цілком були наближені своєю зовнішністю до загально-родових свят, а змістом своїм мали захист православної віри, української громади, її єдність, взаємну допомогу, взаємний захист.

Братчики заздалегідь наварювали досить меду (при кожній церкві в ті часи були пасіки). Вся громада зносила різні продукти; готувався обід на кілька соток людей. Усе село, не виключаючи молоді й дітей, брало участь у цій так величній трапезі єдности. Крім цього, запрошувались і оточуючі, близькі й далекі села, — і „люду Божого" набирались тисячі. Всі спільно сідали за загальний стіл. Але перед цим освячувалась вода, служилась Служба Божа, освячувалась їжа й уся присутня громада; священики, (а їх на такому святі бувало до 10 і більше) повчали народ бути вірними вірі своїй, бути в єдності, прагнути освіти, тримати високо мораль молоді й узагалі, бути жертвенними на громадські цілі, жити громадою, а не замкнено родиною, уникати сварок та різної боротьби між братчиками. В обов'язку кожного було рятувати та підтримувати одному одного й т. д.

За обідом, що тягнувся часто до пізньої ночі, обговорювались питання побудови церков, шкіл, про видання церковних та дискусійних книг, про виховання нових священиків і т. д. Жертвенність була тоді нечувано висока й єдність селян була міцна. Після низки подібних празників одержувались великі суми пожертв, на які й будувались церкви, школи, лікарні, відкривались друкарні тощо.

Характерним в цих громадських святах було те, що тут, за трапезою, сідали всі за одним столом — і наймогутніші людики, як князь Константин Острозький, і убогі старці —

всі поза рангами трапезували спільно. Основне завдання цих громадських свят — було о б о р о н а віри.

Престольні чи храмові празники XIX стор. частково відійшли від завдань первісних родових свят, але в більшості сіл такн проводились громадські обіди в церковних домах-каплицях, а чи в притворах при церквах та навколо церкви. У дні храмових празників урочисто відправлялась Служба Божа соборно, бо в традиції було запрошувати сусідніх священиків. На празники в села прибувало чимало селян із сусідніх сіл. Одні приїжджали до знайомих, а другі, хоч і не мали знайомих, то були запрошеиі на громадський обід, а чи в іншу селянську родину; ніхто не повернувся додому, не побувавши на празниковому обіді. Навіть було з давнини заведено, що господарі залишалися на деякий час біля церкви по Службі Божій і розбирали до себе на обід тих, що залишались коло церкви, приїжджих з чужих сіл. Особливу шану на храмових празниках виявляли до старців, убогих. Їх не лише годували на громадських та родинних обідах, але й щедро обдаровували „в торбу". Цей гарний, гуманний звичай був глибокою традицією віків українського народу, й зберігся до XX ст.

Отож традиції стародавні збереглися до нашого часу. А провадились храмові празники останнім часом так:

Пригадую, як проводив мій дідусь храмовий празник іще в 90-х роках минулого століття. За кілька днів до празника кололи вгодоваиого кабанця, різали бичка, баранів; закуповувалось чимало горілки, вина, пива, — та й своя запіканка і мед були готові в достатній кількості. Вишняки, слнвнякн та меди готувались іще з літа. Перед празником дідо заклнкав стареньку бабусю-куховарку, яка керувала готуванням страв до празника. Наварювалось, напікалось усього в значній кількості. Зарані випікались книші, паляниці, хліб, калачі, пампушки, пиріжки. Не пригадаю, які саме стравн булн традиційними для празників, але знаю такі: холодець з рнби й свинини; ковбаси, шинки, ковбики, начинені поріб'я, печеня; смажена риба: мучні — вареники, пнріжкн, блинці, запеченний макаран; юшка з тістом; паштетики, налисники; мандрики, голубці, бігос, борщ, каші різні — гречана, пшоняна,

рижова, ячмінна каші — з молоком, з м'ясним і грибним сосом, з юшкою; бігос з свининою, локшина на молоці і звичайно, печені кури, гуси, поросята.

Гості запрошувались при різних зустрічах протягом року.

Зарані дідусь з бабусею готувалися до цього празника, до зустрічі гостей: готувалось місце для спання в обох хатах, у ваньківрі, в коморах, шопах і клунях. Готувалось місце й для коней; „замішувався" спеціяльний обрік, відборне сіно; коли криниці в подвір'ї не було. — привозили декілька діжок води . . .

У звичаї було: господар з господинею персонально зустрічали гостей у воротях, відчиняли їм ворота. На перший день празника майже всі гості були чужосельці. Гості прибували з хлібом та горілкою, з подарунками дітям. Незалежно, чи діти були господарів, чи гостей — усіх обдаровували прибулі гості.

Уранці, в день празника, всі гості йшли на Службу Божу, а повернувшись з церкви, розташовувались за столами в хатах-світлицях та й надворі в саду, коли ще було тепло, а то в клуні за імпровізованими столами. Господарі з чаркою вітали гостей по черзі, а гості господарів, і тут же запрошували господарів і на свій празник, незалежно коли він буде. На храмовому празнику за столом їли й пили дуже поволі, тому храмовий обід тягнувся 3—5 год. За столом на храм, коли б він не відбувався, було в звичаї к о л я д у в а т и. По всьому селу неслась могутня коляда з хатів на вулицю, де також мала право колядувати й молодь.

Після багатого обіду починалась не менш багата вечеря, що тяглась часто до ранку. Село жило, веселилось і співало всю ніч і день.

Характерною ознакою „храмів" було те, що на тих урочистих і багатих обідах і вечерях ніхто не напивався, трудно було зустріти п'яну людину в день храмового празника.

Аж уранці господар вносив у хату досить соломи, застелювала господиня чистими ряднами і всі „покотом" лягали спати разом з господарями на долівці. Старенькі дідусі-

бабусі та діти маленькі — спали на полу (піл), в запічку, на печі та на лавках.

На другий-третій день святкували „п о п р а з е н" — цебто продовжували балювати за столами та колядувати.

Празники храмові часто святкувались і три-чотири дні. На другий день празника, це вже на свято „батька святого" — Миколового батька, Михайлового, Дмитрового, батька св. „Покрови" й т. д. На третій день — то вже споґадували матір святого, якому був присвячений в тому селі храм.

Гостям, які від'їжджали, господиня давала подарунки: „празникового" — це невеличкі калачики, „гусочки", шишечки, плетенці, пиріжки, яблука, оріхи тощо.

Було в „закоиі", коли гості приїхали на празник, то за кіньми дивляться господарі — годують, поять, доглядають. По закінченні празника господарі обидвоє виряджали гостей за ворота, а перед тим, здебільшого, і коні господар запрягав. Господиня надворі доручала гостинці.

На другий-третій день — це вже були місцеві гості, лише дехто з приїжджих.

Був звичай у давнину, та й до останнього часу, що господарі на празники й на великі свята посилали вдовам, сиротам, у в'язниці, в лікарні, багато святочної їжі, як рівно ж обдаровували взагалі старців та дітей...

XXVII. ОБРЕЧЕННЯ-ОБІТНИЦЯ

З глибокої давнини збереглося й досі вірування нашого народу, що коли в когось є якась хвороба, чи загроза, біда якась, або коли людина хоче досягти чогось для неї дуже бажаного, але його трудно досягти, — така людина дає о б р е ч е н н я - о б і т н и ц ю: пообіцяти Богові, чи людям, чи в душі обіцяє, що коли вона виздоровіє або її бажання здійсниться, то вона виконає обіцянку. А обітниці були такі: дати таку то пожертву на вдів-снріт; піти на богомілля пішки в Київ чн Почаїв; подарувати певну (обречену) суму на церкву й т д. Про обречення чи обітницю слов'ян ще в VI ст. подавав грецькнй історнк Прокопій Кесарійськнй; він писав: колн Русь (наші прапрадіди) плили Дніпром до Царгороду, як купці, то складали обітницю, коли щасливо торгуватимуть і щасливо повернуться додому, то внконають свою обітницю, яку вони складали тодішнім богам — принести багаті жертви тощо.

Обречення-обітниця відома в Біблії ще за яку тисячу років до народження Христа. (Второзак. XXIII, 21-22; Книга Левіт XXVII; Еккліз. V, 3-4 і інш.).

Відома обітниця-обречення і з апостольських часів: І-ше Послання до Коритян — 7, 8, 38 і т. д.

Обречення-обітницю розрізняли в широкому розумінні цього поняття, як прнсягн володарів при вступі на престіл; як обречення-обітниця вождів державного війська; високих зверхників, — колн справа обітнгці полягала в інтересах цілого народу, держави, племені, роду, чи громади. Обітницю-обречення розрізнялн релігійну — присяга на вірність церкві, служіння Богові — це високі церковні ієрархи, священики та манахи . . . Далі йшлн обречення-обітниці родинного чи поодннокого характеру, які часто носнли назву „зарік", „заріктнся". Колн прнм. в подружжя довший час не було дітей то те подружжя давало такі прнблизно обітниці: Піти на богомілля в Київ, чн Почаїв, а деякі навіть й на Афон (Атос у

Греції). Там посповідатися, причаститися, побувати у св. мощів, підняти трунце з мощами дитяти; дати на річні молитви та приобіцяти виконати те, що радили манахи. Навколо цього було багато сказань. Одне з таких сказань я подам нижче.

Ділолось це в м-ку Станіславчику, на Брацлавщині. Одна середніх літ жінка, Олена Заболотна, 5-6 літ не мала дітей, а про дітей воиа й мріяла. Чоловік теж був у розпачі. Врешті О. Заболотиа дає обітиицю: допомогти двом сиротам у житті й навчаиині, а зокрема піти пішки з чоловіком до Києва на богомілля, в Лаврі посповідатися, дати пожертву, дати на річні молитви певну суму (вони були люди багаті, з середньою освітою); підняти й потримати дитячий гробок з мощами в Печерах ... Це й зробили. І хотіли б ми вірити, чи не хотіли б, але в иих почали народжуватися діти ... Це я переповів те, що сам безпосередньо в 1911 році мав нагоду спостерігати. Що тут вплииуло — трудио сказати.

З обітницею-обречениям пов'язана сила-силенна сказань та легенд.

Церква проти обітииці-обречення иічого не мала, а навіть в окремих випадках заохочувала. Порушення обітниці вважалося великим гріхом, що вело за собою покарання, — в це селяни глибоко вірили. Коли ж обітниця була порушена обставинами, що її не можна було виконати, — гріхом не вважалося.

Знаю старенькиx декількох бабусів і дідусів, у яких ще замолоду померли діти, які дали обітницю спокутувати гріхи, і глибоко її дотримувались: постити всі встановлені пости; постити 12-ть святих п'ятниць иа рік; не їли ягід до Івана, а яблук-груш до Спаса; постили перед Великоднем з четверга вечора ...

Зиав ще одиого иещасиого, що пив і все пропивав, а врешті „дав зарок" ... Сильио мучився, але скільки я його потім знав — таки не вживав горілки. Це було на Волині в с. Кісілях.

Наша етнографічиа література подає коротко про ці обречення. Найчастіше буває, як вже подано вище, — колн в молодої пари ие буває довший час дітей, а чи не ведуться діти, чи хворіють; а чи будьхто має важку чи хронічну неду-

гу — тоді „обрікають" батьки чи родичі, цебто дають обітницю, щось певне благодійне й жертвенне зробити: подарувати вдові чи сироті щось цінне, допомогти бідним у польових роботах, пожертвувати на церкву, чи щось таке інше. Звичайно, обітують важливе, але таке, що вони дійсно спроможні виконати. Найчастіше „обрікали" влаштувати в одне з осінніх свят „обречений обід" для старців, бідних, сусідів та „добрих людей".

Господиня в один із „обречених днів", — тепер найчастіше на „Сікновення", Чесного Хреста, иа Пречисту, Першуч Другу, на Покрову, на Кузьми й Демяна, на Семена, — готує смачний святочний та щедрий обід. У більшості в цей день наймали й Службу Божу. Попереду, за кілька днів, запрошують на цей день людей. А саме в „обречений день" беруть усіх старців з церкви й з „дороги", взагалі всіх, хто попадеться назустріч. Зібрані перед обідом моляться, бажають „бажаного" господарям, а потім і сідають за трапезу. Господиня набирає з кожної страви по ложці й ставить на вікно разом з горням води та рушником для добрих благодійних душ-духів. За обідом, який тягнеться довший час, присутні співають побожних апокрифічиих пісень.

Після обіду всі гості зиову моляться та бажають здійснення в домі того, в ім'я чого справлявся обід. Так обречені празники-обіди справлялись систематично щороку тими, хто „обрік". Правда, й нащадки в пам'ять своїх батьків продовжували „обречені свята". Рівно ж і той, для кого ці обіди влаштовувались, зобов'язаний був їх святкувати. По закінченні цього обіду господиня роздавала всім присутнім калачі, яблука чи щось інше, а старцям давалось щось „старенькe" з одежі.

За етнографічними матеріялами дослівно подано так:

. . . „В сім осіннім часі справляються взагалі різні відправи й празники. Тепер вони переважно зв'язані з церковними храмами, що найчастіше припадають на цей час. Раніше вони відправлялись незалежно. З різних поводів справляються і тепер, власне в сім сезоні найбільше. От, як наприклад: у кого не ведуться діти, або взагалі хтось у родині тяжко занедужав, то сього новородка або не-

дужого „о б р і к а ю т ь": обіцяють щороку справляти празник, коли новородок (або хворий) житиме. Празник обіцяється на Чесного Хреста, Богородицю, Михайлове чудо або інше яке свято. Того дня або наймають Службу Божу, і по ній запрошують свояків, сусідів, убогих, які йдуть з церкви, або не наймають, просто стають на дорозі й просять тих, що вертаються з церкви, та ходять по хатах за гістьми. Запрошених садять за стіл і приймають їдою і напитками. Гості перед їдою і по їді моляться".

(Матеріяли етнографічні, XV, стор. 55).

Такі обіди, такі „обречення", найчастіше проводились на Гуцульщині.

Хочу дещо пригадати з обітниць та „обречення" (я ці два поняття подаю разом, але синонімічно вони частково різняться, як поняття „припекти", „заректися", „затятися назавжди", „заклястися" — все це синонімічно різниться, хоч являє собою поняття спільні, близькі й вживані часто в одному й тому ж значенні).

Пригадую 1914 рік, коли почалась перша світова війна. В містечку Станіславчику, на Ольгопільщині, служив священик закликаним на війну „напутственний" молебень. Священик Володимир Яновський оголосив, що в церкві в часі „напутственного" молебня будуть складати обітниці. Справа була чи то в кінці липня, чи на початку серпня. В церкві зібралось чимало людей, що виряджали близьких у невідоме, а посеред стояло 60—80 молодих людей, що в той же день виїжджали в Жмеринку в казарми ... За яких 2-3 год. після молебня їх на підводах і повезли.

Але повернусь до теми. Після молебня священик сказав промову на тему: „молитва береже й рятує від смерти, підіймає з дна моря, а обітниця — це Богові молитва, Йому приречення, присяга. Додав він, що коли людина робить добрі діла й обіцяє перед Богом і людьми зробити святе діло, то Господь таки її врятує від смерти.

Один за одним підходили мобілізовані до аналоя, цілувати хрест і образ і вигукували:

— Господи, врятуй мене, я поставлю в полі фігуру (себто хрест)!

— Я прийму й виховаю сиротя, спаси мене, Боже!

— Я викопаю в полі криницю, обіцяю людям і Богові! Повернусь з війни — пожертвую на церкву 50 карб. і т. д.

Усіх обіцянок-обітниць не запам'ятав я, але голосних обітниць було таки 10—15. Решта цих закликаних підходила до хреста й тихо складали короткі обітниці, схиляючись до священика.

Я вперше тоді зустрів такий звичай у Станіславчику, поцікавився ним і довідався більше.

Священик с. Носківці, того ж повіту, о. М. Сендерко, бувший член двох Державних Дум, розповів мені чимало:

> „Коли дівчина довго не виходить заміж — вона приходить у церкву, здебільшого в будній день, щоб менше людей знало, — сповідається і під епітрафілем складає певне прирečення. Ця обітниця уже не була матеріяльною, а цілком. так би мовити, моральною, індивідуальною".

Одна дівчина, яка вже мала 25 років, а на селі вона вже вважалась старою дівкою, склала таку обітницю, оповів о. М. Сендерко:

> „Коли Господь покриє мою голову (цебто вийде заміж), я буду добра для чоловіка, вірна йому; а коли Бог пошле мені дітей — буду їх любити й учити, щоб людей любили, до церкви б ходили, бідним допомагали. А тепер, улітку, я відроблю вдові та сиротам 4 дні на жнивах..."

Подібні обітниці, сказав мені священик о. Сендерко, були звичайним явищем. Такі обітниці складались і дівчатами, і хлопцями, і жінками, чоловіками, але це все робилось т а є м н о.

Старенький священик о. Авк. Кремінський, з с. Якушинець, оповів і про таке:

> ...„Був у мене прихожанин Антін Потоцький. Це людина релігійна, добра й чесна, богобоязлива. У нього сільський коновод Степанко Бровків украв коні. Потоцький приходить до церкви, стає навколішки перед образом Успіння Божої Матері в бабинці (а всі жінки вірили, коли молились святій П'ятниці, що все здійсниться, що свята

П'ятниця вчує молитву), — і молиться „Господи, оце поставив Тобі за золотого велику свічку, допоможи мені покарати Степана — украсти в нього його воли, я Тобі поставлю іще таких дві . . ."

Але Потоцький був глухуватий, а тому молився в напівголос, йому здавалося, що молиться дуже тихо. Навколо нього молились жінки й чули його молитву-обітницю. Про цю молитву за пару неділь майже весь повіт знав . . ." Бували й такі обітниці.

Не буду зупинятися на аналізі, бо й у тексті досить виразно позначений анімістичний світогляд, віра в силу слова, віра в те, що вищі сили чують благання й підуть назустріч добрій людині за добрі діла . . .

XXVIII. ПОШАНА „ДІДІВ І БАБІВ" — ДМИТРІВСЬКА СУБОТА

Дмитра та Дмитрівська субота — це найчільніші осінні поминки покійників роду, родини й взагалі всіх „усопших". Видно, що цей поминальний день покійників — „дідів-бабів", веде свій початок з глибокої давнини. Це свято пошани покійників було й є у всіх народів світу ще далеко до Народження Христа. Поминання „дідів-бабів" — покійників після християнства встановлені апостольськими правилами в такі дні: субота Зеленосвятська, „дідівські суботи" — „родительські" — 2, 3 і 4 вел. посту; на Проводи — в Томину неділю, першу по Великодню; Дмитрівська субота (перед 26 жовтня ст. ст.).

Крім цих субот, установлено православною церквою поминати покійника: на 3-й день по смерті, 9-й та 40-й, як і в річницю смерти. Стародавні синодики, як Никифор Калліс і др., пояснюють ці дні поминання покійників тим, що через три дні обличчя покійника змінюється; на 9-й день весь організм тіла руйнується, крім серця, а на 40-й день — розкладається і серце.

У поганців шануються покійники в дні: 3-й, 7-й, 9-й, 20-й, 40-й, 70-й і день смерти. У стародавніх жидів вшановувались покійники в такі дні: 3, 7, 14, 30 і 40 та день смерти.

Про шанування покійників говориться і в Біблії: Второзак. XXVI, 14; Іеремії XVI, 7; Товії — IV, 17; І-ша Царів — XXXI, 13; 2-га Царів — І, 12, III, 35 і др. В Євангелії: Луки XX, 38; Іоанна V, 14—15; І-ше Петра — III, 19 і т. д.

Отже, кожна господиня готується до дня „дідів-бабів", і християнська церква прийняла цей день, як день молитви за спокій душ взагалі всіх померших.

Покійницький день прийняв християнську назву: „Дмитрівська поминальна, чи задушна субота". В багатьох місцевостях України цей день і до останнього часу носив назву „Дідівський день".

Ще в кінці XIX стор. день „дідів та бабів" проводився так: вранці всі жінки села ходили до церкви, несли „мисочки" — це три книші, три калачі, чи три паляниці та ще щось, що саме любили покійники, та доручали грамотки, де були записані всі покійники роду. В церкві вислухували заупокійну Службу Божу, наймали поодинокі парастаси-панахиди; та служили загальну велику панахиду, на якій спогадувались усі „від віку померлі" та всі списані в грамотці.

Як пояснював мені священик о. Віктор Мельник з Волині, кожна господиня клала на мисочку три якихось хлібини, що визначало в понятті селян: одна хлібина — жертва давно померлим і незнаним прапрадідам; друга хлібина — дідам і бабам свого роду, як рівно ж і всім покійникам роду та родини, й третя — жертва нагло померлим, полеглим на війні, загинулім у пожежі, на воді, та всім іншим. У цей же день служилась панахида над усім хлібом, над „мисочками", разом і на жертовній покійницькій їжі — куті, що називали — **колив ом.** По закінченні панахиди-парастасу — Братство в давнину організовувало спільний обід при церкві і знову з панахидою. День вважався „покійницьким", було вірування, що в цей день приходили покійники-духи в церкву, а потім невидимо сідали споживати з живими обід-трапезу. Починали їсти з куті-колива. Пізніше обіди в Дмитрівську суботу поступово відійшли, а в церкві, на знак спільної трапези, таки всі по черзі їли коливо.

Вранці, в Дмитрівську суботу, всі члени родини молились за спокій душ свого роду-родини, взагалі за всіх знаних і незнаних покійників. На покуті в цю суботу ставили на чистому рушнику хліб-книш, воду, світили свічку, що горіла, покіль не закінчиться Служба Божа в церкві. Вечором, як тільки смеркне і „діди снували по кутках" — знову запалювалась свічка, і горіла вона весь вечір.

Від Дмитрівської суботи до свята Дмитра, 2-3 дні вважались покійницькими. Доброю ознакою було, коли в ті дні заходили вбогі старці просити милостині. Їх гостинно приймали, обдаровували хлібом та ще чимсь, що мали господарі. Чимало леґенд та апокрифічних сказань склав народ про ці „Дмитрівські дні". Всі ті сказання мали майже однаковий

зміст та мораль: що покійники ходять в образі убогих (дідів-жебраків); що покійники дуже шанують убогих; що вони через убогих можуть застерегти, а то й вберегти від лиха господарів, що їх приймають і т. д. Вірили, що в ці дні Бог посилає покійників на землю, щоб обійшли й приглянулись до людей і Богу оповіли; щоб трохи „підживились", бо на тім світі вони нічого не їдять; що покійники ждуть своїх днів, Щедрого вечора, Великодня та Зеленої суботи.

Головним звичаєм Дмитрівських днів — це щорічні „дідівські суботи" — о б і д и. Найчастіше ці обіди готуються на Дмитра, але це не було правилом, бо такі обіди можна було справляти протягом трьох днів. Другою характерною ознакою було те, що обіди починалися перед вечором з розрахунком, щоб обід продовжувався і по заході сонця, бо покійники невидимо приходять лише по заході сонця на обід. На ці обіди скликали всіх, хто попадеться увічі, незалежно — знайомі, чи ні. Найприємніше, коли на „дідівському обіді" було багато убогих та незнайомих людей, а тому господиня і спрошувала з особливою приємністю „людей з вулиці".

На столі лежав книш, паляниця, а в паляницю вставлена засвічена свічка. На покуті — на чистому білому рушнику — хлібина (в більшості книш), кутя та шклянка води. В інших місцевостях це ставлять иа застільиому вікні.

Всі гості спочатку молились за покійників, потім віта-лись легким уклоном мовчки з господарями, пробували к о л и в о (кутю) й сідали по черзі за трапезу. За столом провадились пристійні розмови побожного змісту, чи спогади про покійників — та співали „божественних" пісень, найчастіше з лірницького репертуару, як про „Бідного й багатого Лазаря". Про сиріт, що ходять на могилу батьків скаржитись, про „Ходження душі по митарствах" та інші подібні.

Цей обід тягнувся довший час, без голосних розмов та гучних співів. Розмова мусіла бути поважна, напівтиха, бо ж за обідом „присутні душі покійників". Господиня, коли в неї померли діти — оповідала, спогадувала про них, чи про батьків, дідів своїх, часто й „голосила", речитативом „провадила розмову з покійними".

Подаючи страву за стравою на стіл, господиня тут же

иадбирала ложку з кожиої страви в окрему посудину й ставила цю посудииу иа покуті, щоб і душі „живились". Білий рушник там був і вода, щоб покійиики мали чим помитись та витерти руки.

Коли діди поїдять, посидять ще деякий час за столом, встають і зиову моляться за „усопших рабів Божих", иазиваючи імена померлих у цій родииі, за яких саме й обід справлявся. Господиия дякує цим гостям, що завітали, вшанували „душечки праведиі", з иими хліба-соли поділили . . .

Після цього пізиього обіду господиия обдаровувала убогих і всіх присутиіх: убогим давала в торбу, та всім — книшики, „голубки", калачики, яблука.

Отже, иа „Дідівську суботу, Дмитрівську", родичі на кладовище не ходили, а всю церемоиію вітання душ покійників проводили в хаті. Як було в давнину — не можемо сказати, але судячи по згаданих урочистостях, певно в давнину це свято мало глибший характер, різномаиітіші ритуали й иапевно носили характер веселіший — ПОДЯКИ ПОКІЙНИКАМ ЗА ВИРОЩУВАННЯ ВРОЖАЮ.

**
*

Було в звичаї, що весілля в селах відбувалися тільки до „Дмитра", а після „Дмитра" прилинялися і сватаиня, і весілля. Тому иарід і створив своєрідне прислів'я:

„До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра — хоч комин витри!"

Це зрозуміло, бо до Дмитра кожна дівка могла вередувати, перебирати женихами, а коли її ніхто не посватає до Дмитра, то вона стає сумирною і спокійною, не вередує.

Друге близьке прислів'я:

„До Дмитра дівка хитра, а після Дмитра в ніс змерзла!"

Це, зрозуміле, цілком гумористичие прислів'я, а тому й зайвим його поясиювати.

Про „Дідівську-Дмитрівську" суботу зустрічаємо чимало прикладів в етнографії:

„Зробити помиики я хочу, поставити обід старцям".
(Енеїда, Котляревського).

„Я нічого не жалував на помиики". (Г. Барвінок).
„Подумала, що його вже на світі иема і стала справляти поминки". (Б. Грінч.).

На Буковині саджали в деиь Дмитра дерева, щоб вдавалися (Зап. Юго-Зап. Отдела II, 359).

Було ще якесь, до деякої міри, дивне повір'я, що хто хотів знати, чи помре ще того року — мусів у Дмитрівську суботу піти иа кладовище, сісти під деревом, обіпертися спиною і ждати півночі. Коли будуть проходити його родичі в довгих білих одягах, властиво тіні їх, то та людина помре.

Був ще досить поширений звичай, що селяни на Дмитра ворожать по погоді про майбутню літню та зимову погоду, про урожай, про приплід худоби.

А взагалі, особливих звичаїв цього дня дійшло до нас не так багато.

XXIX. ДЕНЬ „БЕЗМОРОЗНИХ" — свв. Кузьми й Дем'яна в звичаях українського народу

1. Відганяння морозу:

Це свято припадає иа 1-го листопада за ст. ст. У цей деиь господарі й господині ворожать і **відганяють мороз** (заклинають). Було вірування в народі, що святі „Безморозні", а з прийняттям християнства надано ці фуикції свв. Кузьмі й Дем'яну — „завідували" морозом, завірюхою, заметіллю. Господарі до сходу сонця, вранці, виходили з хлібом-сіллю, страсною чи „громичною" свічкою на сінешній поріг, зустрічали „Безморозних" і просили їх загостити в двір, обори, стайні, кошари, на пасіку, до хати:

> . . . „Святі Безморозники, вітаємо вас хлібом-сіллю, сонцем праведним (свічкою), і ласкаво просимо завітати до нас, у иаше обійстя, у иаші стайні, обори, кошари, на стебиик до бджілок та до нашої хати — з нами вечеряти . . . Хай відійде мороз-морозище, люте холодище від иас, від нашого двору . . ." і т. д.

Увечорі господар виходив иадвір, ставав на воротях, а

чи у воротях, що ведуть на дорогу, й знову запрошував „Безморозних", а потім відганяв і заклинав мороз...

Пізніше вже запрошували свв. Кузьму й Дем'яна й з цим же благанням зверталися до святих. Цей звичай заклинати мороз дуже цікавий, але, на жаль, він, видно, повнотою до нас не дійшов, лише фрагменти. Але й ці уламки до нас промовляють, — з цього звичаю ми довідуємось, як саме „боролась" первісна людина з такими стихійними явищами, як мороз, сніговії тощо. Видно, що в давнину були якісь опікуни „Безморозні", але це в подробицях до нас не дійшло. А ці „Безморозні", про яких згадували ще в кінці XIX ст. — дуже нечітко окреслені, їх образи невиразні.

2. Остання зустріч череди:

Другий цікавий у цей день звичай — це остання зустріч череди з поля. Було в звичаях села, що пастух-чередник пас череду лише до Кузьми й Дем'яна включно, цебто до 1-го листопада за ст. ст. Череда поверталася додому на Кузьми-Дем'яна раніш звичайного. Коли пастуший рік, цебто літо, щасливо пройшло, — не хворіла худоба, не тягали вовки овець-телят, не пропадала в драговинах, добре напасалась, пішла в зиму в тілі, — все село виходило зустрічати пастуха та череду. Господині для зустрічі брали хлібину, рушника та свячену вербу — й з цим зустрічали череду та пастухів. В окремих місцевостях пастухові клали на голову вінок з барвінку, у других місцевостях рушник і доручали хлібину. Свою корову та вівці господиня зустрічала в воротях, також з хлібом та мискою води, кропила свою худібку св. Юр'ївською водою, давала кожній тварині по кавалочку хліба та трошки води. Потім свяченою вербою, якою виганяла на Юрія вперше в поле, тепер нею ж заганяла на обори та кошари.

Зарослий пастух урочисто стригся — а стригли майстрнгосподарі. Пастух, коли йому доручили пасти худобу на Юрія — не мав права стригтися аж до Кузьми-Дем'яна. Ввечері вся громада вшановувала свого пастуха (взагалі пастухів-чередників, підпасичів), приносили їм у дар по хлібині, окремі господарі й рушник, аршин полотна, а чи рядно. Жінки варили спільно вечерю і разом з пастухом вечеряли, дякували за

дбвйливий догляд худоби, за ласкаве поводження з худібкою, що не бив худоби, добре иапасав, рятував у біді їх худібку й т. д.

Пестили, чистили й добре годували та иапували в той день худібку, що повернулась з череди.

Було віруваиия, що коли пастух пострижеться після Юрія — буде худоба хворіти, вівці будуть вовну губити, як пастух волосся, будуть погаио телитися корови.

3. Перша дівоча складка курми:

І третій цікавий звичай давнини в деиь „Безморозиих" — це ПЕРША ДІВОЧА СКЛАДКА та ПЕРШІ ДІВОЧІ ВЕЧЕРНИЦІ. Дівчата на цей час уже підшукають було „вечерничиу хату" та „вечерничну паиі-матку". Всі дівчата перед „Безморозними" збиралися до „вечерничної мами", двічі білили хату, чистенько вигладжували долівку, розмальовували піч та комин, зносили великі горшки, а чи складали гроші й доручали „вечерничній мамі" закупити начиння: горшки, риики, макітру, миски, ложки, збаики. Звичайно, коли це з минулого року не збереглось.

У самий день Безморозних Кузьми-Дем'яиа всі дівчата робили складку **курми.** Існувало повір'я, що коли з обійстя на цю складку взято курку — то будуть добре квочки сидіти, курчат сорока чи ворона не хапатиме; буде лупитися більше курочок, ніж півників, ие буде куріїв. Бувало досить часто, коли господарі прогавлять, — курники в окремих господарствах цілком спорожнювались — парубки, допавшись — всіх курей забирали иа ці перші вечерниці.

Першими в цей день збиралися дівчата. Вони з-поміж себе вибирали „отаманшу" на всю зиму, яка й керує всім і всіма, порядкує, всьому дає лад. У цей вечір курей варили, смажили, готували голубці, вареники, гречану кашу з курячою юшкою тощо. Хлопці приходили пізніше, коли все мусіло бути готове, зварене й хата прибрана. Вони приводили на ці вечерниці з собою музики, приносили горілку та солодощі — горіхи, насіння, яблука. А кури зі спорожнеиих курників, приносили тихцем і тихцем доручали „вечерничній мамі".

Перші вечерниці проходили так:

Кожна дівчина при вході до вечерничної хати, насамперед вітала „вечерничну матір": „Добривечір, пані-матко!" Після цього до дівчат: „Добрий вечір, сестрички!" (Звертання в інших місцевостях дещо інші: дівчатка, товаришки, подружки). Після цього, мовчки доручала отаманші свій приноссикладку. Коли зберуться дівчата, „отаманша" радиться з „вечерничною пані-маткою" та й зо всім дівочим збором, що саме будуть готувати та в якій кількості. Разом підраховують, що є, чого потрібно й скільки — якого посуду потрбно, яких продуктів, скільки передбачається хлопців, скільки дівчат. На цій нараді буває присутній і отаман. Отаман довідується, скільки буде молоді, що саме потрібно від хлопців зробити, чи доставити — скільки потрібно ослонів, дров, води й інше.

Кожній дівчині вільно було запросити на дівочі вечерниці кого вона бажає — одного чи двох хлопців. Характерним було те, що тих хлопців, які поводяться нечемно, чи люблять випити, а потім коверзують — не запрошувано, хоч вони й були членами парубоцької громади. Коли ж той хлопець „дасть слово" — пообіцяє, що буде чемний — його запрошували. Найбільше радили над тим, як краще організувати вечерниці — радили вечернична мати, отаманша й отаман.

Хлопці зарані довідувались від дівчат, хто саме буде запрошений з хлопців та які будуть дівчата. Тут отаман радить хлоп'ячою половиною, і кожний парубок іде на вечерниці лише з відома чи згоди отамана-берези. Отаман регулює, хто з хлопців, і що саме мусить чи може принести, чи позичити на вечір.

А так, як це перші вечерниці, та ще й дівочі, то хлопці мусять старатися, щоб усе було найкраще. Завчасно навозять і нарубають дров, наносять води, постачать потрібну кількість стільців; назносять солодощів — яблук, горіхів; проводять складку для музик; хлопці ж зносили й сушиню: кришаниці, сухі груші, сухі вишні-черешні, сливи. Горілки приносилось мало, за визначенням отамана.

З самого ранку починалось готування до перших дівочих вечерниць: дівчата прибирають хату, хлопці — рубають дрова, носять воду, солому в'язками для спання, підмітають подвір'я і т. д.

Частина визначених дівчат приходить раніш порати біля печі. Але все готове. В хаті пахне бігосом та смаженими курми, запах лоскоче ніздрі. Починає смеркати... Першими сходяться дівчата. Дівчата в зборі. Приходять троїсті музики. Для них уже приготований ослін біля мисника.

Приходять невеличкими групами парубки. Кожний з них здіймає шапку в сінях, і вітає всіх:

„Добривечір, пані-матко й весь чесний збір!"

Тихо в хаті, лише інколи півголосом перекинуться словами дівчата чи хлопці. Отаман моргнув музикам. Гримнула троїста: ніжно задзвеніли цимбали, загуло решето (бубон), заплакала скрипка... Моргнули хлопці до дівчат — і знявся вир польки, вальця... Весело в хаті... Музики стомились... стомились і танцюристи. Враз знявся сильний спів, полилось з молодих парубочих грудей:

„Ой у полі три криниченьки,
Любив козак три дівчиноньки..."

Щиросердечний хлоп'ячий спів викликав у дівчат емоції... Лише хлопці закінчили свій спів — знявся несподівано спів дівочий:

„Дозволь мені, мати,
Про жарти вмирати,
Чи не прийде милий
Мене виряджати..."

Перші дівочі „курячі" та „безморозні" вечерниці почались... (Далі див. розділ XIX цього тому).

XXX. ВІРУВАННЯ ТА ЗВИЧАЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ДНЕМ МИХАЙЛА (8-го листопада ст. ст.)

Св. Архистратиг Михаїл дуже шанований був в Україні. До популярних святих української церкви, що виняткова шануються і окутані численними леґендами-сказаннями, як св. Юрій, Ілля, св. Власій, св. Анна („Тріскуча"), св. Дмитро, ап. Петро й Павло, св. Алексій „Теплий", св. Миколай, Калита-Андрій, Іван, („Купало"), „Безморозні" — свв. Кузьма й Дем'ян та інші, що заступили після прийняття християнства дохристиянських богів, — належить із „безплотних" ангельських сил" — воєначальник небесних ангельських сил — і Архистратиг Михаїл, що в дохристиянські часи носив ім'я „М и х а", — „Його же воінство небесная сила".

Народна творчість та вірування наших далеких прапрадідів приписують Архистратигу Михаїлу дуже багато функцій, обов'язків, не пов'язаних ані з сільсько-господарським роком, ані соняшним кругом-колом, ані з родинним життям людей.

Цікавим є те, що день св. Михайла — це день **Української мітології,** на жаль, без імен тих богів дохристиянських, що їх заступив Архистратиг Михаїл. Ті образи, досить численні, поєднані в однім образі Архистратига Михаїла. Цікавим є і те, що леґенди про св. Михаїла збереглися і дохристиянські й ранні апокрифічні християнські. Порівнюючи ці леґенди-сказання, ми приходимо до певної думки, про що буде сказано у висновках.

Функції і дії Арх. Михаїла в народніх віруваннях дуже ріжноманітні; він поборює дідьків; є опікуном мисливства; йому підвладні вовки й усі ті звірі, що чинять шкоду господарству; він опікун усіх лісових звірів; він не народжений, а створений Богом і поставлений на чолі „небесного воінства" для боротьби з Сатанаїлом та його воінством; він має властивість, надану йому Богом, володіти й „поражати" вогнем, має вогненний меч, і т. д. Але перейдемо до леґенд-сказань, спочатку ранніх, дохристиянських, а потім до апокрифічних.

Леґенди про Архистратига Михаїла.

Стародавня дохристиянська леґенда:

. . . „Дідьки, упирі, перевертні, відьми, злі сили — всі ці лихі сили й чинять людям зло. Лише починає смеркати, як ці лиха виповзають звідусіль і чигають на людину, на тварину, на все добре. Ці лихі сили поборює безперестанку добра сила „Миха". Цієї сили ми не можемо бачити, а вона є всюди й вогнем палить усі лихі сили, коли вони намагаються „злодіяти". Але цю силу — „Миха", треба шанувати, зідхати до неї і думати про неї виочі, коли людина сама в дорозі, в лісі чи на полі".

Оповідають: „Один чоловік пас коні виочі. Враз до нього пристала зла сила, почала його морочити й манити в драговину . . . Чоловік утрачає свідомість і йде до болота-драговини . . . Навколо нього свист, сміх, невиразний галас . . . Він спогадав про добру силу Миха, зідхнув і сказав: „Миха, Миха, рятуй!" І навколо нього стало тихо, з'явився вояк і пустив огненні струмені-полум'я на лихі сили, попалив їх . . . Чоловік наче прокинувся від сну, опам'ятався і спогадав про свої коні. Глянув, а вони вже над самим болотом-драговиною . . . Він до них, і знову вигукнув: „Миха!" І знову з'явився Миха й, як дощем, — пустив на лихі сили вогненні батоги, попалив. Лихі сили тяжко застогнали, завили . . . Коні заіржали й відійшли від болота-драговини . . ."

(З розповідань Артема Мельника, Слобідка-Дашковецька, на Літинщині, 1910 рік).

За наших дідів-прапрадідів в Україні було в лісах чимало вовків, які нічччю набігали в села, тягли з кошар ягнята та вівці, інколи нападуть на кошару й передушать 8—10 овець, розірвуть одну-дві, поїдять, а на ранок знову втікають у ліс. Єдиним рятунком селяни вважали молитви до Миха-Михаїла, який міг наказувати любій дикій тварині й звірі лісові підкорялися йому, слухали його . . . Була поширена така леґенда в Україні, майже по всіх землях:

. . . „Село Н. було під лісом. Щоночі вовки то лоша розірвуть, то теля, то передушать чимало овець у того чи іншого господаря . . . Люди й вартували, інколи й вовка одного-другого, приловивши в кошарі, вбили, але біди не могли позбавитись — вовки щоночі тягали сільський

скот. Врешті один старець, що ходив по селах і просив хліба, зайшов і в село Н. Йому й поскаржились. Старець сказав: „Моліться до св. Михайла, а він має таку силу над вовками й іншими звірями, що як накаже їм — жадеи вовк не покажеться й ближче до вашого села . . ." Село помолилось — і ніколи більше вовки не показалися в селі. Так наказав вовкам св. Михайло, бо він ними завідував, вони йому підкорялися. А пізніше в селі й церкву посвятили на ім'я св. Михайла".

(З розповідання дідуся Биченка з містечка Юзвина, на Поділлі, 1909 рік).

Був звичай в Україні, що кожний мисливець у день св. Михайла мусів оглянути свою зброю, почистити її, випробувати, помолитися св. Михайлові, опікунові мисливства, в давнину — ловецтва. Було з дуже давніх часів вірування, що коли мисливець у цей день щиро молився св. Михайлові, тому добре поводилось з полюванням цілу зиму: на нього не нападали вовки; на кошарах, оборах та курниках не було втрат — вовки, лисиці та тхорі не нападали, та й щасливе було завжди полювання.

На Вінниччині поширена була така леґенда-сказання про двох польських магнатів Ґрохольських, що мали великі посілості в с. П'ятничанах та м-ку Стрижавка:

. . . „Щороку графи п'ятничанські та стрижавські влаштовували пізньою осінню чи ранньою зимою гучне полювання. Крім своїх двірських гончих та псярів, скликали ще сотні дітей-хлопчиків з околичних сіл гонити дичину в їх безмежних лісах. Розкішно проводили це свято-полювання графи, скликаючи ще сотні подібних собі поміщиків. Однієї осені, коли збиралися ці графи на полювання, п'ятничанський граф запропонував стрижавському покликати ксьондза й помолитися св. Михайлові. Стрижавський граф відмовився, сказав, що то забобони. П'ятничанському графові дуже добре пішло полювання — він настріляв кілька возів зайців, декілька вепрів; у нього все пройшло щасливо: нікого з гончих не підстрелили. Натомість, стрижавський граф мав лише декілька зайців, його любимий кінь зламав ногу, граф, падаючи з цього коня, вивихнув ногу та й потовкся, бо падав з мосту в осоку. У додаток — стрижавський граф ще й підстрелив мале хлоп'я, що гонило дичину . . .

Й усе це тому, що стрижавський „гржабе" відмовився вшанувати св. Михайла..."

Прізвища й села подані в легенді справжні; легенда свіжа, існувала ще за життя названих графів, і, правдоподібно, така припадковість могла бути.

Хоч легенда місцева, але її основа загальна й стародавня.

Друга легенда-сказання про боротьбу Архистратига Михаїла з дідьками, також місцева, поширена на Вінниччині, але основа її таки з дуже давньої давнини:

...На скелі над р. Бугом, бля с. Сабарова, завжди ночами чули люди невиразний свист, шум, регіт... Чимало людей загинуло там, падаючи зі скелі в Буг. Раз проходив селянин Іван Стицюк ніччю повз цю скелю, — а повертався він з празника, бо в Сабарові церква присвячена св. Михайлові. Дійшовши до скелі, він перелякався, бо побачив якийсь вогонь, почув свист, крик; піднявся якийсь вихор, метушня, а потім почув жалібне завивання, наче по покійникові... І зупинився Іванько Стицюк. Перед його очима, на самій скелі стояв муж у білім одязі, поверх залізний панцер, на голові сяючий шлем, а в руках вогняний меч. Це й був Архистратиг Михаїл. Він саме тут карав дідьків, сотнями палив та скидав у Буг. Дідьки іржали, як коні, ревли, як воли, вовками завивали, галасали, шуміли, з усіх боків до св. Михаїла підступали... А він їх сік, палив, „душив", як горіхи, безліч скидав у Буг. Падаючи в Буг, дідьки хапалися за скелю... Отож тоді вони й відвалили той величезний камінь, що й досі лежить серед Буга, а потріскалась скеля від того, що з такою силою скидав їх св. Михайло на цей камінь... Тепер уже люди спокійно проходять повз ту скелю, не бояться і пасти коні близько того місця, бо св. Михайло всіх вигубив там... А було їх там дуже багато з дуже давньої давнини..."

(Цю легенду записав покійний прот. Іван Шипович, учитель Вінницької реальної школи, 1900 рр.).

І ця легенда місцевого характеру, але основа її дуже стародавня, дохристиянська, лише додано тут, як і у всіх легендах, — ім'я людини та місцевість.

Подібні легенди майже всі мають тотожній зміст і характер, але кожна місцевість приписує сказання і своїм людям і своїй місцевості.

Досить відвів місця і уваги дню св. Михайла й проф. Є. Онацький у своїй Українській Малій Енциклопедії, томзошит VIII-й.

Архистратиг Михаїл, це один з найчільніших анголіввоїнів, борців з Сатанаїлом та з його слугами — дідькамн. В леґеиді оповідається про створення Арх. Мнхайла та про розмову Бога з Сатанаїлом:

. . . „Бог умочив палець у воду, махнув і зробнв св. Михаїла, — це від днесь, ангел Михаїл, не роджений, а створений. І пнтається Сатанаїл Бога: „Нащо тн то зробив?"

— „Ну, а що! Ти ж не хочеш мене слухати!" А він (Сатанаїл) узяв та пригорщами водн як забризкав, і їх ся стільки иаробило, тнх злих, як травн. А Бог ся питає: „А тн що робиш?"

— „Ге-ге! Буду ся з тобою воювати . . ."

(М. Грушевськнй. Історія Української літератури, т. IV, Книгоспілка, Н.-Йорк, 1960).

Подібних леґенд, заснованих иа боротьбі Бога з Сатанаїлом, є безліч — це нам пригадує перського Митру . . . Та й взагалі тема боротьби світу з темрявою, правди з иеправдою — посідає чільне місце в давніх релігіях Сходу — й в українській иародній творчості.

І київські князі, починаючн з Мономаховичів (1125 р.) вважають св. Михайла й своїм патроном, і патроном столиці — великокняжого Києва, та й всієї Русі.

Існує чимало й різних приповідок та прикмет, пов'язаних з св. Михайлом. Вважалося дуже добрнм для урожаю і для здоров'я, коли „Михайло приїде на білому коні", цебто, коли на св. Михайла впаде бодай невелнчкнй сніг, що інколи й буває. (П. Чубинський, Труди, III, 257).

Прислів'я: „Коли Кузьма й Дем'ян закує, то Мнхайло розкує". „Коли Михась закує, то Мнкола розкує", та інші.

До коротких завважень, пояснень та висновків щодо вірувань і образу Архистратига Михаїла:

1. Цікавий, а навіть вннятковий день св. Михаїла, що належнть до циклу осінніх свят-звичаїв та вірувань.
2. Цей день не пов'язаний ані з сільсько-господарськими роботами, ані з соняшнім колом-кругом.

3. Углиблюючись над дослідженням леґенд-сказань та казок, пов'язаних з св. Михаїлом, приходимо до висновку, що „боротьба сонця з темрявою-тьмою; правди з неправдою" — все це існувало далеко перед християнством у азійських народів — вавилонян, сирійців, асирійців, мідян, лідян, іранців, індусів, та й у єгиптян...
4. Саме створення, а не народження, архистратига Михаїла; відняття в Сатанаїла „ЇЛ", а додання до імени МИХА — Їл, — після чого Сатанаїл став називатися САТАНА, а МИХА — МИХАЇЛ — знову кидає проміння подібности до іранських та індійських сказань, а з цим і здогади про культурні зв'язки наших далеких прапрадідів з далекими народами дохристиянської Азії.
5. Образ Сатанаїла досить конкретизований, натомість образ дідьків нечіткий. Образ Арх. Михаїла дуже багатогранний: і опікун ловецтва; і опікун, а краще сказати — завідувач-володар лісних звірів взагалі, — вовків зокрема. Це безпомилково можна здогадатися, що образ опікуна ловецтва — це стародавній образ б о г а ловецтва (ловів); другий образ — це бог лісових тварин; третій образ — це образ героя на зразок Геркулеса, Прометея, Тезея і других, що в ім'я правди бореться, завжди перемагає на добро Богові, а тим і людям...
6. Образ Архистратига з вогненним мечем, що за іншими сказаннями „керує і наказує громам" — це вже наближається до бога вогню (хоч би до Вулкана).
7. Образ св. Михаїла — це образ могутнього бога, що в одному випадку закує, а в другому — розкує, Це знову промовляє про що інше, що він таки був богом зміни в природі...
8. Приглядаючись до цього багатогранного образу св. Михаїла, до його уявних дій, до призначення його від Бога; про зміну назви „Миха" на Михаїл (з додатком „ЇЛ") — чи не пригадується нам дещо з грецької, єгипетської та іранської мітології?
9. Зважаючи на те, що в ранній княжий період в Україні князі взяли архистратига Михаїла за свого покровителя-опікуна, за опікуна-охоронителя великокняжого стольного Києва та й всієї Русі; та що перший образ Михаїла за князя Мстислава І. Федора був образ з м і я; краще сказати, що образ св. Михаїла був в образі змія, — це промовляє, що Миха-Михаїл дуже стародавній, що в його силу, мудрість, всемогутність, володіння такою святістю, як вогонь у давнину, — була глибока віра наших прапрадідів. Правда, яку саме назву носив цей народний

герой в часи дохристиянські — нам історія не зберегла, але образ цього героя-півбога, а чи бога — таки дійшов до нас . . .

10. День св. Михайла сміливо можна назвати днем мітології наших пращурів: тут подані мітологічні образи й героїв, і богів, і демонів.

11. Трудно зробити певні висновки, але без найменшого сумніву, — що українська мітологія була багата, але зчасом, з прийняттям християнства, ті образи мало-помалу замінялися новими, новими назвами . . . Кілька образів зчасом злилися в один, як це бачимо в св. Михаїла, дуже часто перечать один образ другому, як, наприклад: св. Михаїл опікун ловецтва, цебто сприяє-допомагає кращому уловові, а разом опікун і тих звірів, що їх віддає ловцеві на загибель?

12. Найкращим підтвердженням усього сказаного — це є те, що й християнська церква прийняла ці образи, але об'єднала їх в одному . . Не можна було цей образ, а чи ці образи знищити протягом століть, то найкращим виходом було: підтримати цей образ в одному сумарному образі, популяризувати цей образ уже християнізований. Ось чому найбільше церков і було присвячено цьому святому, ось чому він був символом боротьби Русі-України з половцями, печенігами, татарами та іншими кочовими наїзниками; ось чому його й зробили створеним, а не народженим опікуном Русі-України та її князів і народу. А коли ми ще додамо те, що це свято, як церковне, було незначне, а головне — було воно народнім, то нам стане ясніше.

ЛІТЕРАТУРА до розділу XXX, т. V-й: (День Михайла)

1. М. Грушевський. Історія української літератури, тт. I і IV-й.
2. М. Грушевський. Історія релігійної думки на Україні, Львів, 1925.
3. І. Шипович та І. Озерянський. З етнографічних нотаток Поділля, 1908—1910.
4. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, том-зошит VIII-й, Б.-Айрес, 1961.
5. П. Чубинський. Труди, т. III-й.
6. Енциклопедія Українознавства, НТШ, т. I-й.
7. Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона, т. XIX-A, книга 37.
8. В. Шухевич — „Гуцульщина", Етн. Збірник НТШ, V, 8.
9. „Киевская Старина", V, 196, 1887.
10. Етнографічний Збірник НТШ, II, 10, Львів.
11. Нотатки з уст А. Мельника та Биченка, 1909, м. Юзвин.

XXXI. ВВЕДЕННЯ — „ВИДІННЯ" та пов'язані з ним народні вірування і звичаї

З святом Введення (21 листопада ст. ст.) закінчується осінній сезон, осінні роботи, та й Введення за давнини належало вже до зимового сезону. Таким чином, у наших прапрадідів закінчувався цим днем сільсько-господарський рік і вже ворожили-чарували на добро нового сільсько-господарського року.

З цим святом, як святом останнім осіннього сезону, пов'язано чимало різних вірувань, звичаїв та ворожінь-гадань.

На Введення було чимало звичаїв, що належать тепер до Різдвяних Свят та Нового Року, до свята Андрія-Калити, Катерини та інших. Особливим звичаєм-віруванням на Введення — це був звичай ждати „полазника". З острахом ждали, хто першим прийде вранці в хату. Коли прийде першим хлопець — гарний, вродливий, чемний, здоровий, роботящий, та ще з грішми, або з чимсь добрим у руках — буде для цієї родини щасливий, урожайний, багатий рік; будуть усі здорові, буде добра погода й для жнив і для косовиці; буде добро в родині: в молодої пари „знайдеться" дитя; дівчина на порі чи хлопець на оженінню — будуть одружені в цьому році. Коли ж прийде першою жінка, чи дівчина, чи стара немічна людина, а чи хвора — ждали поганого врожаю, немудрого здоров'я; бідного приплоду худоби... Щоб уникнути такої неприємної припадковости, — господар вставав раненько, ще до сходу сонця ,і перший проходив уздовж і поперек по своєму подвір'ї; від обори до стодоли; від воріт до хати; від обори до стайні, хлівів; від хлівів-стайні — до бджільника, а тоді „перший" заходив у хату. Звичайно, господар міг принести до хати тільки добро. Інші люди стримувалися заходити до сусідів чи родичів, взагалі ні до якої хати, щоб ніхто не вважав, що вони принесли до хати щось лихе — „нещастя".

Господар, входячи до хати після обходу господарства, як і інші, що приходили вранці на Введення до іншої хати, складали таке бажання:

> . . . „Дай, Боже, добрий день, щобись худібонька здорова була і я з тобою, моєю жоною, і діточками" . . . Хто інший казав: . . . „і я з Вами, з своєю і вашою родиною — багаті й щасливі були . . ."*).

(„Народний календар" І. Франка, V-й том Етнографічного Збірника, ст. 205).

Характерним звичаєм Введення було те, що після цього дня не можна було ані землю копати, зрушувати, ані білизну бити праником; ані коноплі (прядиво) бити на бительні, ані на терлиці, щоб не „придушити душу", бо в ті дні Господь висилає душі, щоб подивилися на своє тіло, чому й з'явлась назва — „Видіння". А друге те, що від Введення до Благовіщення спогаданих робіт, як і зрушування землі робити не можна, бо це може викликати біду в господарстві, й грім, і град, і пожежу. Всі осінні роботи повинні бути скінчені до Введення.

Але, зважаючи на початок Нового Року, наші прапрадіди ходили з плугом (не орючи), сіяли якесь зерно; співали пісень, що викликали урожай та добробут. Господиня ж, щоб заворожити добрий урожай конопель, — сідала о 12-й год. ночі на порозі хати цілком гола, промовляла чарівні формули й обсипала себе конопляним та льняним насінням, покривала голову та плечі лялькою — битим та тертим прядивом.

Зберігся у багатьох місцевостях українських земель дуже стародавній звичай святити воду звечора. Воду приносили з трьох річок, що сходяться разом, а чи з трьох криниць. Цю воду пропускали через вогонь з відповідними діями та виговорюванням чарівних формул. Вода ця вважалася святою-чарівною і допомагала проти хвороб, викликала любов-кохання, коли нею напоїти хлопця і дівчину; вживалася проти відьом, вовкулаків і різних лихих сил.

---

*) В інших місцевостях цей обхід робив не господар, а хтось інший з родини чоловічої статі.

Цей звичай прийняла й християнська церква: коли в селі, чи близько села, сходилось „три води" — річки, чи струмики, то хресний ход на Введення урочисто йшов туди й святили там воду; коли ж таких „вод" не було, то освячували воду з трьох криниць.

До окремих звичаїв „введенських" належать ще й такі:

1. Обсипали корів сім'ям, змащували вим'я маслом та напували густою киселицею; обкурювали семенівським зіллям, щоб корів не чіпались відьми, щоб корови давали багато молока; щоб сметана густа була, як киселиця і т. д.
2. У цей день спогадували й покійників, бо саме в цей день праведні душі приходили дивитись на своє тіло — „Видіння".
3. Мусіли допильнувати „доброго полазника", щоб щастя для нового року приніс.
4. Чарували-ворожили на урожай хлібів, на коноплі, на приплід, на багатство.
5. У цей день нікому нічого не можна було позичати, бо щастя може забрати.
6. На Введення вводиться зима та „лазять" полазники. В деяких місцевостях замість Введення кажуть „Видіння", в інших Введення називають „полазником" і до цього часу — „День полазника". Ці останні точки піддають думку, який був зміст передхристиянського цього свята: — введення зими; прощання з старим роком, освячення вод, спогадування покійників і т. д.

ЛІТЕРАТУРА до розділу XXXI, тому V-го. — Введення-Видіння та пов'язані з цим днем вірування та звичаї:

1. М. Грушевський. Історія української літератури. т. І-й, Київ-Львів, 1923.
2. Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й Авгсбург, 1947.
3. І. Франко. Народній Календар — Етногр. Збірник НТШ, т. V-й.
4. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, том-зошит 2-й, Б.-Айрес, 1958.
5. М. Грушевський. Історія релігійної думки на Україні, 1925, Львів.
6. Б. Грінченко. Подвійна назва свят в Україні, Чернігів, 1907.
7. З безпосередніх дослідів та з „уст народу".

XXXII. СВЯТО ДІВОЧОЇ ДОЛІ — СВ. КАТЕРИНИ

Для молоді осінь — це сезон хатніх розваг, вечерниць, досвітків, гадань-ворожінь, а головне — ближче знайомство хлопців з дівчатами, краще взаємне пізнання, щоб до наступного сезону весіль підібрати собі вимріяний ідеал — майбутню дружину. Але серед різноманітних осінніх свят-звичаїв були й окремі традиційні свята дівочі та свята парубочі. До таких важливих традиційних свят дівочих належало в давнину свято ДІВОЧОЇ ДОЛІ, що з прийняттям християнства збіглося з св. великомучениці Катерини, християнська церква канонізувала її, відкривши мощі в VIII ст. Мученичу, смерть її відносять до 307 р. за цісаря Максенція.

Св. Катерина відома своєю ученістю і на Заході вважалась опікуном молоді, зокрема шлюбів.

В Україні дівчата в день Катерини — накликали та благали ДОБРУ ДОЛЮ; вагітні жінки благали легкого пологу; хлопці постили цілий день, до вечерниць, щоб доля послала добру дружину; в Московщині вважали св. Катерину „добру до весілля''; південні слов'яни намагалися одружувати своїх дітей під свято Катерини; в деяких слов'янських країнах, також і в Україні, вважали, що коли в церкві непомітно на Катерини зв'язати одяг хлопця-юнака й дівчини, то вони одружаться.

Але перейдемо ближче до звичаїв в Україні, пов'язаних з цим днем та до того, як саме українська молодь у давнину святкувала день ДОЛІ — св. КАТЕРИНИ.

Дівоча громада в цей день улаштовувала „пісні вечерниці'', на яких їли лише **борщ і кашу.**

Напередодні св. Катерини кожна дівчина в себе гадала-приворожувала хлопця. Насамперед, дівчина йшла до сходу сонця і зрізувала вишневу гілку в саду. Ту гілку вставляла в воду. Коли гілка до Різдва, чи до Маланки, розів'ється і зацвіте — дівчина вийде заміж того ж року. Перед святом Катерини, пізно увечорі, дівчина клала декілька листочків яблу-

невих і грушевих під подушку, лягала так, щоб листочки були цілі й не витрусились. Яблуневі визначали дівчину, а грушеві — хлопця. Вранці на Катерини дівчина кликала мале хлоп'я, коли таке було в хаті, щоб витягало ті листочки. Сама дівчина задумувала того чи іншого хлопця і себе. Коли хлоп'я витягало задумані листочки, дівчина вірила, що доля сама ці листочки піддала, що з вимріяним хлопцем одружиться. Але клали й різні листочки: дубовий, кленовий, ясеновий, грабовий та один яблуневий. Кожний листочок іменувала певним хлопцем і вірила, що який витягне — то саме того їй доля присудила. Звечора вона думала про судженого й з цією думкою мусіла заснути. Вірила, що доля судженого покаже уві сні.

Вранці, кожна дівчина, до сходу сонця, ішла по воду до криниці. Коли в гарному вигляді побачить себе в криниці — гарний буде суджений; коли донесе воду додому й не розхлюпає — повну коновку, добре й щасливе буде життя, одружиться.

Але перейдемо до особливості Катериненських вечерниць. Усієї послідовности вечерниць подавати не буду, а подам тільки особливі точки, відмінність цих вечерниць.

На ці вечерниці складку роблять усі дівчата, без винятку, крупою чи пшоном, також і всім потрібним до каші та борщу, бо в цей день на вечерницях нічого, крім згаданого, не вживається, не готується. На ці вечерниці хлопці приходять без запрошення, і приходять пізно, аж після того, як дівчата скінчать у хаті й надворі гадання-ворожіння. Ворожіння відбуваються близько такі:

1. Перед кожним окремим ворожінням дівчата співають відповідну пісню.
2. По 2—3 дівчини виходять на вулицю й питають зустрічних ім'я, то й суджений так зватиметься.
3. Виходять на подвір'я і прислухаються: де заспіває півень; де загавкають собаки; чи сильний дме вітер.
4. Чи лагідну, чи сварливу чути розмову на селі; чи не заіржить кінь, чи не замукає корова.
5. Сідали за плотом, щоб ніхто не помітив, та уважно прислухалися до розмов прохожих вулицею, — з цієї розмови гуртом віщували долю.

6. Інколи ходили під чужі вікна й прислухалися до розмови в хаті.
7. Коли поверталися з улиці й розповідали, кого зустрічали, яку чули розмову, то гуртом пояснювали: коли попався старий чоловік — старий буде суджений; коли лихий — буде лихий муж; коли сердитий, сварливий — суджений буде такий; коли зустрівся вдовець — залишиться вдовою; коли зустрінеться перша жінка — буде сварлива свекруха й т. д.

Але найцікавіше — це кликання Д О Л І їсти кашу. Дівчата по черзі, всі, обвивають чистим рушником горщик з к а ш е ю та з борщем, виходять на подвір'я, вилазять на ворота й кличуть д о л ю: „ДОЛЕ, ДОЛЕ, йди до нас к а ш у їсти!" У других місцевостях: „Катерино, доле наша, покрий голівоньку — буде к а ш а!"

„Доле, ходи до нас вечеряти"! (П. Чубинський, Ш, 257). „Доленько моя, озовися, доленько щаслива, пригорнися — іди до нас вечеряти!"

Інколи кличуть: „Доле моя, Іванку (чи інше ім'я), мій предречений, а йди до нас вечеряти, прийди, прийди, д о л е моя!"

Хлопці зарані приховувались перед закликом долі й відгукувались на заклик дівчат.

Багато різноманітних ворожінь-гадань практикували дівчата в цей день і надворі й у хаті в повній вірі, що їм пощастить заглянути в своє майбутнє й відчути його, що д о л я їх почує і виявить себе в той, чи інший спосіб у цей день. Гадали вони й напередодні, й увечері в день долі-Катерини й по гавканню собак, і по співу півня, і по розмові на вулиці та в хаті, по муканню корів, мекканню овець, іржанню коней, ремиганню худоби, і по тому, як кипить у горщику вечеря, як тріщить у печі вогонь, і по погоді, по воді, по вітру... Всіх тих гадань неможливо перерахувати, а деякі, частково, будуть подані при описі хлоп'ячого осіннього свята Андрія-Калити.

Але ось надворі дівчата свої ворожіння-гадання закінчили, д о л ю вже всі кликали з горщиком каші та з борщем, щоб прийшла разом вечеряти... І хлопці по одному — по

два починають підходити до „вечерничної" хати. Входять вони в сіни й гукають:

„Добривечір, пань-матко, вся чесна громадо й хата, чи дозволите завітати до хати, привітати, поздоровити з Катериною!"

З хати запрошують і парубки заходять у хату, як завжди. Горілки на цю складку не приносять, бо залишалася з попередніх вечерниць, лише приносять хліб. Парубки хліб кладуть на стіл і знову: „З святою Катериною, з добрим вечором, здоровенькі були, пань-матко, й уся чесна громадо!"

Дівчата гуртом відповідають, чи відспівують відповідь жартівливою піснею. Хлопці, як завжди, мають свої місця від мисника до стола на лівій лавці. Після двох-трьох переспівів пилипівчаних пісень (на жаль, репертуар пилипівчаних пісень цілком затратився і злився з народними піснями). Загальна тематика тих пісень сантиментальна, сумна: про сироту, про нещасне кохання, вдовині пісні, про мачуху, про чоловіка зрадливого та п'яницю. На ці вечерниці не положено було кликати музики, як і не положено було в цей день приносити горілку, а вживали раніше принесену.

„Вечерична мати" запрошує всіх сідати за стіл. Перед цим хлопці жартома беруть в одну руку один горіх. у другу — два, ховають руки за спину й питають по черзі дівчат; „Чіт чи лишка". Дівчина не відповідає, лише торкне своєю рукою руку парубка, що вважає в тій руці „чіт", цебто пару. Вгадає — сідає з тим парубком рядочком до столу. Врешті всі сіли за вечерю. Хлопці просять вечерничну мати горілки. Горілку вечерничча мати подає березі й першу чарку подають вечерничній матері. Коли чарка кружляє, всі дівчата й хлопці співають пісню про долю. Цікавим є й те на цих вечерницях, що кожна дівчина, перехиливши чарку, ховає її під столом і черговий парубок мусить угадати в кого саме чарка, бо дівчата попід стіл передають чарку з рук і до рук... Хлопці постили до вечерниць, щоб випостити добру долю — майбутню дружину, тому їдять з особливим апетитом. За вечерою, крім пісень про долю, ще й колядували, інших пісень не співали.

У багатьох місцевостях за катеринннську вечерю сідали після такого гадаиия: хлопці виходять у сіни. Дівчата тихо змовляються і кожна дівчина прибирає собі назву певної квітки: рожа, лілея, м'ята, рута, любисток, роман-зілля, півонія, зозулені черевички тощо. Потім закликають хлопців і ці мусять угадати собі дівчину, з якою і сісти за вечерю. Вечерничча мати оголошує парубкам, які саме є в хаті „квітки", а ті угадують і по черзі сідають за вечерю. Довго тягнеться ця вечеря, бо й за вечерою гадания-ворожіння продовжуються з горіхами — „чіт чи лишка", з чаркою, з угадуванням дівчат-квітів. Після вечері вже були спільні гри-гадання: хлопці виходили в сіни. Отаман зав'язує очі кожному хлопцеві. В хаті в різних місцях стають троє дівчат. Уходить черговий хлопець з зав'язаними очима. Дівчина одна-друга гукає: „Доля тут". Він намагається зловити, біжить на голос, але дівчина, як кішка, миттю перескакує на друге місце, хлопець марно біжить на голос з розставленими руками... Всі навколо радіють. Але закінчилася і скромна вечеря, закінчилися і гри-гадання. Дівчата, всупереч звичаю, після цих вечерниць не лягають спати з хлопцями, а всі розходяться по своїх домівках. Проводжають їх усіх парубки, що були на вечерницях. Свято долі-Катерини все більше й більше почало занепадати, а де в чому пізніше злилося з святом хлоп'ячим — Калитою-Андрієм.

Аналізи та пояснень не подаю, бо, думаю, що досить ясно, що в дохристиянські часи подібне свято ДОЛІ дівочої було, а з прийняттям християнства це свято-звичай злилося з святом християнським. Основна думка свята долі-Катерини — це без найменшого сумиіву свято еротичне, причарування кохання, любови, хлопця — д о л і. Це підтверджують і всі гадання, і самі вечерниці, і традиційна їжа, і кликання долі, і піст хлопців, і своєрідність співів, і вияв тієї високої пошани до долі.

І це свято є цілком мітологічне, в якому подано могутній і непереможний образ невблаганної долі, що лише частково подібна до римської фортуни. Пригадую, давно в одному з музеїв мене вразила мармурова велика група — образ долі: могутня, велика, в довгім одязі, з гарно розчісаним на два

боки волоссям, з суворим обличчям, на якому, мов позначено (вираз такий) — „лише так і не інакче". Внизу біля ніг хлопець і дівчина. Хлопець з одного боку, сильний, здоровий, витонченої красоти, з м'язами, що, здається, і землю б повернули, — напружує цей юнак усі зусилля, намагається затримати невпинний і рішучий крок ДОЛІ-СУДЬБИ, але безсилий, з другого боку красуня дівчина, повна здоров'я і радости життя — обіймає холодні ноги Долі, звернула своє обличчя вверх до очей Долі, благає, просить, молить „Зупинись, почуй мене!"... Але Доля невблаганна йде, не бачить, не чує благань дівчини, не відчуває непереможного бажання юнака зупинити її: вона холодна й невблаганна.

Думаю, що саме віра в добру чи злу долю була й є в нашого народу й такою уявлялась. Це глибока філософічна містерія ще наших далеких прапрадідів, яка, хоч і в уривках, дійшла таки й до нас. Завжди людина й тепер у тяжких хвилинах звертається до долі: „Де ти бродиш, моя доле, не докличусь я тебе!" Пригадаймо, що долю добру закликають і в стародавніх колядах, і в весільних піснях, і в христинних, і в похоронних голосіннях.. Про долю повніше буде подано в V-му-VI томах „Української Стародавности", у розділах „Український Олімп" та „Українська демонологія"... Для ілюстрації подам лише деякі цитати про долю в народній творчості:

„Породила мене мати в нещасну годину,
Дала мені злую долю, де ж її подіну".

„Породила мене мати в зеленій діброві,
Та не дала мені мати ні щастя, ні долі"...
(Метлинський, 108).

З весільних образів долі:

„Хто ж тобі та цей посад дав
Із долею щасливою, із доброю годиною?
От Господа Бога писали Його писарці,
Темної ночі при свічці".
(„Київська Старина", III, 1893).

„Кропи нас, мати, свяченою водою,
Правою рукою, доброю доленькою,

Випроводжай нас щасливою годиною".

(П. Чубинський, „Труди").

Вірили в давнину, що доля надається і в часі народження, але й у інших важних моментах:

„Ой іде Маруся на посаг,
Зустрічає її Господь сам
З долею щасливою, з доброю годиною".

Стародавня коляда, але вже християнізована, подає цікаві образи долі:

„Закликав Господь у віконько;
— Ой вийди, вийди, господареньку!
Господар вийшов, Богу ся вклонив:
— Щоб мені Господь доленьку дав!
— Обозрися, господареньку,
Чи світить зоря на подвіроньку?
— Вже вийшла та й засвітила,
Всю челядоньку розвеселила.
А за зоренькою доленька йде,
Стала вона ся допитувати:
— Для кого ви столи стелете?
Ми тут, доленько, трійцю робили.
Трійцю з вощеньку до Божого домоньку.
Взялася допитувати:
— Яку вам доленьку дати?
— Дай нам, доленько, всім здоров'янько,
Бо підемо в багаті домоньки,
Понесемо трійцю з вощеньку,
Поставимо на престолоньку.
Трійця буде ся світити,
Ми ся будемо Богу молити".

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. IV-й, ст. 357).

Пісні про кликання долі дуже цікаві й оригінальні:

„Ой піду я до Дунаю, гукну-крикну не помалу,
Озоветься моя доля по тім боці моря...

Дівчина задумалася, де доля поділася.

Обізвалась доля край бережечка моря...
Обізвалася друга: „Дівчино моя люба,
Дівчино моя люба, не йди ти за нелюба..."

Багато є сказань-легенд та й казок про долю. Цікавий запис розмови двох жінок на Київщині занотував П. Чубинський: Дві жінки посварилися — одна гарна на обличчі, а друга незугарна. Остання і похвалилася:

. . . „Я хоч і погана, да за те моя доля хороша, а ти от і хороша, да за те твоя доля погана.

Умовились перевірити. Зварила кожна своїй долі борщу й каші. Прийшли на перехресну дорогу. Поставила коло хреста логана жінка свої горщечки, розв'язала їх, зверху положила чистеньку ложечку, одійшла трохи від хреста та й каже: „Доле, доле, йди до мене вечеряти!" Сказала вона раз, сказала й другий раз; коли за третім разом і приходить панич, да такий же хороший, що й надивиться на нього не можна. Взяв ложку, попробував перш борщу, а далі й каші попробував, положив ложку зверху, завернув у рушничок гроші, і не знать, де й дівся. Та незугарна жінка забрала горщечки, з рушничка гроші й каже: „Ну, тепер ти свою долю клич так вечерять, як я свою кликала".

„От вона наставила свої відериі горшки, розв'язала їх, одійшла від хреста й гукає: „Доле, доле, йди до мене вечерять!" Крикнула раз, крикнула — другий, не вспіла крикнути третій раз, як тут підійметься вітер, як схопиться буря: пісок несе, дерево гне та лама, таке куйовдиться, що Господи! Коли тут і приходить доля гарної жінки, да така ж препогана, обірвана, кудлата, да ще й з хвостом. Виїла, виїла все з горшка, поперекидала їх, побила й пішла собі . . ."

(П. Чубинський, Труди, III, 427).

Видно, що вищою силою в далеких передхристиянських часах, що визначала життя і буття людини, вважалася сила-д о л я, яку пізніше замінив християнський Бог, але доля таки зісталася і до наших днів з тим, що долю вже посилає Бог, а часто вона й сама з'являється; часто долю добру чи лиху дає мати, а то й батько. Пройшли віки й тисячоліття, цей образ затемнився і став подібиий до римської Фортуни . . .

За науковими джерелами доля — предназначення людини в народній уяві — це не абстрактність, а д е м о н і ч н е єство. Розуміння долі — дуже різноманітне в наші дні, але основу зберігає кількатисячрічну.

В розумінні ДОЛЯ вирізняють три головних ідеї:

1. Ідея природження: „Ой дай, мати, добру Долю — годину щасливу". „Та було ж тобі, моя рідна мати, талан - долю дати . . ."
2. Ідея предназначення: „Судилася йому така доля, ще він і не родився . . ."
3. Ідея припадковости: „Йшла Маруся на посаг, зустрів Господь її сам — **добру доленьку їй дав . . .**"

Найстарший мотив (ідея) — це перший: доля людини приходить у часі її народження. Прихід Долі тут обумовлений Родом-Рожаницями, цебто духами-душами дідів прадідів, опікунами роду-родини, опікунами домашнього огнища. Іколи, в давнину й душі покійників називали долею, а покійники вважалися майже в усіх народів хатніми богами, це було також і у наших прапрадідів. Пригадаймо для ясности римських домашніх богів: Genii і Junones. Природжена Доля вважалася неминуча, від неї не втечеш . . . Усі слов'янські народи, та й праслов'янські, вірили в Долю: болгарські — урженици, наречиці; сербські — Sudnice, хорватські — Sudjenice; чеські — судиці, Sudice, Sudieky; у південних слов'ян розуміння долі трохи суперечливе . . .

Образ долі створив у народній уяві цілий ряд образів: добра доля, щаслива доля, щаслива година, а поруч — образ Горя, Нужди, Суму, Біди, Недолі, Журби, Злої долі . . .

З прийняттям християнства в уяві народній про долю просякає Боже Провидіння; та що Долю добру можна заслужити . . . Але первісне поняття затрималось до кінця:

„Доля моя злая, чом ти не такая?
Чом ти не такая, як доля чужая?
Другим даєш лишнє, мене ж обіжаєш,
І що мені миле, і те однімаєш . . ."

Кілька слів про кашу:

Каша — це праслов'янська страва, якою годували-поштували богів та душі-духи покійників, як і всі вищі надприродні істоти. Каша — це зварені нагусто обтовчені зерна тієї, чи іншої хлібної культури — проса (пшона), пшениці, ячменю та інших. І християнська східна церква прийняла праслов'янську кашу, краще сказати — всі слов'яни й досі ша-

иують кашу, а в більшості варять-готують її з особливими ритуальними діями.

В Україні каша — різдвяна та водохрещенська — кутя; відома христинна каша, весільна та похоронна, що існує під назвою к о л и в о. Ще в XVIII ст. та й в першім двадцятирічч\і XIX стор., коли відправляли дитину в школу (до дяка), то несли й горщик каші. В Галичині, на Волині та в деяких місцевостях і на Великій Україні й до останнього часу, приводячи дитя „записувати" в школу, приносили вчителеві горщик каші та ще дещо ... І, як бачимо, до останнього часу селяни-дівчата й Долю годували кашею ... Кашею годували й дідів-прапрадідів та й „домового" ... Недарма й прислів'я склалося: „Каша - мати наша" чи борщ та каша — „їжа наша".

ЛІТЕРАТУРА ДО ТЕМИ:

1. Сахарова — „Сказання".
2. П. Чубинський, Труди, т. III-й.
3. Проф. Сумцов. О народних верованіях.
4. Матеріяли української етнології, НТШ, XVIII, 189.
5. „Кіевская Старина", 1889, VIII, 417.
6. Петрушевич, ст. 80.
7. Етнографическое обозреніе, 1901, I, IV, ст. 130.
8. Первісна громада, 1928, III, 49—50, Київ.
9. Потебня. О доле и сродних с нею существах.
10. Веселовскій. „Разнсканіе в области русск. духовного стиха", V—VI, СПб., 1889.
11. Васильева. „Етнографическое Обозреніе", 1890, I.
12. Сборник Харьковского историко-филологического общества, IV, 1892.
13. М. Грушевський. Історія української літератури, тт. I, IV-й, Львів, 1923, Книгоспілка, Нью-Йорк, 1960.
14. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, зошити-томи III, V-й, Буенос-Айрес, 1958, 1959.
15. Енциклопедія Українознавства, НТШ, т. 1-й, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
16. Брокгауз і Ефрон. Енциклопедическій Словарь, том X-A, кн. 20, 1893, СПб.
17. Досліди автора останнього часу — XIX ст.

XXXIII. ХЛОП'ЯЧЕ СВЯТО АНДРІЯ-КАЛИТА

Виникнення Калити:

Без сумніву, хлоп'яче свято Калити, що з приходом християнства перекрилось святом апостола Андрія Первозванного, виникло в глибокій давнині, правдоподібно в добу родового побуту. Святкувалося свято Андрія-Калити 30 листопада (за ст. ст.) і нагадувало свята античної Греції та Риму — „Врумалії" — між 24—30 листопада та 17 груднем. Дехто з учених, а втім й М. Грушевський, виводить слово „калита" від „калеида", але з цим трудно погодитися. З прийняттям християнства це свято прибрало інший характер, слово „Калита" майже відійшло, а залишилося лише „Андрія". Пізніше назвою „Калита" називали лише вечерниці молоді, які так урочисто й вибуяло проходили в ніч під 30 листопада с. с.

Свято „Калита", колись релігійне, пов'язане з сонцем і є його символом; разом воно прибрало й інше значення, інші символи: боротьба двох сил — доброї і лихої; свято-символ хлоп'ячої долі тощо.

В давнину свято „Калити" було лише хлоп'ячим, як „Катерина" — дівочим. Є припущення, що й навпаки. Пізніше, це свято було спільне й юнаків і дівчат, з тією ріжницею, що на „Катерини" складку проводили лише дівчата, а на Андрія-Калиту — лише хлопці, хоч і святкували спільно. На „Катерини" дівчата причаровували собі хлопців, а на Андрія-Калиту — хлопці дівчат. А в загальному, й свято „Катерини" й свято „Андрія-Калити" — це свята підбору пари, готування до наступного весільного сезону.

Свята ці, дійсно, своїм обрядом, нічними вечерницями, подібні до свят старо-грецьких, що присвячувались богині Атені — т. зв. „Атенські ночі". Правда, свята Катерини та Андрія мали свій дух, свій зміст і в часі цих свят ніколи не порушувалась етика взаємовідносин хлопця і дівчини. Учасники цих українських свят завжди були належно одягне-

ні й поводження було цілком платонічне. В Греції ж, А т е н с ь к і н о ч і були також цілком релігійні, але хлопці й дівчата були без одягу; на початках проводили ці ночі весело, високоморально, пристойно, платонічно й не доходило до аморальності. Греки плекали красоту людського тіла передусім і тут молодь себе взаємно пізнавала, оглядала, після чого й відбувалися шлюби. Аж пізніше, ці ночі прибрали від'ємного характеру й не дозволялись...

П е р е д у м о в а д о в и н и к н е н н я цього свята:

Отже, свято „Калити-Андрія" пов'язане було з поворотом сонця на весну, з близькою зміною дня: збільшення дня та зменшення ночі, з певною господарською порою року — більш-менш вільним часом, коли закінчилися основні сільсько-господарські роботи, коли вже молодь могла й відпочити й розважитись, а головне — хлопець готувався до відшукання пари-дружини, дівчина — до виходу заміж. У ранні часи родового побуту „умикали" дівчину з чужого (іншого) роду, пізніше — купували, а ще пізніше вже домовлялися і добровільно одружувались.

Але в силу анімістичного світогляду, а тим і віри в магічні дії і слова — молодь взаємно себе причаровувала через добрі сили, доброго бога, мабуть — „Калиту", що певно ходив по землі у дні юнацьких свят — „Катерини" та „Калити" й то вночі, приглядався, прислухався до юнацьких бажань. У цього бога, в ті надприродні сили, вірила молодь, що їх можна вблагати, прихилити, привабити до себе певними діями, піснями, ритуалами.

Доля дівчини, її майбутнє, завжди невідоме, загадкове. Боязко їй думати про це, а хочеться знати, в якій саме родині їй суджено бути; чи добра й люба буде дружина, яке буде її майбутнє життя. Хлопець мріяв про гарну дівчину, майбутню дружину, здорову, гарну господиню, вродливу, молоду, добру матір для дітей.

І вірили вони в той час, що добрі сили допоможуть їм, а тому ці сили треба вшанувати, звеличити, привернути до себе й вони пророчуть майбутнє і юнакові й дівчині. Свято К а л и т и — це було найбільше юнацьке релігійне свято в

дохристиянські часи осінньо-зимового циклу — відшукання пари-дружини для спільної життєвої радости й негоди, — спільно тягти „борозну" (сопруга).

А зважаючи на те, що найвищим окресленим богом пращурів було небо з Дажбогом-сонцем, то в основі „Калити" й лежить це сонце. А, крім цього, в „Калиті" відображено боротьбу двох сил природи, двох стихій — світа й сонця; тепла й холоду; зими й весни; добробуту й убозства; внєднання тодішньою вірою щасливого подружнього життя — передумова до засивування нової родини.

Ідеал хлопця й дівчини:

Цей ідеал відбитий в численних поезіях народньої творчости й цікавий тим, що залишився незмінним і до наших днів. Психологія юнака й дівчини є близькі, подібні, та, властиво, — вічні.

„Ой на горі та город зряжен,
На городі виноград сажен,
Там Маруся ходила,
З виноградом говорила:
„Винограде, виноградочку.
Прошу тебе на порадочку, —
Прошу тебе та не зрадь мене,
Молодцю та порадь мене:
Як я піду за нелюба,
Та не цвітн, виноград, красно,
Не роди ти, виноград, рясно!
А як піду за милого,
Прошу тебе ісходь рано,
Прошу тебе — зацвіти красно,
Та й уроди ягідок рясно!
Ви, віточки, посхиляйтеся,
Ви, ягідки, посповняйтеся".

(Чубинський, Труди, III — 109 та 512).

Ідеалом дівчини в далекому минулому було бачити (мати) свого милого молодого, рівного їй віком, героя, відважного, сміливого, гарного, статного, люб'ячого чоловіка-дружину, майбутнього ніжного, роботящого, доброго, заботливого, розумного батька своїх діток... А цих властивостей

він може набути від вищих сил, „причастившись" соицця, у нього виироситн собі щасливе родинне життя, добробут, багатство, любов дружини...

Дівчина проснть снлн природи, коли візьме її старийнерівня — то хай і природа ие сповиюється, і квіти ие цвітуть, і ягоди ие иалнваються...

„Коло двору тестьового соколе облітає,
Да в вншневий сад заглядає —
Там галочка гніздечко в'є.
— Вий, галочко, собі й мені,
Собі ізвий на калині, мені иа яворі,
Собі ізвий з рути-м'яти,
Мені із барвінку..."

Ідеалом хлопця було „умкнути-пірвати", знайти собі вірну дружину — молоду, добру, ласкаву, гарну станом, з чорною косою до пояса, чорноброву, веселу, роботящу, любу дружнну-порадницю, майбутню щнру матір своїх дітей, співочу — й з нею побудувати щасливе життя. А родинне затишне „гніздечко", **священний очаг** — здібна звити, організувати лише добра дружина. Символом родинного „гніздечка" — і були такі взаємні ідеали...

Судячи за історичнимн джерелами, за стародавнім, ще антським, фольклором, — на першому місці молодої пари й була чиста свята любов, щире вірне кохання, а на другому — матеріяльні вигоди. Причім, чоловік уважав жінку рівною собі, тому в українській термінології з часів стародавніх було: „одружитнся" з дівчиною, цебто взяти, чи підшукати собі друга-дружину, а не робітницю-рабиню, як це було в московськім „затворничестве".

Звичайно, були різні періоди в заключенні шлюбів: ранні нам мало відомі, а за літописними джерелами були в деяких племен „звірячі", але треба розуміти літописця, що основне виставляв християнські чесноти й принижував поганські. Це природньо на тодішній погляд... Літописцю, як ченцю-анахорету ходило не про любов молоді, а про перевагу християнства над поганством. Друге, в цій розвідці йде мова про часи родового побуту, з часів а н т с ь к о ї доби.

Готування до Калити-Андрія:

Враниці, до сходу сонця, у день „Калитн", дівчата йшлн в садок і ламали вишневі гілки, як і на „Катеринн", ставилн їх у воду та просили Долю, щоб до них ласкава була, щоб гілки зацвіли до Нового Року. Все це робили з різними магічними діями та співами. Коли ці гілки зацвітуть на Корочуна (тепер Різдво) чи на Новий Рік — щастя дівчини зацвіте й вона долю свою знайде. Коли ж гілка не зацвіте — це лиха ознака: дівчина або не вийде заміж, а коли вийде, то важке їй буде життя в нових обставинах.

І хлопці в цей день постять, як і на „Катерннн", і хлопці розгадують свої сни, як і дівчата, й хлопці гадають разом з дівчатами про свою долю.

До сходу сонця йшли дівчата до криниці по воду та подивитися на свою вроду. І хлопці йшли до сходу сонця по воду, зустрічалися з дівчатами, але спокійно, не бешкетували, як це бувало в обливаний понеділок. Дівчата неслн цю щасливо-чарівну воду й на плечах у коновках і в устах — не можна було ні з ким говорити, коли поверталися від криниці. Цю „пророчу" воду виливали частково під вишневу гілку, частково в балабушки, а частково в рожчин-тіста коржа-калити.

Зі сходом сонця дівчата, зібравшись по кілька в одній хаті, пекли чарівні балабушки розміром з волоський оріх. Розчиняли, місили, виробляли й у піч саджали з магічними діями й співами. Вийнявши з печі, складали-парували по дві балабушки, символічно вважали хлопця і дівчину, називали й імена взаємно знаних. Після цього, гуртом заготовляли різні речі для чарування — гадання-ворожіння: свічки, папір, віск, миски, зелені гілки ялини, гілки-стебла барвінку, гілки з ягодами калини; зливали воду, принесену в роті до схід сонця, влаштовували спеціяльну печеру чародія на подвір'ї „вечерничної матері", зносили різне лахміття для переодягання, клубки валу (ниток), а найголовніше було — це готування до випечення коржа-калити. Все це зносили до вечерничної хати.

Всі хлопці та й дівчата приносили по жменці муки на ви-

печення „калити". А мед приносили тільки хлопці, мак — тільки дівчата. Кожний хлопець, як і кожна дівчина, кидали сами свою пучку муки в макітру, в якій учиняли „калиту", водн потрошки приносили лише дівчата.

Учиняли, воду лили всі дівчата, місили по черзі також дівчата. Але починало справу — мале хлоп'я, бодай рученям торкалось до макітри, чи до лопати, як саджали в піч. І саджали всі гуртом зі співом:

„Наше, сонечко, засвіти,
Нашу доленьку пригорни,
Земле-матінко, породи,
Радість щастя приведи . . ." і т. д.

„Калита", це круглий великий корж з чотирма дірками з одного краю, з пороблениими в ньому цяточками-ямками та штрішками — узором „кривого танцю", посередині витиснене опромінене сонечко, місяць і зірки. Всадивши „калиту" в піч, дівчата, тихо підспівуючи, вели хоровод-танок, символічно славлячи ним сонце та співали весільних коровайних пісень:

„Як ми „калиту" місили,
З усіх криниць воду иосили —
Як балабушки місили —
З ополонки воду иосили . . ."

Але „калита" готова. Дівчата ставали півколом проти печі, за иими хлопці й усі співали:

„Одчиняй, Іванку (чи інше ім'я), новий двір;
Застиляй, княгине, новий стіл;
Наливай, свекорку, чарочки,
Зустрічай, свекрухо, діточки . . ."

Але от „калиту" вийняли з печі. Вечернична пань-матка ставить пікну діжку посеред хати, а чотири хлопці, призначені отаманом-березою, мусять у всьому допомагати; вони беруть обережно з чотирьох сторін „калиту" й кладуть иа пікну діжу, покриту кожухом вверх вовною, перед цим дівчата підкладають під калиту чисту скатерку на кожух. Дівчата співають:

„Сій, мати, овес,
Та на наш збір увесь;

Щоб наш овес рясен був,
Щоб Андріїв рід красен був . . ."

„Вечернична мати" посипає всіх присутніх вівсом. Але корж охолонув. Дівчата знову стають колом навколо „калити" й співають:

. . . „Мостіть, бояри, мостіть —
Мости золотії;
Мастіть, хлопоньки, мастіть,
Мед-дари дорогії . . .
Даруйте „калиту" нам,
А ми заспіваєм вам . . ." (2 рази).

Хлопці намащують „калиту" медом та просиляють червону дівочу крайку через дірки, а чи червону стрічку. (Крайка — це саморобний вовняний вузький дівочий чи взагалі жіночий пояс).

Далі кличуть мале хлоп'я, підставляють стільницю і хлоп'я зсуває обережно, з уважною допомогою інших, „коржкалиту" на стільницю, і несе, також з гуртовою допомогою інших, на стіл. Пань-матка накриває спочатку папером, а поверх рушником. Усі сідають, щоб з „калитою" і д о л я сіла, і співають зажнивних пісень . . . Хлопці приносять сніп і дівчата плетуть з колосся вінки — 4—6 та 2—4 гірлянди — довгі вінки, з таким розрахунком, щоб малі вінки можна було покласти на голови, а великі покласти через плече.

„Місяцю, місячаньку,
Світи нам доріженьку,
Щоб ми не зблудили,
Віночка не згубили,
Бо наш віночок красний,
Як місяченько ясний" і т. д.

У вінки вплітають гілки калини й співають про калину:

„Поскладаю калину
В пучечки!
Та зів'ю я з колосся
Віночки!
Вийся, віночку, вийся
Красненько,
А ти, Андрію, вкланяйся
Низенько!"

Після цього дівчата місять та печуть „балабушки". Саджаючи в піч, співають поіменно — Іванкові, Марійці, Петруньові-Ганусі; Грицькові-Галі й т. д., вживаючи імена хлопців та дівчат попарно, які будуть на вечерницях. Іменам надають назв: місяць, явір, дубочок, зоря, вишня, рожа, калина,

яолунька й т. д. Коли балабушки спечуться, також зі співами виймають їх із печі, називаючи імена, як і попереду. Перед цим ставили біля порога довгий ослін, застиляли його рушником й, коли остигнуть „балабушки", хлоп'я розкладає їх попарно, а дівчата при цьому вигукують, як і попереду, імена хлопців і дівчат. У кутку, під мисником, ставили миску з водою, розчиненою в ній сажею та клали ганчірку. Поруч ставили коцюбу, два віники та два рогачі. Хлопці надворі у воротях вставляють високу тичку з колосяним віком, — це ознака, що тут увечері святкуватимуть Андрія-Калиту.

Але ось вся підготовча робота скінчена. Хлопці принесли все необхідне для багатої вечері. В цей день, як і на „Катерини", вечеря пісна, але не менш різноманітна: каша, голубці з пшоном і гречаною кашею, вареники з капустою, сливами та вишнями, капуста з грибами та рибою (бігос), киселиця, узвар... Коржі з маком, медом та сливами, пиріжки, пампушки... Горілки не положено... А покіль готування йде, то й вечір довгожданий настає...

Характерне вечерниць „Андрія-Калити":

Характерним на вечерницях „Калити" є те, що дівчата всі приходять уранці, а хлопці — увечері, коли цілком смеркне. Лише 4—6 хлопців допомагають дівчатам. Ось смеркло. До вечерничної хати приходять хлопці, по два-три гуртками, та й дівчата, що бігали додому переодягатися, чи щось довідатись. Хлопці, як і на „Катерини", раніш, ніж увійти в хату, в сінях питають дозволу, а потім уходять у хату, стають у порога, знявши шапку, вітають:

„Добривечір, пань-матко, й усе наше чесне товариство!
З Андрієм-Катериною!
З Андрієм-Калитою!
З хлоп'ячою добротою,
З дівочою красотою!"
(Інший варіант: „З хлоп'ячою та дівочою добротою!")

Але зібрались уже всі, хлопці й дівчата. В хаті тиша. Хлопці просяться весільною піснею у пань-матки та всього чесного товариства:

„Впустіть нас, впустіть,
Або нам відчиніть,
Про нас славонька йде,
Мороз зверху нас б'є...
Ми люди з дороги,
Та болять нас ноги,
Ми люди подорожні,
Животи в нас порожні!..."

Дівчата відспівують:

„Відчини, неню, ворота,
Поглянь, яка то голота...
Сховай мене, моя нене, в коморі,
Це гукнули бояри надворі..."

Дівчата запрошують хлопців, які досі стояли, сідати, — і хлопці швидко сідають, де хто попав, бо тоді — „все добре сяде, й старости в дівчат сідатимуть". Одна з дівчат сторожить „пампушечки-балабушки", щоб хлопці не підглядали до них, а друга стереже „коржа-калиту". Хлопці жартують, намагаються підглянути до балабушок, а другі — до „калити"... Дівчата весь час пориваються і не допускають хлопців. Але хлопці таки умудряються вмочити палець в мед, яким намащено „калиту" й помастити цим медом обличчя дівчат... Весело, гамірно, рухливо в хаті... Але серед жартів-веселощів лунає голос „отамана-березн":

„Пань-матко й усе чесне товариство, час „Калиту" чіпляти, час у небо заглядати!"

Усі хлопці в один голос: „Господині наші милі, час „калиту чіпляти до шиї".

З ванькира пань-матка гукає: „Бог благословить!" Усі хлопці наперебій біжать до стола й видирають у дівчат „калиту". Калита в руках хлопців. Усі встають. Хлопці старанно просаджують крізь дірки крайку чи червону стрічку. Один з хлопців протягає кінці крайки через кільце чи гак у стелю. Поволеньки „калита" підіймається до стелі, а в цей час вибухає веселий і дружній спів дівчат і хлопців:

...„У небо, наша „калита", у небо...
А ти, сонечко, підіймись,
Та на нас подивись;

Ми „калиту" чіпляємо,
На місяць поглядаємо,
Свою долю-радість закликаємо" . . .

„Калита" під стелею висить. Хлопці й дівчата переспівуються. Після першої пісні хлопці вводять до хати собаку. Знову й знову веселі жарти. Кожна дівчиііа загадує собі иа двох балабушках — одну на себе, другу — иа свого хлопця, і припрошує собаку, підіймаючи край рушника. Серед молоді напруження, тиша, очі всіх уп'ялеиі в собаку й балабушки на стільці . . . Всі завмерли. Собака схопила дві балабушки. Радість засвітилась на обличчі дівчини, що загадала . . . Знову балабушки накрили рушииком. І знову загадують і знову припрошують собаку, і знову загальне иапруження . . . І зиову собака вхопила дві балабушки — вже иадія, що дві пари поберуться . . . Але собака вхопила три одразу. Тривога позначилась на обличчі дівчини, що загадувала . . . Що це зиачитиме? Толкують їй, що одружиться з іншим хлопцем, а її хлопець . . . умре або . . . Собака вже переситилась і схопила лише одну балабушку . . . Дівчина засмутилася: її хлопець одружиться з іншою, а вона буде одинока . . . Вводили цю собаку кілька разів, потім вводять другу. Хлопці веселі, дівчата в задумі: що то їм прорече доля? Хлопці жартують, дівчата зідхають. Хлопці вигукують за кожним разом, коли вводять собаку:

„Передні балабухи — це пари, а задні за иими — дружки та бояри! Песику, хапай!"

Справа з балабушками закіичена. Це гадаиня поділило дівчат на дві половини: одні веселі, другі смутиі . . . Але сум окремих дівчат скоро проходить: настає час „иа коцюбі гасати" — „калиту кусати". Це головний мотив цих вечерниць.

Осиовне — це треба обрати тимчасово „Аидрія" — і далі порядкуватиме вечерииціями не отаман-береза, а „А н д р і й" (звичайно в повній згоді з отаманом). Для цього кличуть мале хлоп'я і просять, щоб вибрало „Андрія", иа честь якого припаде першим їхати иа коцюбі під иебо хапати — кусати „калиту". Дитя оглядає хлопців і вибирає одного — „прорекло". Дівчата підносять коцюбу догори (коцюба — це ду-

бовий півкружок, настромлений на довгу тичку, яким вигортали жар з печі) з одного боку, а з другого — ставлять миску з водою та ганчіркою з сажею на стільці. Обраний тимчасово „Андрій" „сідає" на коцюбу, під'їжджає і каже:

— „Їду, їду Калиту кусати!" А той, що стоїть біля миски з водою та ганчіркою з сажею:

— „А я буду по зубах писати (кресати)!"
— „Ой чи будеш, чи ні, бо я їду на воронім коні..."
— „То нічого..."
— „А я вкушу!"
— „А я вкрешу!"

Так довго сперечаються, всі уважно слухають і ждуть, чи доїде, чи не доїде. Коли той, що біля миски з ганчіркою розсмішить „верхівця", що їде „Калиту" кусати, то й мазне мокрою з сажею ганчіркою по обличчю. Якщо не розсмішить, то сміливий під'їжджає до „Калити". Коли вкусив, то спокійно відходить назад і той обраний на початку залишається „Андрієм", коли ж не вкусить, хлопець змащує (мазне) сажою і він уже не може бути „Андрієм".

На Полтавщині змащував невдах хлопець, а на Вінниччині, Брацлавщині — дівчина. Якщо хлопець доскочить „Калити", вкусить — його, як першого, величають „Андрієм", а дівчина, що змащує невдах, а чи його дівчина — цілує „героя-Андрія", веде його за стіл, але перед цим йому співають хвальну пісню, кладуть вінок з колосся на голову та пов'язують вінок-гірлянду через плече. З цього менту всі його на вечерницях називають „Андрієм-Добродієм". І перший „Андрій", що доскочив „Калити", й керує вечерницями.

Усі хлопці по черзі намагаються доскочити „Калити". Кожний, що доскочив, викликає загальну радість і на його честь співають пісень, але „Андрієм-Добродієм" кличуть лише першого, а решті тим, що доскочили, кладуть вінки на голови й величають лише „Андрієм", вони вважаються „побратимами" між собою та з „Андрієм-Добродієм". У деяких місцевостях після хлопців, скачуть і дівчата „кусати Калиту", але вони скачуть-їдуть на рогачах. А коли вже закінчили скакати до „Калити" всі, то тоді всі ті, що доскочили, на чолі

з „Андрієм-Добродієм" здіймають „Калиту" і доручають отаману та пань-матці.

Вечеря на „Калиту-Андрія:

Вечерниці на „Калиту" основне справляли хлопці: вони робили складку й грошову й продуктову, приносили мед чи наливку (горілку на „Андрія-Калиту" не дозволено було приносити на вечерниці), яблука та різні солодощі. Дівчата також дещо добровільно дають до складки, але не так, як завжди. Все таки, хоч свято вважалось хлоп'ячим, вечерою та вечерницями керували дівчата, вечерю теж готували дівчата.

Чи так воно було в давнину, чи рядили „Калитою" лише хлопці, чи рядили „Долею-Катериною" лише дівчата — сказати трудно, тимбільше, що в І-й пол., та й взагалі в XIX ст., і дівоче свято-вечерниці на Катерини, і хлоп'яче свято на „Андрія" — злилися разом і були вже свята-вечерниці взагалі молоді, а частково дещо з цих свят перейшло до різдвяних звичаїв.

До звичаїв „Андріївських вечерниць" належить, видно, колишній ритуал, що тепер перейшов у жарти, — після кусання „Калити", коли вже її здіймуть, то хлопці тією крайкою, на якій висів корж, зв'язують жартома дві, три пари хлопців і дівчат, здебільшого взаємнолюб'ячих; друге, не їжа ставиться першою на стіл, як на кожних вечерницях, а пляшки з медом, наливкою та солодощі; третє, „Андрій-Добродій" ділить „Калиту" й за його викликом, подібно, як і на весіллі, коровай, роздає всім учасникам по кусочку, починаючи з „отамана" й „отаманші", а наприкінці з довгим приговорюванням — пань-матці; четверте, коли вже подадуть першу страву, — ніхто не починає їсти, покіль не проколядують дві коляди — одну дівчатам, а другу хлопцям. По закінченні вечері — колядують пань-матці. За столом на цих вечерницях розташовуються так: на почесному місці садять „Андрія-Добродія" з його дівчиною; після нього всіх тих „Андріїв", що доскочили „Калити" — вони у вінках; перед столом — „отаман" і „отаманша". Між „Андрієм-Добродієм" та його дівчиною садовили мале хлоп'я, що брало участь у „Калиті". Далі саджали хлопців з їх дівчатами, зокрема тих, що не до-

скочили „Калити". Вечеря складалася лише з пісних страв: каша, капуста, горох, голубці, вареники з капустою та з сушиною, риба, сушені овочі — узвар, компот, мед та яблука. В деяких місцевостях клали для кожної пари по маленькому книшику. Лише перед малим хлоп'ям ставили два варених яєчка та шклянку молока. Одне яєчко обирав для дитяти „Андрій-Добродій", а друге — його дівчина. Цей звичай в XIX ст. цілком затратився, лише про це розповідали прихильного віку старці.

Цікаво починається вечеря. Кілька хвилин усі за столом сидять мовчки. Одна з дівчат вигукує: „Андрій народився!" Після цього й відспівують дівочу та хлоп'ячу коляду. „Андрій-Добродій" випиває першу чарку меду до своєї дівчини. Остання передає іншим, які доскочили „Калити", потім отаману, отамаші, пань-матці, а вже потім тим, що не доскочили. За вечерою „Андрій-Добродій" продовжував роздавати „Калиту", вигукуючи кожну пару, а вкінці вшановував „Калитою" пань-матку.

За вечерою всі жартують з „Андрієм-Добродієм", щоб прислав судженого, чи суджену. А останній жартував та визначав — старих, кривих, горбатих... Загальний сміх заливав хату, хоч то був і піст. Хлоп'я, звичайно, з'їдало свою вечерю і його забирали спати. В кінці вечері колядували та просили пань-матку дозволу починати гадання...

Гадання-ворожіння:

Хочеться дівчині, хочеться і хлопцеві заглянути в своє майбутнє, підняти хоч краєчок таємничої завіси будуччини... Вірять вони, що сьогодні, в день „Калити", зокрема ніччю, ходить бог молодечого щастя, бог кохання, одруження, бог любови... Цей бог, ця таємнича сила, їм пророче їх майбутнє... Вірять вони в силу анімістичного світогляду, що таки дізнаються про свою майбутню долю, що вона провіщує їм через сьогоднішнє гадання-ворожіння... Боротьба проходить у душі молоді: і хочеться дізнатися, поворожити й приворожити — й страшно... Андріївський вечір — це вечер таємничий, чарівний, романтичний. Сьогоднішній день і вечір належать тільки молоді!

Гамір поволі втихає, надходить якийсь особливий спокій, з помітним у дівчат і хлопців нервовим напруженням... „Андрій-Добродій" „провозвістив" урочисту й таємничу частину вечера — ворожіння. Цим рядять, як помішники, „Андрія-Добродія" — отаман та отаманша. Вони всі троє разом з пань-маткою намічають порядок ворожіння та керівника кожної галузі...

Гадань-ворожінь андріївських вечерниць безліч. Крім того, в кожній місцевості є своєрідність і різноманітність у цих ворожіннях, тому тут подаються лише в більшості вживані (практиковані) ворожіння, більш характерні.

1. Щораз та чи інша дівчина звертається до „Андрія-Добродія" допомогти в тому чи іншому ворожінні:

„Андрію-Добродію, накажи свічки ставити, мого милого привернути".

„Андрій-Добродій" наказує тим, кому доручено цей спосіб ворожіння. Ставлять дві свічки, зроблених з клоччя, одну проти другої. Дівчина злегка торкається вказівними пальцями обох свічок, „Андрій-Добродій" вигукує: „Іване, пожурись, до Марії привернись!" Свічки запалили. Дівчина вся поглинута увагою, чи прихиляються взаємно свічки... Всі замовкли. Увага всієї молоді прикована до свічок. Свічки горять рівно й враз прихилилися. Загальна радість: „Поберуться! Прихилилися!" А дівчина, для якої гадали, сяє безмежною радістю... Віра й надія...

2. Звертається і друга дівчина:

„Андрію-Добродію, допоможи мені долю відшукати!"

„Шукай свою долю! Знайдеш, а зараз побачиш!"

Запалюють нових дві свічки. Стежать пильно, що станеться з свічками, коли догорять до середини. „Ой-йой!" Пронісся загальний вигук, зашуміла молодь: свічки похилилися в різні сторони... „Не зійдуться! Не одружаться! Розійдуться!" Чулося в юнацькому натовпі. Всі переживають за дівчину. Дівчина, мов не своя: опустила голову, розвела руками й важко-важко зідхнула...

„Андрію-Добродію", — звертається інша дівчина: „проречи, яка моя д о л я і де вона, й яка вона!" „Андрій-Добродій" вигукує: „Н., ворожи на мисках!"

Бере дівчина три миски, перевертає їх дном уверх. Під одну миску кладе обручку, під другу — гілку ялини; під третю — крихітку землі. Дівчина, якій гадають, виходить у сіни. Дівчата з „Андрієм" пересувають кілька разів миски. Тиша в хаті. Кличуть дівчину. З замиранням серця стає дівчина перед мисками:

„Доле, де ти, доле, де ти?
Доле, привернися!"

Таємничо шепче дівчина чарівні слова благання д о л і... Несміливо кладе вона два пальці на середню миску... „Андрій" підіймає миску. Під нею обручка. Радість опановує всіх. Голосні невтримні вигуки: „Гандзі добре! Гандзя одружиться цього року! Щаслива Гандзя!" Та й сама Гандзя щастям сяє: її доля щаслива!

Коли б дівчина витягла землю — смуток опанував би молодечою громадою, бо дівчина помре... А коли витягла б ялинку — журливе життя...

3. „Андрію-Добродію, дозволь у море пускатися, милого рятувати".

Звертається дівчина, що її хлопець у війську.

„Пускайся у море, рятуй свого милого, долю свою!" Відповідає „Андрій-Добродій" і наказує одному з „Андріїв" розпочати нове ворожіння.

Беруть нову миску, наливають по вінця води. Коли вода заспокоїлася, дівчина обережно пускає рядочком дві голки. Коли голки плаватимуть і зійдуться — дівчина з милим одружиться, як він з війська повернеться... Коли ж голки не зійдуться — і дівчина з милим не зійдеться... Коли одна з голок піде на дно — одне з них помре; коли обидві підуть на дно — помруть обоє... Коли голки зійдуться вушками — зійдуться хлопець з дівчиною, зійдуться і будуть добре жити, — коли зійдуться „жилами" — незлагідне буде життя...

4. Щоб угадати свою долю, дівчата виливають віск. Віск зносять вони від різних свічок: від громничих, страсних, ве-

линкодньої, різдв'яної та інших, — віск розтоплюють і ллють на холодну воду. На дні миски утворюються різноманітні фігури. Дівчата разом з „Андрієм-Добродієм" уважно розглядають ті фігури й угадують майбутнє: багатство, скоре одруження, недуга, зрада, смерть, вдовство та інше.

„Андрію-Добродію, поможи віск вливати, мою долю показати!" Звертається одна з дівчат. „Андрій-Добродій наказує: „Виливайте, свою долю споглядайте!"

Дівча дріжачими руками розтоплює і вливає віск. Від нервування кліпає очима, дріжать руки... В хаті цілковита тиша. Всі присутні не спускають очей з пари, що саме гадає (хлопець і дівчина). Пильно приглядаються усі. Обличчя хлопця і дівчини, що вливають віск, — то прояснюються, то нахмурюються. Так при кожному ворожінні. Врешті починають вдивлятися всі в фігурки на дні миски й голосно їх толкувати. Вичитують цілі тиради на основі утворених восковиж фігур...

5. „Андрію, Андрію-Добродію, приверни мені мого хлопця, Юру-Чорнобривця!" Звертається чергова дівчина.

„Сестричко-Галочко, бери папір і пали та на тінь приміряй, про свого Юру-Чорнобривця відгадай!" І наказує „Андрій-Добродій" палити папір.

Нервові руки дівчини скручують папір, запалюють і обережно кладуть на долівку. Перегорілий папір обережно піднімають, тримають між світлом і стіною — на стіні утворюються різні силуети. По цим тіням і толкують-угадують майбутню долю. Враз здіймається гамір-крик радости, одне перебиває другого: „Вершник, та який статний, гарний — парубок на коні... Приїде, або буде у війську в кінноті; ой .. гріб збоку... помре... Глянь: хата... дівчина піде в чужу хату, замість туди вийде... О, собака! Вірний буде чоловік... Віл, віл — буде муж нікудишний, як віл, але роботящий"...

6. „Андрію, Андрію, наш великий Добродію, дозволь черевики здіймати — до порога виміряти, кому найскорше заміж виходити!"

„Скидайте, сестрички, по лівому черевичку, на долівку ставте, до порога виміряйте, скорше заміж вибирайтесь!" Ви-

міряють. Чий черевик чи чобіт цілком на порозі стане — то та найскорше заміж вийде.

7. „Андрію, Андрію, наш славний Добродію, дозволь пляшку взяти, иа пляшці гадати, мого милого відшукати!"

„Сідайте долі віночком, беріть пляшку в куточку, гуляти її пускайте — свого милого шукайте!"

Сідають дівчата колом серед хати. Вовчком закручують пляшку серед кола — до кого пляшка шийкою упаде, та свого милого скорше знайде й заміж вийде...

8. „Андрію, Андрію, наш щирий Добродію, дозволь печеру будувати, там милого думку вгадати та його відшукати!"

„Дівчатка-сестрички, мої перепелички, йдіть у печеру й гадайте, своїх вірних хлопців відшукайте!"

Надворі, як попереду було згадано, ще за дня хлопці побудували „печеру чарівника". Там уже сидить один з Андріїв, що доскочив „Калити", одягнений в лахміття чародія, у вивернутому кожусі... Дівчині зав'язують очі, щоб не бачила, хто їй гадає, та й у „чародія" зав'язані очі... Приводять дівчину. Воиа протягає руку „чародієві". Цей пророкає, не зиаючи кому. Найчастіше в „печері чародія" бувають жарти: приводять хлопця, а „чародій" йому, як дівчині гадає. Сміх, регіт, дотепи...

9. „Андрію, Андрію, голубе-добродію, дозволь у мандри йти, свого милого м'я знайти (почути)!"

„Ідіть, дівочки-ластівочки, по світу літайте, людей зустрічайте, милих своїх хлопців відпитайте!"

І передягаються дівчата різними потворами, виходять на вулицю і ворожать при зустрічі — запитують: „Як вас звати? Яке ваше, добродію, ім'я?" (До цього пояснення дано попереду).

10. Виходять дівчата надвір і прислухаються: де гавкне собака — туди дівчина заміж вийде; пугукне сова — горе заміжжю буде, або смерть постигне; кінь заіржить — милий прийде; корова зареве — люта сверкруха буде й т. д.

11. Надворі гадають на штахетах, на частоколі, на колах у плоті: рахується — „удовець-молодець". І коли остаиній кіл вийде иа слові „удовець" — вийде заміж за вдівця; коли

останній кіл вийде „молодець" — вийде заміж за молодого...

12. Виходять уночі дівчата й перев'язують якийсь кіл у плоті червоною стрічкою, а вранці рахують від початку, з першого кола. Коли на перев'язаному колі парисгe число — дівчина, яка загадувала, буде в парі, одружиться з судженим.

13. Дівчина вириває у себе волосинку з голови, просилює через перстень і тримає певний час над шклянкою, обіпершись пальцями на волосинку на протилежних краях шклянки. Через деякий час той перстень, чи обручка, починає повзти по волосинці до котрогось краю шклянки й стукає-дзвенить о скло. Скільки разів стукне перстень о скло, стільки років житиме дівчина, чи її милий, дивлячись, на кого загадано.

14. Дівчата поділяються на гуртки по дві-три, йдуть на село й під вікнами підслуховують, про що в хаті говорять: коли про щось добре — добре буде дівчині, як вийде заміж; коли про щось лихе — лихе й життя буде в хаті чоловіка. Коли почують слово „йди" — заміж вийде; почують слово „сиди" — довго сидітиме в дівках.

15. Беруть з приготовленої купки жменю паличок і рахують. Коли виходить до пари, то й дівчина матиме пару, — коли не до пари — дівчина сидітиме „в дівках"...

16. Ідуть дівчата до річки, стромляють руку в воду та дістають жменю намулу з дна. Коли в намулі попадеться кусок дерева, тріска, чи галузка — суджений буде столяром, будівничим, а чи матиме ліс; коли кусок шкіри — буде шевцем; коли в намулі не буде нічого, крім піску — буде господарем; коли гвіздок, чи щось залізне — буде ковалем... і т. д.

17. Дівчата виходять надвір і стають у воротях. Перший пройде хлопець, суджений буде молодий гарний хлопець, а коли старий — за старого вийде заміж. Кожного з них питають дівчата ім'я. Яке ім'я першого зустрічного хлопця, таке ім'я буде судженого.

18. Йдуть дівчата до чужих дворів, де є парубок, і смичуть із стріхи солому. З висмиканим пучком соломи біжать у вечерничну хату, там роздають потрохи всім дівчатам. Кожна рахує стеблини. До пари нарахувала — буде й вона скоро мати пару.

19. Пізнім вечером дівчата йдуть у різні кінці села, пересновують валом дороги. Заплутається якийсь хлопець у вал — дівчина „заплутає" скоро судженого. Пересновують валом вулиці й з тим, щоб чужі хлопці (з інших сіл) не ходили до цього села. Але це останнє снування проводять хлопці.

20. Гадають і на горіхи: „чіт чи лишка".

21. Дівчата кладуть під голови умовлені символічні речі: сушену квітку, квасолину, кусник хліба, стрічку, різні листочки, колосок, обручку й т. д. Що з цих речей присниться — збудеться в житті дівчини. Квітка визначає радісне життя, одруження; сіно — сухоти; колосок хліба — урожай, суджений буде добрим господарем; хліб — достаток; квасолина — прибуток і т. д.

Гадали на воді, на муці, на калині, на барвінку і т. д. Трудно обійняти й перерахувати всі різноманітні гадання.

Усі ці гадання мають психологічну й життєву, хоч у більшості романтично-магічну основу й цілком базуються на первісному світосприйманні — анімістичному світогляді, на діях первісної магії. Можливо, що в часах первісного суспільства подібні святкування та гадання мали інший характер, але основне — це справа заснування нової родини, справа кохання, парування, ідеалістично-практичний підбір пари.

Магічні пісні вечерниць „Калити-Андрія"...

Поруч магічних дій, хлопці та дівчата співають і магічних пісень, щоб привернути собі пару, прихилити добру долю:

> ...„Гук! Гук!
> Любий, милий, озовися!
> Та до мене прихилися!
> Ти маш воли та корови,
> А Маруся чорні брови..."

Цим закликом приворожують багатого хлопця з волами та коровами (воли, корови, вівці та коні — становили в ті далекі часи одиницю вміру цінностей). Цей милий буде вірний та щирий до „чорних брів" Марусі, красуні-дружини.

Отже, як бачимо, і в ті сиві часи, на зорі людської культури, крім матеріяльного, мало не менше значення ідеалі-

стнчне, мала велнке зиачення краса, і щнре кохання, любов — переважало над усім іншнм.

У другій магічній пісні дівчнна накликає **д о л ю**, щоб дала їй хист доброї господині в майбутньому:

„Андрію, Андрію, коиопелькн сію,
Оборков волочу, віддатнся хочу..."

У цій пісні під ім'ям „Андрія" треба розумітн не молодика-судженого, а **„Гіменея" — бога шлюбиих узів, д о л ю,** яка в цнх чарівних, магічних словах мусить почути її голос і показати судженого, бажаиого... Подібна ж і пісня-прнказка:

„Андрію, Андрію, мій велнкнй добродію,
Коноплі ті сію, дай мі, Боже, знатн,
З ким їх буду моподенька братн,
З ким на рушник буду ставати..."
(З записок О. Ґердаи-Заклннської).

Сівба, та ще й конопель, це снмволізувало добробут, жертвенність вищнм силам (олія); це снмволізувало бажання статн господнею, та ще й доброю... І дівчииа, сіючи коноплі, благає „Андрія-велнкого добродія" допомогти пізнатн майбутнього дружнну, нині ще хлопця, з яким вона буде господарювати разом...

„Бнла мене матн
Калиновим прутом,
Та й щоб я не стояла
З молодим рекрутом...
Бнла мене, била —
Обіцяла бити.

Перестань же, мій мнленькнй,
До меие ходитн.
Ой ие перестану,
Закн не дістану
Личка твого рум'яного,
Хорошого стану..."

Ця магічна пісня досить цікава: калиuа з давен-давна вважалася чарівним деревом-зіллям віриого кохаиия... Навіть на могнлі дівчнни та хлопця саджали калнну. Лише на калнну душа з того світу милої чи милого прилетнть пташкою потужнтн, поспіватн, порозмовлятн... Калиновий прут приб'є, прижене, приверие жадаиого дівчині молодика.

Таким чином, у цій пісні подано магічне умовляння і чарування „калиновим прутом". Перша частина цієї пісні иалежить до ранніх часів, а друга наверствована пізніше. В останній частині показано, що для матері рекрут, що мусить іти

в військо, — не вигідний, а тому матн й відвертає такого зятя, що доия мріє його мати за дружину, Доня слухняна, вона иамагається всупереч глибокому внутрішньому почутті, виконати наказ матері, хоч і щиро любить хлопця. Але рекрут-парубок вірно любить дівча й відповідає йому, що не перестане ходити, покіль не одружиться: „не дістану личка твого рум'яного, хорошого стану".

. . . „Ой, нене-мамуию, горох точу,
Чорнявого хлопця хочу!
Він чорнявий, я білява,
Я ся йому сподобала . . ."

У цій чаруючій пісні дівчина сама чаклує — точить через дармо горох. (Дармо — решето з овечої шкури, в якому пробиті дірочки для очистки зерна). Гірший горох відходить, а кращий залишається, — незугарні хлопці відійдуть, а гарний-суджений залишиться. Друге, як горох котиться у всі сторони, так щоб до неї линули з усіх сторін хлопці, щоб вона могла вибрати свою мрію . . . (Вислів „Андрію-Добродію" занотований від п. О. Ґердаи-Заклнньської).

Рівно ж цікавий вислів п. С. Строганюка з с. Буховнчі, повіт Мостища:

„Св. Андрію, прийди й свиснн мене золотим бнчиком!" Хоч цей вислів є витвором пізнішого часу, але він побудований на засадах тих тисячолітніх вірувань у снлу чаклування і перенесений з бога-Калити иа св. Андрія. Визначає цей вислів бажання дівчини одружитися та ще й з багатим судженим.

Переглядаючи залишкн пилипівчаних пісень, що дійшлн до нас у фрагментах, ми бачнмо, що тут, до деякої міри, пісенний конгломерат: тут і різдв'яні мотнвн, і весільні, і жниві та обжинкові. Трудно зробити висновкн: чн пилипівчані пісні злилися з іншими, чи інші з пилнпівчанними . . .

Пилипівка — це піст, установлений з прнйняттям християнства, як готування до Різдва; раніш, це був час готування до Корочуна. Тематика пилипівчаних пісень різноманітна: дівчата співають про кохання щасливе та нещасливе; в цих піснях фігурують образн — і судженого молодого, і старого-

нелюба; подане й бажання вийти заміж у наступний весільний сезон; і про злу свекруху, про недоброго свекра, про зовиць і т. д. Жінки співають — про минуле своє навіщення; про чоловіка п'яничеиька; про невірних, зрадливих та жорстоких чоловіків; про тяжку сирітську долю; про мачух злих, про „зведених" дітей і т. д.

З пісень молоді з еротичною тематикою треба відмітити більш характерні. Дівчина накликає - приворожує собі лише молодого судженого:

„Молодцю, да порадь мене!"

Дівчина звертається до природи в образі винограду і закликає: коли воиа вийде заміж за молодого, то щоб виноград цвів, ягоди б наливалися, щоб природа „повніла" й з нею раділа б і дівчина. Коли ж вона вийде заміж за старого, то щоб і природа сумувала, виноград щоб не цвів, ягода, щоб не наливалась . . .

„Як я піду за нелюба,
То не цвіти, виноград, красно,
Не роди ти, виноград, рясно! . ."

Така ж мрія була й у хлопця — одружитися лише з молодою, гарною, чорнобривою, вродливою, бо лише така „зів'є родинне привітне гніздечко" . . .

„Вий, Галочко, собі й мені" . . .

Готування до вечерниць „Калити-Андрія" — це суцільне чаклування-ворожіння. Тут найвищий, найглибший вияв віри в силу природи, в надприродні сили, найяскравіший вияв анімістичного світогляду. Дівчата звертаються і до сонечка, і до матінки-землі, і до „Андрія-Калити" . . .

„Радість-щастя принеси,
Нашу долю приверни . . ."

Тут рівно ж виявлена віра в надприродню, цілющу й чарівну снлу та властивість у „чистителів та святителів" давнини — води та вогню:

. . . „Як ми „Калиту" місили,
З усіх криниць воду носили . . ."

„Андрій піч вимітає,
Катерина в піч заглядає" . . .

Віра в того бога кохання та любови, в „Гіменея" наших далеких пращурів — „Калиту", особливо виявлена в звертаннях:

„Андрію, Андрію, наш великий добродію!"
„З Андрієм-Катериною!"
. . . .
„Хлоп'ячою добротою,
З дівочою красотою" . . .

З пилипівчаних пісень та свят ми можемо здогадуватись, що певно в давнину у хлопців був свій „Гіменей" — бог кохання та любови, шлюбних „узів", а у дівчат — світ, на зразок грецької богині красоти та любови — „Атени".

Вечернічні пісні „Катерини" та „Андрія-Калити" охоплюють майже весь соняшний культ-рік тієї глибокої давнини з-передтисячоліть.

З цих дівочих та хлоп'ячих свят-вечерниць етнографія багато користає для дослідження нашої праісторії.

У звичаях та традиціях вечерниць катериненських та андріївських є багато незрозумілого та й мало зрозумілого, навіть примітивізму та малокультурности. Коли ж ми вглибимось, розглянемо всі звичаї та традиції на тлі первісної культури, первісних вірувань та тогочасного життя, то спогадані тут моменти будемо розцінювати далеко глибше, зрозуміло й правдивіше, зрозуміємо передхристиянський світогляд, світогляд анімістичний.

Тут подано лише короткі уривки магічних дій, слів-співів та звертань, заворожувань-чаклувань тому, що дуже багато цих цінностей протягом віків утрачено, забуто, наверствовано, а в наслідок цього й зміст змінився; крім цього, чимало пилипівчаних пісень перейшло в коляди-щедрівки, весільні та народні пісні.

„Андрій-Калита" та „Катерина" були б для нас більш зрозумілі, коли б попереду навести стрічки з т. зв. „пилипів-

чаних пісень". А цей специфічний цикл співався за місяць до споганих вечерниць — свят дівочих та парубочих.

Пилипівчані пісні головне цікаві тим, що в них відображені дохристиянські ідеали молоді, її прагнення ще в ті далекі часи; у цих піснях відображено, хоч і з пізнішими наверствуваннями і ідеали родинного життя, і важке життя дівчини-невістки в свекра та свекрухи, життя безпорадної вдови, сиріт — подано первісні форми людського суспільства.

Ці свята-вечерниці так різнобарвні, так різноманітні на великій території українських земель, що такою маленькою розвідкою обійняти їх майже неможливо. Тому тут наведено приклади та пісні, які в основному мають, чи вірніше — мали спільний характер, спільні риси взагалі в Україні-Русі.

Але навіть і стисла розвідка дає нам уявну картину того, як вибуяла молодь молилась — чарувала, веселилась, святкувала, яке було її світосприймання в ті далекі часи...

До пояснення магічних дій „АНДРІЯ-КАЛИТИ":

Поглянувши зовні на святкування-вечерниці „Андрія-Калити" — нам може здаватися, як щось недоладне, як буйна фантазія поза всякою реальністю, а навіть як півдика забава. Але це далеко не так. Щоб зрозуміти це молодече тисячолітнє свято, високоврочисте тодішнє богослуження, — треба глибше й уважніше глянути в нашу первісну культуру, зрозуміти той час, відчути його, усвідомити те, як починала народжуватися культура наших далеких прапрадідів, у час сивої давнини, — первісного життя дітей матері-природи — наших прапрадідів далеких... Друге, треба зрозуміти тодішнє світосприймання, тодішні вірування — анімістичний світогляд.

Перш усього, це було тодішнє глибоко релігійне богослужения сонцю; це була символіка боротьби темряви із світом; це була символіка повороту сонця від зими до весни (в ті часи не знали весни й осені, а знали лише літо й зиму); це була пошана духів дідів-прадідів — бога предка, це було свято молодечої надії на парування, на організацію нової родини.

Отже, „Калита" під стелею — це був символ сонця і бога-предка, і бога шлюбу; мак у коржі — зорі в небі, дітки сонця; мак-зорі віщує безліч кіп на полі (високий урожай), гурти худоби в оборах (кошарах, на пасовиську) — взагалі багатство та достаток, що його творить і подає сонце-Дажбог.

„Калита", змащена медом, — це жертва богу-предку, їжа, як і мак та кутя. Мед — це солодощі життя, а разом і частка святого вогню-сонця, бо з меду „божі мухи" — трудівниці бджоли, роблять віск — продукт неба й сонця...

Хлопець обов'язково „їде" до „Калити" на коцюбі. Чому це так? Коцюба виконує велику справу в печі — вигортає жар, вона очищена вогнем. Тому й молодик, який сідає на коцюбу, вже він разом і очищується вогнем, у якому була ця коцюба, на ній і доскакує жертви сонцю, щоб причаститися цієї небесної величі. А зважаючи на те, що коцюба вже очищена вогнем, є вже зачарована, то й відьми та упирі з цього користають і літають на місяць, у небо. Правда, в народному повір'ї відьми та упирі літають і на мітлах.

Чому ж хлопця, що „не доскочив" „Калити", змащують сажею та водою? Знову це діється в силу тодішнього вірування: вогонь і вода — це всеочищаючі святощі. Сажа символізує вогонь. Отже, вогнем та водою очищують того юнака, що якась сила не припустила його до святого діла — вкусити „Калиту".

Чому так шанують усі тих молодиків, що доскочили „Калити"? Що вкусили її? Як уже згадувалось, „Калита" знаменувала сонце, дар йому, небу та богам і духам-душам дідів-прапрадідів та богові любови, кохання, одружения. Яке ім'я його було в тій давнині? На сьогодні ми знаємо назву „КАЛИТА". Чи це назва бога шлюбів, грецького Гіменея? Скорше всього, що й так. Тому то й хлопець, що „доскочить", укусить її — значить причаститься-приєднається до того добродійства, яке подають спогадані божества; він улюблениець тих таємничих богів — він і матиме високі чарівні властивості сонця, кохання та любови; він буде добрий, щасливий, багатий. У цього хлопця з укушенням „Калити" вселяються високості сонця... З цим хлопцем поділяє радість

кого дівчина-суджена поцілунком в уста, а цим знаком вона й дає свою згоду стати дружиною щасливця-„Андрія".

Тому й стає цей первак-щасливець „Андрієм", і рядить він ворожінням,чаклуваииям та й усім вечером, бо через нього, як у стародавній Греції через Пітію, — промовлятиме висока сила богів. Розпорядком же вечері всеж керують дівчата, зокрема „отаманша", а хлопцями — „отаман", вечерою — пань-матка, але всі звертаються за порадою до „Андрія-Добродія".

Не менш цікаво в ритуалі „Калити" — це вінки з колосся. Вінок, покладений на голову переможця „Андрія", визначає сили бога чистого кохания — д о л і, — приєднання цього хлопця до цих сил неба, запорука врожаю, добробуту, чистоти, любови та щасливого ш л ю б у.

Гірлянди з колосся, що ними дівчата гуртом перев'язують хлопця-переможця, нагадують подібні звичаї античної Греції, Риму та й єгипетські, вавилонські. Вінок з колосся нагадує лаврові та маслинні вінки, якими нагороджували найкращих змагунів на Олімпійських іграх.

Стіл, застелений білою скатеркою з уставленими на ньому хлібами, горящою свічкою, солодким питвом (горілка не положена); пізніше, з покладеиою серед цього всього „Калитою", — приготовлений для добрих сил: за цей стіл сяде Д о л я, С о н ц е, бог-предок, Калита — бог-опікун, молоді — бог щасливих шлюбів, що саме в цю ніч ходить по цих вечерницях серед молоді, сидить за столом. За цим столом, на цьому богослужеині, присутні й духи-душі дідів-прапрадідів в образі м а л о г о х л о п'я т и; сидить за цим столом і „Андрій-Добродій" — більш ніхто не може сісти за стіл до закінчення ритуалу з „Калитою". Всі з пошани до невидимих і видимих „почесних гостей" мусять стояти.

Мале хлоп'я, яке розкладає пампушечки-балабушки для собаки, кладе вінки на стіл, допомагає з „Калитою", визначає першого кандидата на „Андрія", — сидить з почесними гістьми за столом, — це символ успіху, надії, чистоти, незайманости, кохання. І знову таки, — чи не нагадує нам це маля а м у р а — символа кохання античної Греції та Риму? Певно, що близько так!

Що означають балабушки на чистому рушнику на стільці? Через ці балабушки бог-опікун подружжя та шлюбів — „Калита", прорече, покаже взаємно суджених.

Самі ж пампушечки-балабушки символізують те, що символізує яєчко птиче в народній творчості, віруванні та повір'ї — радість та надію, запоруку продовження роду, а разом магічний символ добробуту, врожай, приплід худоби, а головне — щасливе подружнє життя...

Близько до наших балабушок був у стародавній Греції звичай ворожіння в храмі Зевса з хлібом. Чимало істориків-етнографів вважають, що наша стародавня культура коли не була пов'язана, то близька до культур античних країн — Греції й Риму. Але культура наших прапрадідів була своєрідна, притаманна психології слов'янина, притаманна нашій нації, співзвучна поетичній душі українця-анта-роса, його психіці, вірі.

У вечер і ніч „Андріївських вечерниць" добра сила — бог кохання та одруження — ходить по землі, для чого й приготовлений столик з пампушечками-балабушками, застелений чистим рушником, а не чим іншим, — це пошана й дар цьому богові, цій силі, а бог той міг бути й в образі людини, й в образі тварини... Рушниками в давнину застеляли ослони для подорожніх, почесних і дорогих гостей. І саме рушник у народному повір'ї, і ві сні — символ щасливої життєвої дороги та щасливої дороги-подорожі, як символ подружніх зв'язків. От тому то старостів, які приходили сватати дівчину за хлопця, і пов'язували рушниками, щоб пов'язались любовні подружні зв'язки дівчини й хлопця в їх життєвій дорозі...

Собака в цій церемонії, та взагалі, — цей вірний друг людини з давніх часів, що й приверне вірність і відданість майбутнього подружжя, — така символіка собаки в цьому ритуалі.

Чимало первісних народів вірили, що в образі тварин часто промовляють і боги. Послідовники й основоположники перської релігії Зороастри вірили в пророчу й чисту силу собаки. Коли вмирала людина, вони приводили собаку подивитися на покійника. Коли собака милостиво погляне на по-

кійннка, то означало, що покійник піде в едем (рай). Коли ж собака опустить голову й не погляне на покійника, то означало, що покійннк грішний, а тому його родичам належить молитися та творити добрі діла, щоб покійник перейшов у едем. Видно, що й наші пращури мали собаку за приятеля, якнй їх стереже, стереже їх добро й щиро їм відданий. Ось тому то й у такім ритуалі важнім, як „Андрій-Калита" й собака брав участь.

Обснпання вівсом „Калити" та дівчат, як і обснпання молодих на весіллі, — символізувало успіх, багатство, щастя, бо й бог урожаю — сонце, обсипає людей хлібом-зерном і вони щасливі — так щоб були щасливі й молоді в парі.

У піснях, привітаннях, побажаннях, жартах, діях, гаданнях — у всьому скеровано увагу на справу підбору пари, на щире кохання, на одруження . . .

Під час „Андріївських вечерниць" як хлопці, так і дівчата, поводяться пристійно, з обоюдною взаємною пошаною, а навіть горілка там не дозволена. І після цнх вечерниць, як і після вечерниць „Катерннеиськнх", ніхто ані з дівчат, ані з хлопців не залншаються ночувати в вечерничній хаті, й, крім гадань-ворожінь та чаклувань — нічим іншим не займаються.

Це молодече свято, як і Купала, популярне й шановане протягом віків у всій Україні й у звичаях та піснях дійшло до нас.

Не все вичерпано в цій темі й не подані тут розділи будуть подані в наступних працях „УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОДАВНОСТИ".

ЛІТЕРАТУРА :

1. М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923 р.
2. Л. Білецькнй. Історія української літературн, Авґсбурґ, 1947.
3. Етногр. Збірник НТШ. Шухевич, т. IV, 270.
4. І. Франко. „Народний календар", Етногр. Збірник, т. V-й, 205.
5. П. Чубинський. „Труди", т. III.
6. Дикарев. т. I, 144 стр.
7. Є. Онацький. УМЕ, т. І-й, Буенос-Айрес, 1957.
8. Брокгауз і Ефрон. Енциклопедическій Словарь.
9. Власні досліди: опитано понад 50 осіб з різних територій України: з Київщини, Полтавщини, Поділля, Харківщини, Волині, з Галичини, Буковини та Закарпаття. Використані й інші численні джерела.
10. Українська народня творчість, АН, УРСР, Київ, 1958.

XXXIV. СВЯТО НАУМА — ПОЧАТОК НАВЧАННЯ ДІТЕЙ У ДАВНИНУ.

„Прийде Наум — наставить дітей на ум".
(Народнє прислів'я).

Класифікація дохристиянських свят цікава, але, на жаль, до цього часу належно не опрацьована, не систематизована. Правда, це трудно й систематизувати з огляду на те, що дохристиянський календар дуже великий і в кожній окремій місцевості має свої особливості. Крім цього, багато дохристиянських свят забуто — „відійшли в вічність", багато змінено до непізнання, чимало злилося з християнськими; деякі перейшли в дитячі гри та звичаї. Відомі нам близько такі загальні групи головніших свят-звичаїв: Свята роду; родинні, свято господарів, свята-звичаї господинь, дівочі, парубочі, спільні юнацькі, сільсько-господарські свята, дитячі та інші групи. Головний розподіл цих свят, вважаю, буде близько такий:

1. **Свята роду:** Коляди, новорічні звичаї, жнивні, великодні.
2. **Родинні** свята: Багата та Голодна кутя, Багатий вечір, Новорічні свята-звичаї, христинні, родинні, весілля.
3. **Свята господарів:** Новий рік, Теплий Олекса — винос бджіл, обжинки, Престольні, свято-звичай першої борозни, посіву, жнив.
4. **Свята господинь:** „Гонити шуляка" — смерть, Бабин Великдень, Проводи, колодка, зустріч і виряджання русалок — Русальний тиждень і т. д.
5. **Дівочі свята:** „Катерини", „Кузьми й Дем'яна" — Безморозних, Веснянки-гаївки, щедрівки, Новорічна Маланка, Водіння тополі, свято „Фортуни-Лялі" та інші.
6. **Хлоп'ячі свята:** „Андрія", Коляда, „Латки", Новорічний Василь, Прийняття до куреня та інші.
7. **Спільні юнацькі й дівочі свята:** Купало, „Вулиця", зимові вечерниці, Походи по калину, по барвінок та інші.
8. **Свята сільсько-господарські:** храмові празники, вигін худоби — св. Юра, Обхід полів, свято врожаю та інші.
9. **Дитячі свята:** Перший постриг, посадка на коня, новорічна молотьба снопа, новорічне посівання, колядн, щедрів-

ки, великоднє христування, Маковій — свято квітів, носіння вечері, носіння калача, свято науки, свято пастушків тощо.

10. **Свято тварин:** Кінський Великдень, вигін худоби на пасовисько, „Вовче свято" тощо.
11. Є ще свята загально-громадські, сільські: обхід полів, обхід села, посвячення криниць, рік, безодень, річних переходів, Проводи, громадські шарварки, вигін худоби, тощо.

У цьому розділі ми головне зупинимось на одному дитячому святі-звичаї — початку навчання в давній школі, коли відводили дітей у науку до дяка. Звичайно, мова йтиме про XVIII стор. та початок XIX, за доби московської займанщини. Як проходила ця церемонія в XVI—XVII стор., мова буде пізніше. Без сумніву, що подібна церемонія була й тоді, бо за свідченням чужинців, зокрема француза-інженера Боплана, які перебували в ті часи в Україні, то майже все населення було письменне. В XVI—XVII ст. освітою відали Церковні Братства й вони дбали, щоб усі мусили уміти читати й писати.

Тут я подам у формі спогадів, розповідання мого покійного дідуся Хвилимона, який помер на початку 1900 року, а мав тоді 99 років і 4 місяці.

Зупинимось на дитячому святі-звичаї „відведення дитини до дяка в науку на Наума в давнину". Звичайно, мова йтиме про XVIII та поч. XIX стор. Відомо, що в XVI—XVII стор., за свідченням чужинців, усе населення в Україні поголовно було письменне — всі з молитовниками стояли в церкві й молились.

Про навчання в дяківських школах я оповім у формі оповідання-спогадів, як розповідав мені мій покійний дідусь Хвилимон. Отже, вчився він на початку XIX стор. у дяка, бо шкіл у ті часи за царської влади в селах ще не було, — попередні школи, які існували при Братствах, були скасовані. Про це навчання дідусь оповідав, коли мені було 10—11 років, а оповідав так:

. . . „ Мені тоді іще було 10—12 років. Шкіл по селах не було. Коли хто хотів навчити свою дитину читати й писати мусив іти до дяка, вклонитися йому й попросити пана дяка, оплатити йому хлібом, городиною, дровами,

салом та горілкою. Покійні мої дедьо були письменні і навіть читали у церкві апостола. В селі Зарванцях, відкіля ми походимо, вони були беззмінно понад 15 років сільським старостою, а потім, аж до смерти, були церковним старостою. Отож, їм ніяково було, що б син та не вмів читати часословця та апостола в церкві. Та й про це не раз пригадував їм покійний панотець Чернецький. Раз мені кажуть дедьо: „Хвилимоне, пора тобі й до науки до пана-дяка, вчитися грамоти. На Наума я тебе й відведу. Письменному добре всюди: дивись — я письменний і мене всі шанують... Бач, прийде лист з москалів — і йдуть до мене, та ще й дякують. Будеш письменним, читатимеш у церкві часословець, а може й апостола втнеш... Та й люди кликатимуть тебе читати над покійниками псалтир..."

Я вислухав деді (так називали в ті часи батька) і страшно мені стало. Я знав, що до дяка ходило 5—6 дітей мого віку, завжди вони плакали, скаржились, бо наука їм не йшла й він їх тягнув за вуха, за чуба та й різкою потягав щосуботи... А все таки, мені хотілося навчитися читати часословця у церкві... Дедьо сказали, що будуть мені допомагати, будуть дома ще й самі вчити мене...

Ждав я Наума, цебто 1-го грудня, і діждався. Вранці, ще до сходу сонця, розбудили мене неня. Дедьо поставили серед хати пікну діжку, накрили вивернутим кожухом і посадили мене. Страшно мені стало, але неня сказали: „Хвилимоне, це тебе дедьо пострижуть на учня, то є добре..."

Дедьо взяли тиски, якими колись стригли овець, і почали мене стригти. Я не міг стриматись і плакав — боявся тієї науки, та й тиски так мене скубли, що я аж підскакував та скрикував... Боляче було. Неня мене жалували, а дедьо сварилися й казали: „Почекай, тобі пандяк не так справить, тоді будеш плакати..." Мені ще страшніше ставало.

Після цього, неня дали мені чисту сорочину та штанята, а раніш помили голову в мителі з зілля, викупали мене в ночвах... Одягнув я нову чисту сорочину та штанята, взув шкапові святочні чоботята й став дожидати, коли вже підемо. Неня перечепили мені через плече торбину, поклали туди хліба та яблук...

І сіли мої дедьо і неня на лавці рядочком. Дедьо взяли в руки образ, а неня буханець хліба й сказали мені: „Хрестись, вкланяйся у ноги, цілуй образ, хліб і нас у ру-

ку"... Так сказали зробити тричі. Я заливаюсь слізьми: мені щораз, то страшніше ставало...

Після цього, дедьо сказали: „Сьогодні Наума, а він пророк, то й наставить тебе на ум..." Обоє сказали мені, що вже час, і сьогодні відведуть мене до пана-дяка в науку. „Дяк учитель слічний. Усі, хто в нього вчився, вміють читати часословця, псалтир на парастасах та над покійниками, а дехто — й апостола. Не бійся, а старайся. Спочатку може буде тобі й важко, але потім буде добре: корінь науки гіркий, а плід його солодкий. Виростеш, заберуть тебе в москалі, то може хоч словом озовешся, напишеш нам письмо..."

Я знову гірко заплакав, та й неня дуже плакали, а дедьо сварились і на неню і на мене.

Далі дедьо й кажуть: „Перед наукою у перший день не гоже вранці їсти, а крім цього зараз підемо до церкви, щоб панотець прочитали на твоїй голові Євангелію, краще будеш науку брати в голову. Раніш сідаймо всі, щоб у твоїй голові наука добре засіла". Сіли ми всі. За хвильку встали й дедьо сказали всім помолитись, а мені ще й три поклони вдарити. Зробили й це та й вирушили до церкви. Я стояв у церкві, весь дрїжав, не чув Служби Божої, та й не міг молитись... Кінчилася Служба Божа й панотець кивнули мені та ще одному, такому ж, як і я. Поклали нам на голови Євангелію і читали. Я і тоді нічого не чув і не розумів... Після цього, коли закінчилася Служба Божа, дедьо довго про щось говорили з паном-дяком, який мені кивав головою...

Прийшли ми додому. Дедьо сіли на покуті, біля них — я, а біля мене неня. Так ми трошки посиділи, дедьо оповіли, як ми були в церкві, як панотець читали на моїй голові Євангелію, а неня тим часом поставили перед нами миску пшоняної каші. „Як пшоно дрібне, так і значки дрібні в часословці... Добре каші поїси, добре наука піде. Сьогодні школяр мусить їсти тільки кашу, та й пану дяку, твоєму вчителеві, теж занесеш горщик каші", — сказали неня, а дедьо запитали неню: „А чи зварила, Стара, кашу для пана-дяка?" „Так, зварила, приготувала все, коли йтимеш — візьмеш кашу та пляшину олії".

Ми поїли. Неня вийняли з-за образів святу вербу й дали деді. Дедьо мене тричі легенько пацнули по спині й сказали: „Святою вербицею, якою Христа зустрічали, виряджаємо тебе, щоб тобі наука добре давалась. Учися, слухайся пана-дяка, добре тобі буде... Спочатку всім наука дається важко, а потім — легко..."

І знову всі сідали, потім хрестились і молились... Дедьо взяли горщик каші в біленький новий рушничок, в мою торбинку вставили олію, та дедьо ще щось усунули в свою кишеню, але я не встиг углядіти, що саме — й ми пішли. Неня гірко плакали й виряджали та хрестили нас аж до воріт. Я ішов і світу Божого не бачив... Ось і дякова хата.

— „Дзінь добрий, пане-дяче!" Привітались дедьо, поцілували пана-дяка в руку, а мені сказали вклонитися в ноги. Поставили дедьо горщик каші на столі, а разом і пляшку вийняли зі своєї кишені... Мені сказали вийняти олію з торбинки й подати пану-дяку. Руки в мене тряслись і ледь-ледь не упустив пляшку на долівку, пан-дяк зловив.

— „Оце мій учень, прошу вас, пане-дяче, вчіть його уму-розуму!" Пан-дяк суворо до мене звернувся:

„Повторюй за мною: ферт-веді-ери-люди-ери-мислете-он-наш — це буде Хвилимон"... Я нічого не второпав, не чув, та й не міг повторити. Дяк іще суворіше на мене поглянув і показав на куток, де обіпертий був чималий пук різок. „Що то є?" Я не міг виговорити слова, сльози здушили моє горло й полились рікою... „То премудрість Божа", — сказав дяк суворо. За кілька днів я скоштував ту „Премудрість Божу". Але далі пан-дяк пояснив мені, вже лагідніше, що та „премудрість Божа" для тих, що лінуються, а хто слухається та вчиться, то той „страх Божий" не для нього. Надалі, пан-дяк уже називав той пук різок — „страх Божий"...

А тим часом, деді попросили в пана дяка чарочку, сіли рядочком за стіл, їли ту кашу, що ми принесли, та хилили чарочку за чарочкою. Я стояв, бо сідати не можна було й ждав, що ж далі буде... Страх поглиблювався, але якось я вже не так трусився, бо ж те все неминуче мусіло бути. Пан-дяк після 3-ої—4-ої став добріший і сказав мені: „Забий поклін перед образами й сядь он там у куточку. Коли ти будеш слухняний, науку братимеш у голову добре, — за рік, а найдальше за два читатимеш часословець у церкві та й псалтир над покійниками... А років за три, то й псалтир на парастасах, та й апостола в церкві в неділю — і не буде їздити по „спині" твоїй „страх Божий"... І знову показав мені на різки. Попоїли вони вдвох, пляшку спорожнили й тоді сказав пан-дяк дедьові: „Ідіть, Якове, додому, а там привезете мені віз дров до Різдва, сальця не забудьте, ковбасу на коляди та пляшку, як водиться в богоприємних лю-

дей"... Деді вклонились, знову поцілували пана-дяка в руку й сказали: „Так воно положено законом і звичаєм нашим. Спокійні будьте, пане-дяче, все, як по Божому велінню, виконаю в повноті". Потім дедьо звернулися до мене: „Вчися, слухайся пана-дяка, не бешкетуй!" І пішли...

Пан-дяк до мене звернувся і знову запитав: „Як тебе кликати?" Я сказав уже спокійніше: „Хвилимон"...

„Це воно так, але писати та й по грамотному виговорювати треба так: ферт-веді-ери-люди-ери-мислети-он-наш — і буде Хвилимон. Повторяй за мною..." Набідувався я досить з першого ж дня, але все стерпів... Пан-дяк говорив так скоро, що я ніяк не міг повторити, не міг уловити тих звуків і я бозна що молов йому, а він сердився, кричав та й знову молов, а я і знову не міг повторити"...

Тоді була букво-називна метода, і навчання було дуже трудне для дітей, важке. „Премудрість" читати часословця здібніші опановували за два-три роки, а як виняток, окремі діти — за рік. Спочатку треба було вивчити назви значків-букв (літер), а потім вимовляти, подібно як це в англійських школах, але тодішнє дяківське навчання було багато важче, трудніше. Для прикладу наведу деякі назви значків-букв (літер): а — АЗ; б — буки; в — веді; г — глагол; д — добро; є — єсть; з — зело; і — іже; к — како; л — люди; м — мислете; о — он; п — покой; р — рци й т. д. Отже, коли треба було в „тій науці" виговорити, скажімо слово „покійникамн", раніш треба було проказати це слово в букво-казках: покой-он-како-іже-йот-наш-ери-како-аз-мислете-єри — й це було слово „покійнмками"...

Букварів, чи як тоді казали, „грамоток", не було, а треба було вчитнся тільки з часословця, бо це був головний підручник тодішньої науки та ще й лише в старо-слов'янській мові... Другий ступінь науки тодішньої — це Псалтир... Отже, навчання полягало лише в умінні читати святе письмо в мові незрозумілій, а тому для дітей і було дуже важке.

Пізніше запанувала схоластична метода й почали вивчати „букви-значки" — літери та склади: бла, вла, мра, кла, по, но, про, тло — й інше. І ця метода дуже важка, суха, механічна. Треба було заучувати безліч складів, але бодай трохи легша від попередньої. Тоді було в школах безліч таблиць з різ-

номанітними беззмістовними складами. Вивчання тих таблиць, чи читання провадилось хором усіма учнями...

Після цієї методи з'явилась метода букво-складова: б та а — ба; в та и — ви; л та а — ла; р та а — ра й т. д.

Аж у XX стор. запанувала з в у к о в а метода й це було дуже великою полегшою в навчанні. Уже з'явилися букварі-граматики, але знову таки важко було дітям сприймати науку в початковій школі, бо навчання провадилось не в рідній мові, а в російській (московській), яку діти цілком не розуміли.

Пригадую такий епізод, що безпосередньо, в моїй присутності, відбувся: запросили мене в 1912 році в „Екзаменаціонную Комісію" — іспитову комісію, для провірки знань учнів початкових шкіл М. Н. П. Тоді в школах Міністерства Народньої Освіти був курс навчання трьохрічний. За три роки учень мусів осягнути знання російської мови, усної і письмової, вивчити кільканадцять віршів російських поетів; уміти писати диктат безпомилково; написати „переложеніє" — переказ прочитаного; уміти читати Євангеліє, Псалтир та Часослов у старо-словенській мові; уміти перекладати цілі речення з старо-словенської мови на російську; добре знати чотири аритметичних дії, уміти розв'язувати „задачі", досить трудні; уміти переказувати уривки з творчости російських письменників... Усе українське суворо заборонялось... Але повернусь до теми. Починало в селі вчитися 30—40 і більше дітей, а закінчувало 3—4 учні. Тому іспитова комісія скликала 5—6 шкіл в одну школу й разом усім учням різних шкіл проводила іспит і ухвалювала, кому можна видати свідоцтво про закінчення „Начальною училища ведомства Министерства Народного Просвещенія".

Отже, сидить Іспитова Комісія за столом. Склад Комісії, був такий: Голова — граф Д. Гейден, маршалок Вінницького повіту, члени: д. с. с. В. М. Осташков, я, священик з того села, з якого іспитувались учні та вчитель, що навчав цих дітей. Іспит провадився лише в російській мові. Викликають найкращого учня з Ведмеже-Вушської школи: „Григорій Ольшевскій!" Виходить малий хлопчина й дрижить. Інспектор Ходаковскій (був присутній і інспектор 5-го района Поділь-

ської губернії) і питає, яку форму має земля, що таке видиокруг-горизоит... Учеиь не може зрозуміти, чого від нього хочуть. Інспектор Ходаковскій дає допомічні-иаводні питання:

„Вот ти подходиш к селу, что тебе бросается в глаза?"

„Кидаються собаки!" Відповідає учеиь.

„Что ти сначала видиш, на чем крест? Ну уже догадался?"

„На баиі!" Відповідає учень.

„Боже мой, какой безтолковий. Да где же на церкви баня?"

Інспектору пояснюють, що „купол" у російській мові — в українській „баня".

Викликають добру ученицю: „Гаврилюк Анна!"

Виходить мале дівча. Інспектор дає читати статтю „Почва" (ґрунт). Потім пропонує переказати прочитане своїми словами. Дівчиика й міцна була в навчанні, як пояснив учитель, але злякалась і в неї все переплуталось — „вилетіла російська терміологія з голови".

„Я знаю такі шари землі..."

— „Боже мой, да где же ти видела шари в земле? Сама земля — шар. Ето так; А то с л о ї земли", наголошуючи на слові слої. Дівчатко цілком розгубилося, перелякалося до сліз і випалило: „Я иіколи не бачила в землі слоїків, де вони там узялися?.." Між іншим, такі приклади подав і Б. Грінченко.

Врешті, перелякаиий учитель, щоб поправити справу хоч трохи, викликає найкращого учня. Голова комісії і вигукує: „Савченко Владимір!" Виходить веселий і впевиений хлопчинка. Він же найкращий учень у всій школі... Читає прекрасно, попереду написав диктат без жадної помилки, задачу з аритметики розв'язав перший, відповідає без запинки на всі питаня... Тоді закоиоиавчитель вирішив похвалитися і дав йому текст св. письма, щоб одразу без думаиия переклав. Учеиь розгубився, але читає чітко й вірно, переклав прекрасно. Тоді закoноиавчитель о. Коропачинський дав йому трудніший текст. Граф Гейдеи заперечував, що текст труднй для дитиии. О. Коропачиискнй стояв на своєму. Дав такий текст, иаскільки пригадаю:

„Озлоблен бнх і смірїхся до зела, рикох от вогдания серца моего". Учень поднявся, задумався і випалив:

„В оглоблях бнк і прибіг до села, ригав і аж здихав від серця свого..."

Цей переклад завершнв усе: Іспитова комісія залилась гомеричним сміхом... А граф Гейден виїс пропозицію поставнтн учню иайвищу оцінку, видати „Похвальиий лист" та нагороду киижкамн й додав: „Я вже 15 років ставлю питания ввестн в школах Малоросії їх мову..." Граф був великий ліберал і навіть сам писав українською мовою киижечки для селяи. Іиспектор Ходаковскій насупився, почувши це, але перечитн маршалку не міг. Такі методи иавчания пройшли за царату у иаших школах...

XXXV. НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ОСІННЬОГО ЦИКЛУ.

З незапам'ятних часів, правдоподібно ще з доби родового побуту, наші далекі прапрадіди пильно спостерігали природу, зміни в природі, зміни в погоді, зміни сонншного кола і на основі своїх спостережень уклали **сільсько-господарський соняшний к а л е н д а р.** Без астрономів і метереологів у ті далекі часи наші прапрадіди предрікали погоду, час зміни в природі, температуру, краще сказати, ступінь тепла чи холоду в кожну пору року; загальну кількість атмосферичних опадів; урожай на ту чи іншу культуру й т. д. Дивно буває нераз, коли старенький неписьменний дідусь сповіщає про ті чи інші зміни в природі й таке збувається.

Приповідки, загадки, легенди пристосовані до того, чи іншого дня чи періоду, являють собою глибоку мудрість народу, його психіку, його філософію. Правда, є і в Народнім Календарі чимало вірувань, а навіть забобонів, які для нас нині видаються нісенітницею, некультурністю, але при глибоким дослідженні, коли знаходимо корінь створення того чи іншого прислів'я, загадки, чи вірування, — то побачимо, що це не просто з'явилось, як фантазія, але мало на те підставу.

З прийняттям християнства, всі ті звичаї, вірування, прикмети — пристосовані до християнських свят, збереглися, хоч дуже в незначній частині, й досі живуть у народі. Народний Календар — це справжній кодекс мудрости, тисячолітньої „науки"-досвіду, моралі, навчання життя, господарювання, пізнання природи, психіки людей ранньої культури, віри-вірування . . .

Характерним є те, що з-перед віків, ще з дохристиянських часів, в українськім народі збереглися первісні назви свят, що вживаються до цього часу, як наприклад: стародавне свято весни, воскресення природи, що нині злилося з Воскресенням Христа, носило назву **Великий день,** або **ВЕЛИКДЕНЬ.** І тепер усі в Україні не кажуть Воскресення Христове, а — Великдень; Свято зустрічі весни носило в давнину й но-

сить тепер назву **Зелені свята,** хоч за церковним календарем це — День св. Духа й День св. Трійці; в давнину було свято Купала, з прийняттям християнства цей день присвячений народженню Івана Хрестителя, але в народі стара назва залишилась — Купайла, а деінде додають Івана-Купайла й т. д.

Характерним є те, що коли спитати любу старенькy бабусю, зовсім неписьменну, то вона точно розповість: і коли „Колодка" припадає, коли, в який день Різдво-коляди, Новий Рік, Великдень, Зелені свята, Русальний тиждень; коли яка фаза місяця — бабуся безпомилково й точно все оповість, не задумуючись . . .

Вересень — по рос. — Сентябрь (чуже), по болгарськи — Гроздобер (Руян), по польськи — Wrzesień; по чеськи — Lari; по хорватськи — Руян.

Народні приповідки осіннього циклу:

Холодний вересень, але ситий.
У вересні одна ягода — й то гірка (горобина).
Від вересня вогонь у полі й у хаті.
Восені й горобець багатий.
Хто рано сіє — той не жаліє.
Посій у погоду — більше приплоду.
Учися, сину, азбуки — буде хліб без муки.
Прийшов Варфоломій — жито на зиму сій.

Вересень 1. **Семена Стовпника.**

Від 1-го до 8-го вересня — Бабине літо.
Від нині починають стригти овець.
Останній посів жита.
Як на Семена теплий день — буде тепла осінь.
У Карпатах було повір'є — коли на Семена — в Бабине літо, мороз, то в горах замерзне баба-чарівниця, тому від 2-го дня будуть корови добре доїтись.

Вересень 5. **Овдія** (Авдя). На Наддніпрянщині є приповідка: „Овдію, Овдію, п'єш цілу неділю, а я тобі, Овдію, та й нічого не вдію".

Вересень 8. **Друга Пречиста** — Різдво Пресвятої Богородиці.

1. Зустріч осені.
2. Який день на Богородицю, такі будуть чотири сідьмиці.
3. 8-го вересня відлітають остаточно ластівки.

Вересень 9. **Якима й Анни.** Приповідка: По святому Якимові й Анні — віддай капелюха своїй пані, та бери шапку.

Вересень 11. **Св. Тодора** осінь зачинає.
Зрівняння дня й ночі.

Вересень 12. **Артамон** змії в землю ховає.

Вересень 14. **Здвиження Чесного Хреста.**
Відлітають птиці в ірій.
Ластівки в криниці ховаються.
Коли хто побачить гадюку на Здвиження — то гадюка грішна, її не приймає земля, бо вона когось укусила. Хто її вб'є, то спасе її від мук.
На Здвиження земля здвигається, з літом прощається.
На Здвиження кожух із свитою здрігаються . . .

Вересень 15. **Микити гусятника** — гусей у вирій відправляє.

Вересень 18. **Євменія.** Коли в цей день журавлі полетять, то на Покрову буде мороз; коли не полетять — зима буде пізня.
Коли діти в цей день побачать журавлів, то кричать: „Колесом, колесом, журавлики", цебто хотять їх завернути, то завернеться тепло.

Вересень 20 **Стаха** — Спостерігають вітри: коли вітер північний — буде холод; коли полудневий — тепло; західний — сльота; східний — погода.

Вересень 21. **Кіндрата.** Пустий господар, що по Кіндраті ще не має кожуха в хаті.

Вересень 25. **Сергія.** На півночі зачинається зима — рубають капусту.

Вересень 29. **Киріяна**. Коли нині загримить — буде здоровий рік, бо Киріян усі хвороби й недуги поб'є.

Ж о в т е н ь — по російськи — Октябрь (чуже); по болгарськи — Дмитровски-ять; по польськи — **Październik**; по чеськи — **Rizen**; по Хорватськи — Листопад.

Жовтень 1. **Покрова** — час весіль.

Народні приповідки у жовтні:
Як прийшла косовиця, то й жінка короводиться, як прийшли жнива — жінка мов нежива, як прийшла Покрова, то й жінка здорова.

Дівчата моляться: „Свята Покровонько, накрий мені головоньку, сяков-таков онучов, най ся дівков не мучу.
Хто сіє по Покрові, той виводить по корові.
Який жовтень, такий і марець.

Жовтень 10. **Євлампія.** По місяцеві гадають про погоду: в котру сторону звернені роги місяця — з тієї сторони буде вітер . . .

Жовтень 12. **Мартина.** Коли на Мартина гуска вийде на лід, то ще буде плавати по воді.

Жовтень 14. **Параскеви** лнянниці. Починають льон тріпати.
Коли на Параскеви болото, то зима близько.

Жовтень 15. **Євфимії** й Лукіяна. Пасічники готують пасіку на зиму.

Жовтень 16. **Лонгина.** Що решето, то не сито, — який Лонгин — таке й літо.

Жовтень 18. Польське прислів'я: Лукаш, чего по полю шукаш?
На Луки нема ні хліба, ні муки.

Жовтень 26. **Дмитра.** Коли на Дмитра погода, то на Великдень буде тепло.
До Дмитра дівка хитра, а по Дмитрі — хоч каглу витри.
По Дмитрові дівка, коли й собаку зустріне, то питає: Собаче, чи не в старости йдеш?
Болгари говорять: св. Юрій приносить літо, а св. Дмитро — зиму.
Душі-діти ходять по світу, тому влаштовують парастаси в Дмитрівську суботу.

Жовтень 27. **Нестора.** Хто на Нестора щось робить, тому миші все поїдять у коморі.

Жовтень 28. **Параскеви-П'ятниці,** опікунки корів, трав, жнив і льону.
Трави, якими оздоблюють образи в день Параскеви-П'ятниці мають цілющу силу. Їх настоюють і дають хворим пити.

У болгарів це громадське свято: всі виходять на гору, що називають Парашкою, приносять усякої всячини — різних страв, приходить і священик. Усе це посвячує, а потім сідає з народом і вселяться — п'ють і їдять . . .

Жовтень 29. **Анастасії.** В деяких місцевостях — цей день вважається **Овечим Празником.** Спочатку господарі ве-

селяться, балюють, а відтак починають стригти вівці. Анастасія вважається в деяких місцевостях опікункою дівчат і шлюбів.

Жовтень 30. Приповідка: Св. Зінько на білому коні їде. Коли св. Мартин їде по леді — Різдво — по воді.

Листопад — по російськи — Ноябрь, по болгарськи — Архангельки-ять; по польськи й чеськи — Listopad; по хорватськи — Студень.

Листопад 1. **Кузьми й Дем'яна.**
Спинають з дуба гілки, коли дуб не пускає соку — буде остра зима.
Коли на Кузьми замерзне земля — буде тепла зима.
У Московщині моляться до св. Кузьми, бо він сковує докупи шлюбних.
Кузьма-Дем'ян — Божий коваль — сковує воду.

Листопад 2 **Акиидииа.** Приповідка: Яка погода на Акиндина така великодня днина.

Листопад 8. **Михайла.** Приповідки:
Як Михайло закує, то Микола розкує.
Худоба стає на зимівлю.
Мисливці всі моляться до Михайла, бо він опікун мисливців.
Св. Михайло — зверхник вовків.
Св. Михайло б'є і винищує дідьків.

Листопад 10. **Ераста.** Коли іней на Ереста — дерева дадуть урожай; коли мряка — весна мокра.

Листопад 11. **Теодора Студита.** Води на Студита — льоди на Різдво, — льоди на Студита — води на Різдво.
Коли в цей день снігом порошить — буде легка зима.

Листопад 12. Коли цього дня дощ — до Введення буде відлига.

Листопад 13. **Івана Золотоустого,** муч. Никифора. Буває перший мороз, тому й присл'вя: „Совайся, Ничипоре, совайся".

Листопад 14. **Пилипа.** На Пилипа іней — на овес урожай.

Листопад 15. **Гурія.** Початок Пилипівки (посту).
„На Пилипівку — день до обіду".

Листопад 16. **Матвія.** На Матвія земля пріє.

Листопад 21. **Введения:**

На Введення зима вводиться.
Ходять вперше полазники.
Першим полазником є св. Микола.
Господар до сходу сонця обходить обійстя — є полазник дня.

Листопад 24. **Катерини.** Св. Катерина опікунка дівчат і шлюбів.

Св. Катерина опікунка вагітних жінок.
На Катерини парубки постять з самого ранку й зате дістають добру жінку.
Свято „дівочої долі" дівочі вечерниці. Гадання-ворожіння.
Дівчата ставлять вишневу гілку, щоб на Різдво зацвіла, зацвіте — вийдуть заміж.

Листопад 29. **Парамона.** Надвечір'я св. Андрія.

Юнацьке свято „Калити".
Хлопці й дівчата обходять навколо хати — сіють коноплі й інше насіння і співають:

„Я. святий Андрію, конопельки сію,
Дай, Боже, знати, з ким весілля грати!"

А чи: „З ким буду той лен-коноплі рвати".
Дівчата варять кашу, несуть її за ворота й говорять:

„Сужений, сужений, ходи зо мною кашу їсти!"

Традиційні хлоп'ячі вечерниці.
Численні гадання хлопців і дівчат.
Відливають віск дівчата, пускають голки на воду, влаштовують печеру чарівника-чародія.
Засновують (наставляють) „пастки" — пересновують вулиці валом . . .

Приповідки:

У Пилипівку день до обіду.
Як іней на Пилипа — буде овес ніби липа.
Женився бідний, та й му дня невистачило.

XXXVI. ЛІТЕРАТУРА ДО V-го ТОМУ — БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК — ОСІННІЙ ЦИКЛ.

1. Огоновський О. Исторія література рускоі, т. II і т. III, Львів, 1889—1891.
2. Н. И. Петров. Очерки исторіи украинской литератури XIX ст., Киев, 1889.
3. Н. Дашкевич. Отзиви о сочиненіі Г. Петрова, СПБ, 1888.
4. Пипин в Сасович. Исторія слов'янских литератур, т. І-й, СПБ, 1879.
5. О. Кошовий. Відчити з історії русько-української письменства. „Світ", 1881.
6. В. Каллаш. К исторіи Малорусской литератури 20 і 30-х гг. XIX ст. ... „Кіевская Старина", 1900, V, IX, XI.
7. В. Науменко. — Нові матеріяли до історії початків української літератури XII в., Київ, 1923.
8. О. Дорошкевич. 20—40 рр. в українській літературі, Київ, 1922.
9. П. Куліш. Обзор украинской словесности. ПІ. „Основа", 1861, III.
10. Ів. Франко. — „Народний календар", V-й т. Етнографічний збірник, стор. 205.
11. Галька. Народние звичаи. II, ст. 13.
12. П. Єфименко. Малорусскіе заклинанія. I, Москва, 1874.
13. П. Чубинськиі. т. III-й, „Труди", Етнографическо-статистической експедиціи.
14. М. Драгоманов. „Малорусскіе народния вреданія", Киев, 1876.
15. Сборник Харьковского Института Филологіи, XVII.
16. Н. Познанскій. — „Заговори", Москва. 1917.
17. В. Шухевич. „Гуцульщина", IV.
18. Матеріяли до етнографії. т. XV.
19. М. Максимович. — „Дни и месяци украинского селянина", „Русская беседа", 1856.
20. Н. Сумцов. „Культурния переживанія", „Кіевская Старина", Кіев, 1889—1890.
21. Н. Сумцов. „Культурния переживанія", ч. 88, „Женитьба свечаа".
22. Н. Сумцов. „Малюнки з життя українського народного слова", Харків, 1910.
23. А. Потебня. — „Об'ясненія малорусских и сродних народних весен", I-II, 1883-87.
24. Добровольскій. — „Значеніе народного праздника свечи".
25. З. Чернявская. „Обряда й песни Белозерка Херсонской губ., Сборник ХИФО, V-й, 1893.
26. В. Боржковскій. „Парубоцтво как особая группа в малорусском сельском обществе", „Кіевская Старина", 1887.
27. Леся Українка. — „Купала на Волині". „Життя і слово", I, 1894.
28. „Повесть Временних Лет", I-II тт. Академія Наук СССР, Москва - Ленинград, 1950.
29. Марко Грушевський. Матеріяли до етнології.
30. В. Милорадович. „Народние обряди и песни Лубенского уезда", 1897.
31. М. Збар. „Еще о братствах", „Слово", 1881, I.
32. Х. Ящуржинскій. — „Заметки о купальних обрядах", „Кіевская Старина", 1889.
33. Татіщев. „Постриженіе и посадка на коня". „Чтенія...", т. IV-й, 1867.
34. Н. Коробка. „К изученію малорусских колядок". Известія Отделенія русского язика и Словесности Академии Наук, III, 1902.
35. Збірник матеріялів у „Трудах" — Кольберга, Шухевича, Доманицького, Онищука в МУЕ, XV.

36. К. Аничков. — „Весеннiе обрядовие песни на Западе и у слов'ян". Сборник Императорской Академiи Наук L—XXIV і L—XXVIII, 1903.
37. М. Грушевський. — „Історія української літератури", т. І-й, Київ-Львів, 1923.
38. В. Доманицький. Народний календар із Волині, МУЕ, XV.
39. М. Грушевський. — „Історія Руси-України", т. І-й, Нью-Йорк, Книгоспілка, 1954.
40. Його ж — „Історія релігійної думки на Україні", Львів, 1925.
41. А. Онищук. „Народний календар у Зеленці", МУЕ, XV.
42. Л. Білецький. — „Історія української літератури", т. І-й, Аксбург, 1947.
43. В. Гнатюк. — „Колядки і щедрівки". Етногр. Збірник. XXXV—XXXVI.
44. Брокгауз и Ефрон. Енциклопедическiй Словарь. СПБ, 1890—1904.
45. М. Дикарев. — Народний календар Фалуйського повіту, Харківської губ МУЕ, VI, 1905.
46. Енциклопедия „Просвещеніе". I—XX тт. — Юнакова.
47. Иванов П. — „Жизнь и поверья крестьян Купинского уезда, Харьковской губ.", Сборник ХИФО.
48. В. Перетц. „Историко-літературнис исследования и матеріали", I, Петербург, 1900.
49. Українська Загальна Енциклопедія, І-ІІІ тт., Коломия-Станіслаів, видання „Рідна Школа".
50. Енциклопедія Українознавства, НТШ. т. І-й., Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
51. С. Килимник. „Андрій-Калита". „Нові дні", ч. 22, листопад 1951.
52. М. Сперанскій. „Южно-русская песня и современние ея носители", Кiев. 1904.
53. М. Костомаров. „Историческое значение южно-русского народного творчества", Петербург, 1905.
54. Пыпин. История русской етнографіи. III, Петербург. 1911.
55. Ан. Лобода. Лекціи по народной словесности, Кiев, 1912.
56. В. Гнатюк. „Писемні новотвори в українсько-руській словесності", Зап. НТШ, Львів, 1912.
57. Його ж. „Останки передхристиянського світогляду наших предків", Етнографічний збірник XXXIII—XXXIV, Львів, 1912.
58. М. Возняк. „Матеріяли до історії української пісні і вірші", Українсько-руський Архів IX, Львів, 1913.
59. М. Сперанскій. — „Русская устная словесность", Москва, 1917 г.
60. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, 1957—1963, Буенос-Айрес.
61. Численні записи з уст та використання відповідної тематики з української преси в Канаді. Америці та Европі.

XXXVII. ДРУКОВАНІ ПРАЦІ СТЕПАНА КИЛИМНИКА

З історії:

1. ПЕТРО МОГИЛА — МИТРОПОЛИТ КИЇВСЬКИЙ, „Новий Шлях", ч. 88, 1947 р., Вінніпеґ.
2. СВІТОГЛЯД ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ, „Український робітник", чч. 13, 14, 15 і 16, 1950 р., Торонто.
3. НОВЕ ПРО НОРМАНСЬКУ ТЕОРІЮ. „Нові дні", ч. 5, 1950 р., Торонто.
4. ВАРВА. Середньовічна резиденція князів Вишневецьких, „Нові Дні", ч. 7, 1950 р., Торонто.
5. БАЙДА-ВИШНЕВЕЦЬКИЙ. „Нові дні", ч. 8, 1950, Торонто.
6. ДЬОГТЯРІ Й СОКИРИНЦІ — резиденція Галаганів, церква, палац, гробниця.... „Нові дні", чч. — 7—8, 1950, Торонто.
7. ТРОСТЯНЕЦЬ. — ПАРК ГЕТЬМАНА ІВАНА СКОРОПАДСЬКОГО. МОГИЛА ІВАНА та НАСТІ. Легенди списані в Тростянці на Полтавщині. „Нові дні", ч. 8, 9, 1950, Торонто.
8. ГРОБНИЦЯ ЛИЗОГУБІВ. „Пороги", чч. 14, 15, 1951, Буенос-Айрес, Арґентіна.
9. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНЩИНИ. „Самостійна Україна", чч. 1, 2, 1951, Чікаґо.
10. КАТЕРИНЕНСЬКІ ТЮРМИ В УКРАЇНІ. „Нові дні", ч. 14, 1951, Торонто.
11. УКРАЇНСЬКИЙ СОКРАТ — Г. С. Сковорода. „Евангельська правда", чч. 4, 5, 6, 7, 10, 1951, Чікаґо-Торонто.
12. ДОБА МАЗЕПИ. — Стан українських земель кінця XVII ст. Біографічні дані про гетьмана. Повстання Петрика. „Самостійна Україна", ч. 5, стор. 10—16, 1951, Чікаґо.
13. МАЗЕПА — ДЕРЖАВНИЙ МУЖ. „Самостійна Україна", ч. 6, 1951, Чікаґо.
14. ПОЛІТИЧНИЙ та АДМІНІСТРАТИВНИЙ ЛАД ЗА МАЗЕПИ. Військо. „Самостійна Україна", ч. 11, 1951, Чікаґо.
15. ДЕРЖАВНЕ Й ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ЗА ЧАСІВ МАЗЕПИ. Суспільні стани. Право. Фінанси. Міста. Торгівля. Промисловість. „Самостійна Україна", ч. 12, 1951, Чікаґо.
16. ОСВІТА, НАУКА та БУДІВНИЦТВО ЗА ЧАСІВ МАЗЕПИ. „Самостійна Україна", ч. 1(48), 1952 р., Чікаґо.
17. ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ. Околиці Вінниці. Вали. Городиська. Чернігів. — „Пороги", чч. 21—22, 1951, Буенос-Айрес, Арґентіна.
18. ЗАХІДНІ ОКОЛИЦІ ВІННИЦІ: Замлин, Козацькі могили з часів Хмельниччини. Бурти — укріплення Богуна. Будина. Кринички. Ярки. Каліча. — „Пороги", чч. 23, 24, 1951, Буенос-Айрес, Арґентіна.
19. КРІПАЧЧИНА на ПОДІЛЛІ. „Пороги", чч. 25, 27, 1951, Буенос-Айрес, Арґентіна.

20. ІСТОРІЇ СІЛ: ЯКУШИНЕЦЬ, Зарванець, Хмельової, Лисогори. Пани-кріпосники Якушинські. Поміщиця Руссановські. — „Пороги", чч.: 28—29, 1952, Буенос-Айрес.

21. ІСТОРИЧНІ ЛИПКИ — КАТЕРИНЕНСЬКИЙ ШЛЯХ, Цукерня. Макітра. Бездоли. Вішанець. „Довга коршма" — Кармелюкова сховапка. „Пороги", чч.: 30—31, 1952, Буенос-Айрес.

22. ЯРОСЛАВ МУДРИЙ — до 900-річчя, „Гомін України", чч.: 20. 21, 22. 1954. Торонто.

23. ГОРБОК — „ОРДА ЙДЕ", ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ по „Катерииенському шляху", „Пороги", чч.: 32—33, 1952, Буенос Айрес.

24. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР, „Новий Шлях", чч.: 43. 44, 1954. Вінніпег.

25. ПРАВНИЙ І ПОЛІТИЧНИЙ СТАН УКРАЇНИ перед ХМЕЛЬНИЧЧИНОЮ. „Пороги", чч.: 52—53. 1954. Буенос-Айрес, Аргентіна.

25. МОСКВА й УКРАЇНА (інтерв'ю). „Новий Шлях", ч. 52. 1954. Вінніпег.

27. ОСНОВНІ ЗАСАДИ СВІТОГЛЯДУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ. „Пороги", чч.: 51—56, 1954, Буенос-Айрес.

28. ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. „Овид", ч. 6(59), 1954 Буенос-Айрес.

29. РОДИНА РОЗУМОВСЬКИХ. „Гомін України", чч.: 11. 12, 14, 15, 16. 1955. Торонто.

30. РОДИНА РОЗУМОВСЬКИХ (повністю). Збірник матеріялів Наукового Товариства ім. Шевченка, стор. 19—44, 1954, Торонто.

31. КАРМЕЛЮКІВ ШЛЯХ — Литин - Браилав. „Овид" чч.: 9, 10 1951. Буенос-Айрес.

32. КОРОЛЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ. *Збірник*-річник „В. Ш. Б." ч. 1-ше, стор. 4—6, 1951, Вінніпег - Торонто

33. КОРОЛЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ до 700-річчя. „Пороги" чч.: 61 63. 1954. Буенос-Айрес.

34. КОРОЛЬ ДАНИЛО — ЗВИТЯЖЕЦЬ ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, поширена розвідка, надрукована *книжкою*, 64 стор., 1955. В-во „Перемога" в Буенос-Айрес.

35. СВЯТА СОФІЯ. Місячник „Львів". Друкується в ...-и числах, 1958.

36. ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ-РУСІ. (З ... історії). „Гомін України", чч.: 32, 33, 34, 35, 36 і 37, 1955. Торонто.

37. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ й ОСВІТИ СЕРЕД УКРАЇНЦІВ КАНАДИ, протягом 60 років „Учительська газета", чч. 10 і 11 1956, Торонто.

38. РУЇНИ КИЇВСЬКИХ СВЯТИНЬ в 1934—1936 рр. „Віра й Культура", ч. 9, 1957. Вінніпег.

39. РУЇНИ КИЇВСЬКИХ СВЯТИНЬ (поширене й поглиблене), Календар-альманах 1958 Буенос-Айрес В-во „Дніпро Київ".

40. ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОСКВОЮ ЗА ПЕРШИХ НАСТУПНИКІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. Календар-альманах „Гомону України" за 1958 р., Торонто.

41. ГОЛОВНІ РИСИ ХАРАКТЕРУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ. *Альманах*-календар „Гомону України" за 1959 р., Торонто.

42. ЦЕРКВА СВ. МИКОЛАЯ В СЕЛІ ЯКУШИНЦЯХ на Вінниччині. Пам'ятка XVII ст.. Науковий *річник* у Парижі, Франція, „УКРАЇНА". (Надруковано під заголовком: „ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТКА XVI—XVII ст. на Україні" 1958 р., Париж).
43. МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 1659 р. „Вісник" ООЧСУ, чч.: 4, 5, 1959, Нью-Йорк.
44. ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА. „Наш Клич", чч.: 16, 17, 18, 1959, Буенос-Айрес.
45. СВЯТА ГОРА АТОН. Історична розвідка. „Дзвін", надруковано в 6-ти числах, 1959, Буенос-Айрес.
46. КОНОТОП-ПОЛТАВА, 1659—1709. „Визвольний шлях", чч.: 9, 10, 1959, Лондон, Англія.
47. ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Визвольний шлях", Лондон, Англія.
48. СВІТОГЛЯД ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ. „Новий шлях", чч.: 79—84, 1959, Вінніпеґ.
49. ВІЙНА УКРАЇНИ З МОСКВОЮ 1659. „Прометей", чч.: 33, 34, 1959, Нью-Йорк.
50. ВІННИЦЯ. Історична монографія: Заснування і давноминуле Вінниці. Головні історичні етапи. Вінницький замок. Вінниця під литовською зверхністю. Князі Корнятовичі. Вінниця в часах Хмельниччини. Богун і т. д., „Перемога", в Аргентіні. Надруковано *книжкою*.
51. ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ — Вороновиця. Середньовічний замок Потоцьких - Можайських. Замок у часах визвольної боротьби України з Польщею за Хмельниччини. Підземні ходи в замку. Вежа з замурованими численними кістяками. Легенди й сказання. В-во „Перемога" — видано *брошурою*, 1957 р., Арґентіна.
52. Землею українською — НЕМИРІВ. Історичне Немирова. Немирів у боротьбі з кочовиками. Немирівський замок. Немирів столиця „Князя Сарматії". Немирів у часи Гайдамаччини. Сава Чалий. Палац князів Щербатових. „Пороги", чч.: 51—52, 1958, Буенос-Айрес, брошура.
53. ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ. Містечка Красне й Ворошилівка. Часи визвольної боротьби. Данило Нечай. „Перемога", 1958 р., Арґентіна. Брошура.
54. ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ. „Прометей", ч. 4(45), 1960, Нью-Йорк, ЗДА.
55. ВІД КОНОТОПА ДО ПОЛТАВИ. „Канадійський Фармер", Календар-Альманах, 1960 р., Вінніпеґ.
56. ВСЕСЛОВ'ЯНСЬКИЙ КОНҐРЕС У КИЄВІ 1874 р. „Вісник" ООЧСУ, ч. II, 1960, Нью-Йорк.
57. КОНОТОП-ПОЛТАВА. „Новий Шлях", чч.: 85, 86, 87, 1959, Вінніпеґ.

Праці з етнографії:

58. КОЛЯДИ Й ЩЕДРІВКИ. „Нові Дні", ч. 12, 1951, Торонто.
59. ГАЇВКИ Й ВЕСНЯНКИ. „Нові Дні", ч. 15, 1951, Торонто.
60. КУПАЛО В УКРАЇНІ. „Нові Дні", ч. 17—18, 1951, Торонто.

61. КАЛИТА-АНДРІЙ. „Нові Дні", ч. 22, 1951, Торонто.
62. РІЗДВО. Історія свята. Вілія. Багата кутя. Святі вечорн. „Нові Дні", ч. 24, 1952, Торонто.
63. ОБРЯД ГОНИТИ ШУЛЯКА. „Нові Дні", ч. 28, 1952, Торонто.
64. ДОХРИСТИЯНСЬКІ ПОХОРОНИ. „Віра й Культура". ч. 3, 1954, Вінніпеґ.
65. МАЛАНКА — ПЕРЕДОДНІ НОВОГО РОКУ. „Нові Дні", ч. 36, 1953. Торонто.
66. НОВОРІЧНІ ТРАДИЦІЇ. „Нові Дні", ч. 48, 1954, Торонто.
67. ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ СТАРОДАВНІХ СЛОВ'ЯН У ДОХРИСТИЯНСЬКУ ДОБУ. *Бюлетень* ном. І-й. *Збірник* Канадійського НТШ — Матеріяли IV-ої Наукової Конференції. стор. 91—107. 1953, Торонто.
68. ТІЛОПАЛЕННЯ — ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ. „Віра й Культура", ч. 3, 4. 1954, Вінніпеґ.
69. ПИСАНКА. „Наша Культура", чч., 4, 5, 8, 1953, Вінніпеґ.
70. РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Бюлетень Української православної церкви св. Володимира в Торонті, 1954, Торонто.
71. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ. Порівняння з подібними піснями інших народів. Бюлетень Української православної церкви св. Володимира, ч. 4-те, 1954, Торонто.
72. СВЯТ-ВЕЧІРНІ ЗВИЧАЇ В УКРАЇНІ. Надруковано в Матеріялах Інституту східних мов у Парижі, 1953. (Лист Проф. І. Борщака).
73. МІСТЕРІЯ КУПАЛЬСЬКОЇ НОЧІ. Філософічна розвідка. Надруковано в видавничім відділі Паризької національної бібліотеки. Рік .. (Лист проф. І. Борщака).
74. ОБЖИНКИ. „Український Голос", чч.: 48, 49, 51, 1955 р., Вінніпеґ.
75. ВОГНІ ВЕЛИКОДНОЇ НОЧІ. „Нові Дні", ч. 76, 1956, Торонто.
76. ШАНУВАННЯ ВОГНЮ В ПЕРЕДХРИСТИЯНСЬКУ ДОБУ — Вогні Великодньої ночі. „Український Голос", 1956, Вінніпеґ.
77. СПРОБА КЛЯСИФІКАЦІЇ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", 1956, Вінніпеґ.
78. УКРАЇНСЬКІ СВЯТ-ВЕЧІРНІ ЗВИЧАЇ. *Збірник НТШ* Матеріялів V-ої Канадійської Наукової Конференції, стор. 137—145, 1954, Торонто.
79. СТАРОДАВНІ КОЛЯДИ. „Новий Шлях", чч.: 1, 2, 3, 1957, Вінніпеґ.
80. СЛАВЛЕННЯ ВЕСНИ В ВЕСНЯНКАХ-ГАЇВКАХ. „Рідна школа", ч. І, 1958, Торонто.
81. АНАЛІЗ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Новий Шлях", чч.: 34—88 (у 51 числі), 1958, Вінніпеґ.
82. КЛЯСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗА ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", чч.: 2—22-го, 1957, Вінніпеґ.
83. ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", чч.: 20—51, 1956, Вінніпеґ.
84. Понад 80 розвідок: „Зелені свята", „Гонити шуляка", „Купало", „Зажинки", „Жнива" і численні інші. „Український Голос" протягом 1957—1958 рр., Вінніпеґ.

85. РОЗВІДКА: „А МИ ПРОСО СІЯЛИ". „Гомін України", чч.: 12, 20, 1959 р., Торонто.

86. ПЕРВІСНІ СИНКРЕТИЧНІ КОЛЯДИ. (Найстаріші). „Прометей", ч. 23, 1959, Нью-Йорк.

87. ХОРЕОГРАФІЧНЕ МИСТЕЦТВО О. Ґердан-Заклинської. „Новий Шлях", ч. 7, 1956, Вінніпеґ.

88. ОБЛИВАНИЙ ПОНЕДІЛОК. *Збірник* Европейського НТШ на пош. З. Кузели. Сарсель. Франція.

89. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ. т. І-ий. Зимовий цикл. видання Інституту Дослідів Волині, за редакцією проф. П. Теничка. накладом В-ва „Тризуб". стор. 152, 1955 р., Вінніпеґ.

90. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ. Том IV-й. Літній цикл. видання Інституту Дослідів Волині, за редакцією проф. д-ра Ю. Муляк-Луцика, друком В-ва „Тризуб", коштом М. [illegible] 1957 р., Вінніпеґ.

91. „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ" том II-й під редакцією д-ра Ю. Мулик-Луцика. Видано Інститутом [illegible] Волині друком В-ва „Тризуб", коштом Т. Гуменюка, М. Сурмача [illegible] проф. д-ра Я. Рудницького в англійській мові, 1959, Вінніпеґ.

92. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ. том III-й. Весняний цикл, видання Інституту Дослідів Волині, з [illegible] — в українській мові д-ра Романа Смаль-Стоцького, [illegible] д-ра Я. Рудницького, за редакцією проф. М. Боровського [illegible] Вінніпеґ. видано Видавничим Національним Комітетом [illegible] М. Сурмача, Т. Гуменюка, М. Козака та інших 1960 [illegible]

93. [illegible] У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ [illegible] М. Боровського. Осінній цикл. Видання Інституту [illegible] Передмова в англійській мові проф. М. Боровського [illegible] друком В-ва „Тризуб", коштом Сурмача з Нью-Йорку, 1962 [illegible] Вінніпеґ.

94. [illegible] „[illegible]" ООЧСУ. ч. 7. 1960. Нью-Йорк.

95. [illegible] „Гомін України", ч. 1—2, 1962. Торонто.

96. [illegible] самобутні, не запозичені з греко-римської історії [illegible] 1963. Вінніпеґ.

97. [illegible] чч.: 1, 2, 1963 р., Вінніпеґ.

ПРИМІТКА: [illegible] УКРАЇНСЬКИЙ РІК уже надруковано: [illegible] IV [illegible] томи. Готовляться до друку VI-й том та [illegible] повнішому об'ємі. друге видання І-го тому, бо перше [illegible] вичерпане.

Критика-рецензія:

96. „УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК", Митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка), „Новий Шлях", ч. 56—57, 1951, Вінніпеґ.
97. Рецензія на БЮЛЕТЕНЬ УПЦеркви — катедра св. Володимира в Торонті, „Новий Шлях", 1954, Торонто.
98. Рецензія „ДО НОВИХ ВИДАНЬ" Літературна бібліотека В-ва М. Денисюка в Буенос-Айресі, Арґентіна, — „Новий Шлях", ч. 23, 1952, Вінніпеґ.
99. Рецензія на Збірник „НОВІ ОБРІЇ", ч. 1, Австралія, — „Новий Шлях", ч. 18, 1935, Вінніпеґ.
100. Рецензія на книжку В. Навленка-Луціва: „ГЕТЬМАН МАЗЕПА", „Новий Шлях", ч. 1955, Вінніпеґ.
101. Рецензія-стаття на видання Американського НТШ „МАЗЕПА" — Ленкого, — „Новий Шлях", ч. 98, 1955, Вінніпеґ, Псевдо — Якушинський).
102. Рецензія-стаття на видання Американського НТШ: „МАЙСТЕР КОРАБЛЯ" — Юрія Яновського, — „Новий Шлях", ч. 6, 1956, Вінніпеґ.
103. Рецензія на виступ хореографістки п. О. Гердан-Заклинської, „Новий Шлях", ч. 7, 1956, Вінніпеґ.
104. Рецензія-стаття на „НОВИНИ З ЧУЖОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ", книжка О. Сацюка: „РІКАРДО ҐУРАЛЬДЕС — ДОН СЕҐУНДО СОМБРА", — „Новий Шлях", ч. 82, 1956, В-во М. Денисюка в Буенос-Айресі.
105. Низка рецензій на видання „ЛАСТІВКИ", Австралія, зокрема на повелі Дмитра Чуба, „Новий Шлях", 1952—1955 рр., Вінніпеґ.
106. Рецензія на БУКВАР Деполович, перевидання „Нових Днів", — „Молода Україна", ч. 4, 1955, Торонто.
107. Рецензія на юнацький журнал: „ЮНАЦЬКИЙ СВІТ", „Новий Шлях", ч. 37, 1957, Вінніпеґ.
108. Рецензія на творчість письменника Ф. Одрача, „Новий Шлях", ч. 45, під загол. „МОЛОДІ ТВОРЧІ СИЛИ", 1957, Вінніпеґ.
109. Рецензія на брошуру В. Навленка-Луціва, — „ІВАН ФРАНКО — ПЕДАГОГ", „Новий Шлях", ч. 46, 1957, Вінніпеґ.
110. Рецензія на УКРАЇНСЬКУ МАЛУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ — Є. Онацького, „Новий Шлях", ч. 78, 1957, Вінніпеґ.
111. Рецензія на журнал „ОВИД", „Новий Шлях", ч. 76, 1957, Вінніпеґ.
112. Друга рецензія на УМЕнциклопедію Є. Онацького, „Наш Клич", ч. 44, 1957, Буенос-Айрес, Арґентіна.
113. Рецензія на працю проф. д-ра Я. Рудницького: „УКРАЇНСЬКИЙ КАНАДІЙСЬКИЙ ФОЛКЛЬОР", „Новий Шлях", ч. 82, 1958, Вінніпеґ.
114. Рецензія на повелю письменника Д. Чуба-Нитченка: „В ЛІСАХ ПІД В'ЯЗЬМОЮ", — „Новий Шлях", ч. 48, 1959, Вінніпеґ.
115. Рецензія на брошуру В. Н. Луціва: „ШЕВЧЕНКО-ПЕДАГОГ", „Новий Шлях", 1958, Вінніпеґ.
116. Рецензія на Збірник: „ЛІТОПИС ВОЛИНІ", ч. 3, „Гомін України", ч. 17, 1957, Торонто.

Різні інші праці:

117. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ СКАРБИ. „Український Голос", ч. 4, 1951, Вінніпеґ.
118. СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ ПРОФ. ФЕДОРА ПОШИВАЙЛА. Громадська, національна та педагогічна діяльність. „Новий Шлях", чч.: 67, 68, 1950, Вінніпеґ.
119. V-та НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ НТШ КАНАДИ. „Новий Шлях", чч.: 1—6, 1955. Вінніпеґ.
120. Світ. пам'яті ШОЛІТА МАЗУРКЕВИЧА, національно-громадського діяча, „Новий Шлях", ч. 88, 1956. Вінніпеґ.
121. ВАСИЛЬ СІРИК. Некролог-розвідка. Борець проти московського поневолення, національно-громадський діяч, „Гомін України", ч. ., рік ., Торонто.
122. ПОБУДУЙМО СВЯТИНЮ В ПАРИЖІ. „Час", чч.: 711—718, 1955, Париж. „Новий Шлях" у Вінніпезі, Церковний журнал, Англія, 1955.
123. З НЕДАВНІХ СПОГАДІВ. „Віра й Культура", ч. 5, 1956, Вінніпеґ.
124. ГРОМАДСЬКА Й НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ д-ра Є. ВЕРТИПОРОХА, з нагоди 60-річчя. „Наш Клич", ч. 6, Арґентіна, Буенос-Айрес; „Наша Мета", Торонто, „Америка", ЗДА, 1959.
125. ЗА НАШУ ПРАВДУ. „Новий Шлях", 1958.
126. ЗДВИГ УКРАЇНЦІВ НА ЧУЖИНІ ЗА СТО ЛІТ. „Вільна Думка", Австралія від 20. серпня. 1961.
127. ПРОМОВИЛО СЛОВО ШЕВЧЕНКА. Еспанське Національне радіо. 31 липня 1961, д-р Д. Бучинський, Мадрид, Еспанія.

ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОГО РОКУ тт.: I, II, III, IV, V.

XXXVIII. ВИДАННЯ: „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ" Степана Килимника

I. „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том I-й

I-ша ЧАСТИНА

Зимовий цикл:

До історії різдвяних звичаїв. Походження та давність свята Різдва, що носило в давнину назву „Корочун". Історичні джерела. Готування до Різдва. Вілія. „Дідух-Рай", його значення й давнину. Звичай вносити „Дідуха". Багата кутя — Свята Вечеря. Головні традиційні страви на кутю. Час Святої Вечері. Різдв'яна ніч. Звичай: „Діти носять вечерю". І-й день Різдва. Коляди й колядники. Досвітній обід на перший день Різдва. Віддзеркалення культу понійників. Залишки свята роду. Клясифікація коляд. „Василь та Маланка". Щедрівка. Новий Рік. Молотьба снопа, посівання-посипання дітьми. Винесення „Дідуха", Спалення решток „Дідуха" та різдвяної підніжної соломи. Обв'язування дерев „дідуховою соломою". День Нового Року. Святі вечорі. Водохрищі. Трійця. На Йордані.

Видання Інституту Дослідів Волині, під редакцією проф. Д-ра П. Теничка, з передмовою інж. М. Бойка. Вінніпег, 1955 р. Стор. 152, ціна без оправи $2.00, в оправі — $3.50.

II. „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том II-й

Веснянний цикл:

Історія веснянок-гаївок. Значення веснянок-гаївок у далекому минулому й сучасному. Тематика веснянок-гаївок. Джерела та різні назви пісень Великого дня — ВЕЛИКОДНЯ. Художні особливості веснянок-гаївок. Самобутність (оригінальність) веснянок-гаївок, цілком українських народніх мітів-містерій, віддзеркалення життя та вірувань. Чи продовжує свій розвиток народня українська творчість, зокрема веснянки-гаївки. Відображення веснянок-гаївок в образотворчім, театральнім та музичнім мистецтві. Основні фігури та символіка в виконанні веснянок-гаївок. Клясифікація веснянок-гаївок. Відображення життя дівчини й юнака: прагнення до одруження, до родинного життя — умикання-порвання. Еротичні веснянки-гаївки. Батьки й діти в веснянках-гаївках. Рядзіавка. Великодні віщування. Волочебне. Великодні вірші. Аналіза веснянок-гаївок.

Видання Інституту Дослідів Волині, за редакцією проф. д-ра Ю. Мулик-Луцика, з передмовою в англійській мові проф. д-ра Я. Рудницького; друком В-ва „Тризуб" у Вінніпезі, з грошовою допомогою меценатів Теодора Гуменюка та Мирона Сурмача, 1959 р., Вінніпег.

III. „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том III-й

Весняний цикл:

„Пізнай себе" — Передмова проф. Д-ра Романа Смаль-Стоцького в українській мові та передмова в англійській мові проф. Д-ра Ярослава Рудницького.

Весна — Великий день. Колодка-Колодій. Виникнення свята-звичаю, його значення та давність. Аналіза звичаю „Колодка-Колодій". Верби-Вербний тиждень. Верба в дохристиянську добу. Виникнення звичаю, значення та символіка. Чистий-Білий (жильний, страсний) тиждень. Мертвецький Великдень. Культ покійників. Легенди-сказання. Докладний опис, як у давнину уявляли „Мертвоцький Великдень". Великодня ніч. Романтика великодньої ночі. Народні вірування в цю містерійну ніч. Сказання. Нічна відправа.

Вогні великодньої ночі. Давність та значення з передхристиянських часів. Культ сонця. До історії вогню. Процес розкладання великодніх вогнів. Вірування в очисну силу вогню... Великий день — Великдень. Нічна відправа. Свячення пасок. Вмивання крашанкою. Загальні привітання та обдаровування писанками. Повернення господаря з паскою до хати. Звичай розв'язування свяченого на голові дітей та дівчат на вéданні. Обходження господарем усього господарства з свяченим. Христування господаря під час обходу з худобою, бджілми та й з деревами в саду. Розговіння удосвіта „разом з дідами-бабами". Христування з покійниками на кладовищі після розговіння. „Сонце грає". Великодні дзвони. Біля церкви на цвинтарі на Перший день. Веснянки-гаївки. Товкання-покаяння писанками. Дівчата віддають хлопцям колодку. Діти носять „Калач" до родичів та близьких. Перший день Великодня в гуцулів. Гри хлоп'ячі та дитячі — великодні.

Другий день Великодня. Обливаний понеділок. Водочільне. Одружені діти з онуками везуть до дідуся-бабусі „Калач". Хлоп'ячі та дитячі гри на царині, чи в полі, та веснянки-гаївки на цвинтарі. Взаємні відвідини родичів, приятелів та кумів на третій день. „Офіційний" початок „Вулиці". Провідна субота — клопоти щодо цього господинь. На кладовищі. ОБЛИВАНИЙ ПОНЕДІЛОК. Заачай з глибокої давнини. Оповідання старенькях бабусів — Бодиар Вероніки та Варвари Романюк. До історії води в стародавніх дохристиянських релігіях: вода жива, мертва, очисна, вода ревнощів, свята, цілюща й т. д. Міт про Данаю. Основна провідна думка „Обливаного понеділка". Шанування води в християнстві. Великодні юнацькі гри. До історії ігор взагалі. Ігри античної доби — в стародавній Греції, Римі. Гладіяторські гри. Олімпійські, Піфійські, Істмійські та Немейські. Зміст і значення ігор у давнину й тепер. Історія слов'янських ігор, зокрема українських. Парубоцькі гри (20 видів). Думка А. Свидницького про парубоцькі гри. Дитячі великодні гри. Значення дитячих ігор. Клясифікація їх.

Стародавність, атавістичне віддзеркалення. Дитячі гри в античній Греції та Римі. Значення українських дитячих ігор: виховне, уміння поводитись у товаристві; прищеплення гарних звичок; розвиток мови; виховання кметливости. Громадський характер дитячих ігор.

„ВУЛИЦЯ". Давність „вулиці" та її історичне коріння. Історично-етнографічні джерела про „Вулицю". Спогади акад. І. Огієнка про „Вулицю". Пісні „Вулиці". Висока моральність колишньої „Вулиці".

Великодні куклі. Стародавній забутий звичай. Нечисленні джерела про „Великодні куклі".

ПИСАНКА. Стародавність писанки та її орнаментика. Віддзеркалення в писанці культу покійників та анімістичного світогляду. Пов'язання писанки з іншими великодніми звичаями. Орнаментика, назва та класифікація писанок. Легенди та сказання про писанку в часи християнські. Символіка писанки. Писанка й крашанка в віруваннях та обрядах.

ПРОВОДИ. Історична основа ПРОВІД. Думка вчених щодо цього. Правдиве розуміння поняття: „Проводи" — проводжання душ [illegible] покійників на охорону нив та попередні місця їх перебування. Проводи не виключно свято [illegible]. Відображення в цьому святі доби Матріярхату. Загальне свято на кладовищі. Бабський Великдень. Збереження залишків дохристиянських звичаїв у Проводах, зокрема „Тризни". Завваги й коротка аналіза.

РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Історичні джерела. Сказання та легенди.

КУЛЬТ ПОКІЙНИКІВ У ВЕЛИКОДНІХ СВЯТАХ.

ВІДСТРАШУВАННЯ СМЕРТИ ТА ЛИХИХ ХВОРОБ У ВЕСНЯНОМУ ЦИКЛІ.

Уявлення смерти та хвороб первісною людиною. Антропоморфізація цих явищ-понять. Створення безособових речень... Заклинання і [illegible] смерти — [illegible] Шуляки, оборювання села, спалення чорної [illegible], [illegible] чорного кота — первісні магічні дії боротьби зі смертю та хворобами. Замовляння і відвертання смерти й лихих хвороб.

З НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

II-га ЧАСТИНА

ЗАКЛИК І ЗУСТРІЧ ВЕСНИ. Весняні свята. [illegible] культу сонця в [illegible]-го подарському крузі-[illegible]. Стародавні [illegible] щодо [illegible]. Заклик весни. Зустріч весни. Стрітення-Громниці. Стрітенська вода. Громничні свічки. Веснянки [illegible]. [illegible]. Антропоморфізація зимових явищ природи.

ПЕРША БОРОЗНА. Свято [illegible] „Першої борозни". Розповідання 101-літнього дідуся Фаринки. Зміст [illegible] проведення [illegible].

ПЕРШИЙ ПОСІВ. Готування на [illegible] [illegible] на своїх узвиродини разом з „польовими духами". [illegible] духом. [illegible] з хлібом. На полі. Ритуал першого посіву. Замовляння і відганяння граду, туч, зливи. Благання сонця і польових духів сприяти врожаю.

ЗАСАДЖУВАННЯ ГОРОДІВ. Зберігання городнього насіння. Чищення города. Засаджування. Звичаї.

ТЕПЛИЙ ОЛЕКСА — ВЕСНЯНА ВИСТАВКА БДЖІЛ. Бджільник-темник-слебник. Ранкова праця в бджільнику в день Теплого Олекси. Звичаї при цьому. Виставка бджіл на пасічнисько. Звичаї при цьому. Образ стародавнього дідуся-пасічника. Бджола, віск і мед — значення їх та вірування, пов'язані з пасічництвом.

ПРИЛІТ ПТИЦЬ. Птиці — вісники неба п розумінні людини ранньої культури. Любов до птиць в Русі-Україні. Символи перелітних птиць. Епітети й образи птиць. Птиці в українській народній творчості: колядах, щедрівках, весняиках-гаївках, тощо. Вірування і звичаї щодо прилету птиць. Передхристиянські вірування, що в образі птиці прилітають душі з того світу.

СВЯТО ЮРІЯ — ПЕРШИЙ ВИГІН ХУДОБИ НА ПАСОВИСЬКО. Образ Юрія в народній творчості, в народній уяві минулих часів. Легендарний, релігійний та історичний образ Юрія Переможця. Сказання та легенди.

Вигін худоби на пасовисько. Рештки скотарсько-племенного звичаю. Обливання пастуха. Заборона пастухові стригтися та його присяга. Згін череди на вигін. Молебень та посвячення святою водою. Гуцульський „Полонинський хід". На полонині. ДЕНЬ ПАСТУХА.

НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР РОКУ, весняного циклу. Поєднання народного календаря з церковним та громадським. Звичаї передугадування, угадування, спостереження, застереження. Приповідки та дотепи морального змісту. Поєднання дохристиянських свят-звичаїв з християнськими.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ДО III-го тому

Видано Інститутом Дослідів Волині, за редакцією проф. інж. М. Боровського та п-ні О. Войценко, напів коштом меценатів Т. Гуменюка, М. Сурмача та автора. В-во „Тризуб" у Вінніпезі, 1962 р., 372 стор., ціна без оправи $4.00, в оправі — $5.50.

IV. „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том IV-й

Літній цикл:

Під редакцією проф. Д-ра Ю. Мулик-Луцика й його Передмова.

ЗЕЛЕНА СУБОТА. Готування до Зелених свят. Зелена субота. Стародавні українські квіти та їх символіка. Клечання-квітчання. Умайовування та оздоблення хати — клечанням, наноротгю, татарзіллям; умайовування господарства.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА. Відомості з стародавніх джерел. Звичаї та відображення культу покійників. Як проводились Зелені свята.

ЗАВИВАННЯ БЕРЕЗИ.

ОБРЯД „ВОДИТИ ТОПОЛЮ".

ОБРЯД ЛЯЛІ.

НАРОДНЄ СВЯТО СЕМИК.

РУСАЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ. Вірування і повір'я. Шанування русалок.
ПОХОРОН ЯРИЛИ.
МАВСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Проводи русалок.
ОБРАЗ РУСАЛКИ ЗА НАРОДНЬОЮ УЯВОЮ. Образ русалки за творами Шевченка. Образ Мавки та русалки за творчістю Лесі Українки. Загальний образ Мавки та русалки...
ПОЯСНЕННЯ ДО ЗЕЛЕНИХ СВЯТ.
ПОХІД НА НИВИ.
ОЧИЩЕННЯ ВОД. Освячення та завороження ставків та рік. Очищення та завороження копанок-калабань. Сакральний похід до „безоденъ" та драговин. Безодня. Драговина. Криничкп. Очищення-освячення криниць.
ПОЛЬОВА КРИНИЦЯ.
УРОЧИСТИЙ ОБХІД СЕЛА.
ОБРЯД ГОНИТИ ШУЛЯКА.
СВЯТО КУПАЙЛА В УКРАЇНІ. Напередодні Купала. Купальські вогні. Містерія купальської ночі. Охорона господарства в купальську ніч. Квітка щастя. День Купайла. Ранішній збір зілля на Купайла. Збір зілля дівчатами для вінків. Звичай саджати дівчину-фортуну до ями. Морена й Купайло. Вінкоплетіння біля води. Вінкопускання на воду за творчістю О. Кобилянської („В неділю рано зілля копала"). Ворожения на Купайла. Купальські пісні. Образ української жінки за купальським фолкльором. Особливі думки про свято Купайла. Господарські роботи пов'язані з Купайлом. Пояснення до Купайла та звичаїв.
ЗАЖИНКИ — ПОШАНА ХЛІБА В ДАВНИНУ. Жнива. Село в жнива. Жнивний день на ниві. Закінчення денної праці на ниві в жнива. Вечірнє шестя зі жнив. Толока. Жнива вдонині, сирітські, рекрутські, хворих та немічних родин. Жнивні пісні.
СВЯТО ВІТРІВ.
БІБЛІОГРАФІЯ.

V. „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том V-й

Осінній цикл:

Під редакцією проф. Р. Смаль-Стоцького та проф. інж. М. Боровського з передмовою в англійській мові проф. інж. М. Боровського та життєписом автора проф. Р. Смаль-Стоцького.

ОСІНЬ. Вплив зміни в природі на первісну людину та людину ранньої культури. Осіння туга. Втрата осінніх звичаїв.
ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ СВІТОГЛЯД НАШИХ ПРАПРЕДКІВ. Світосприймання ранньої людини. Прокопій Кесарійський про віру наших прапредків. Первісний тотемізм. Культ покійників — бога-предка. Анімістичний світогляд. Християнство, двовір'я. В. Петров, М. Грушевський та інші про віру та вірування наших прапредків.
ОБЖИНКИ. Основа та давність обжинкових звичаїв. Як проводилась обжинкові звичаї. Обжинки в господарстві, у вдови, у сиріт... Прощання з ни-

вою, з польними духами-опікунами нив та дякування ім. „Дідова борода" („Борода", „Прокип'я") Джерела до вивчення обжинок.

СВ. ІЛЛЯ — ГРОМОВЕРЖЕЦЬ. Поетична обрядовість зажинків, жнив, обжинків та возовиці. Дохристиянський опікун нив і громовержець та похристиянський пророк Ілля. Сніп „Дідух-Рай", обжинкова квітка, вінок.

КОСОВИЦЯ ЛІТНЯ ТА ОСІННЯ. Звичаї при косовиці. Процес збирання [illegible].

ВОЗОВИЦЯ СНОПІВ. Громадські шарварки — виправка доріг, мостів, [illegible] Готування клуні (стодоли). Возовиця вдовина та сирітська.

СВЯТО КРІТІВ — ДЕНЬ МУЧ. МАКОВІЇВ. Свято дитяче. Готування ма[illegible] квітки. Свячення городнього, лісового та польового зілля та городини.

СВЯТО ВРОЖАЮ ХЛІБІВ, САДОВИНИ ТА МЕДУ-ВОСКУ. День Спаса. [illegible] „Спасова борода". Сказання та леґенди. Звичаї.

МОЛОТЬБА ЖИТА-ПШЕНИЦІ ДЛЯ ОСІННЬОГО СІВУ (озимини). Відбір [illegible] на снопах разом з польними духами, з „Дідухом".

[illegible] ХЛІБІВ. Звичаї: укладати насіння на віз. Виряджання [illegible] Ритуальні звичаї.

[illegible] ПРЕЧИСТА. ПОЧАТОК ОГЛЯДИН-ЗАРУЧИН. Засилання старо[illegible] дівчини. Поводження старостів, батьків, дівчини та [illegible] в фольклорі.

КАЛИНА В [illegible] ТА ЗВИЧАЯХ. Калина в народній творчості. Сим[illegible] Калина в весільним, христинним та похоронним зви[illegible]

БАРВІНОК [illegible] УКРАЇНИ. Відомості про барвінок. Барвінок [illegible] у фольклорі. Похід дівчат по барвінок.

[illegible] УСІКНЕННЯ ГОЛОВИ ІВАНОВІ ХРИСТИТЕЛЕВІ. [illegible] збору останньої городини. З цим святом поєднане [illegible] Івана Христителя. Сказання.

[illegible] „ВУЛИЦІ". Ще відбувалися два-три зібрання [illegible]

[illegible] Русі-України [illegible] Звичаї.

[illegible] Леґенди, джерела. Як переходиться Кінець[illegible] Ве[illegible]

[illegible] НАЧУВОЧ Й [illegible] Історична основа гро[illegible] громади. Посаджения юнака на коня та [illegible]

[illegible] хата. [illegible] пань-матка. Органі[illegible]ація ве[illegible]

[illegible] на ластівок та горобців. Любов [illegible] весни і добробуту. Ластівка [illegible] горобці [illegible] Семеном. Звичаї [illegible] та бо[illegible] родинах [illegible] на пастушка, [illegible]

ВЕСІЛЛЯ СВІЧКИ. Квівські звичаї. Сказання та легенди. Історична підстава.

ДРУГА ПРЕЧИСТА. Відгомін „РОДУ-РОЖАНИЦЬ". Пов'язання свята з господарським колом-кругом. Шанування „Роду-Рожаниць". Боротьба християнської церкви з цим віруванням. Вияснення містерії „Роду-Рожаниць".

ЗДВИЖЕННЯ — ДЕНЬ ГАДІВ-ЗМІЙ, ВІДЛІТ ПТАХІВ. Думка про стародавнє дохристиянське свято-звичай „Дня гадів-змій та відліт птахів". Сказання, звичаї та легенди щодо цього.

СВЯТО ПОКРОВИ В НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ. Історія самого свята. Дівоче ворожіння на Покрову. Свято Покрови в фольклорі та звичаях. Шанування цього свята в Русі-Україні.

ГРОМАДСЬКІ ОСІННІ СВЯТА — ХРАМОВІ ПРАЗНИКИ. Виникнення та історичне підложжя свята. Свято „закінчення господарського року" та дохристиянські часи й пов'язання його з святом громади в часи християнські.

ОБРЕЧЕННЯ-ОБІТНИЦЯ. Історична основа „обречення" — віра в магічну силу слова й дії. Традиції. „Обречені обіди". Залишки цього стародавнього звичаю до наших часів.

ДІДІВСЬКА СУБОТА — ДМИТРІВСЬКА СУБОТА. Залишки культу покійників — бога-предка. Стародавні погляди на малих дітей та на старців-убогих. Обіди для убогих і подорожніх. Звичаї та традиції. Шана покійників православною церквою.

ДЕНЬ БЕЗМОРОЗНИХ — СВВ. КУЗЬМИ Й ДЕМ'ЯНА. Звичаї відганяння морозу. гадання в цей день. Остання зустріч череди в цей день. Шана пастуха-черединка. Дівоча куряча складка — перші вечерниці. Відображення звичаїв цього дня в етнографії.

ДЕНЬ СВ. МИХАЙЛА-ДІДЬКОБОРЦЯ. ВІРУВАННЯ ТА ЗВИЧАЇ ПОВ'ЯЗАНІ З ЦИМ ДНЕМ. Давність свята. Функції дохристиянського поганського бога перенесені на Архістратига Михаїла. Боротьба з дідьками. Легенди та сказання. Апокрифічні легенди.

ВВЕДЕННЯ-ВИДІННЯ. Обхід господарства на Введення. Полазники. Звичаї. Пояснення окремих точок та література до цього.

СВЯТО ДІВОЧОЇ ДОЛІ — СВ. КАТЕРИНИ. Тисячолітнє вірування. Ворожіння дівчат та запрошування Долі. Своєрідні вечерниці. Сказання про „Долю".

СВЯТО АНДРІЯ-КАЛИТИ. Парубоче свято в давнину. Ідеал хлопця та ідеал дівчини. Перенесення свята КАЛИТИ-АНДРІЯ. Історична підстава. Калита-Андрій у ворожбі та й у фольклорі. Аналіза цього свята.

СВЯТО НАУМА. ПОЧАТОК НАВЧАННЯ В КОЛИШНІХ ДЯКІВСЬКИХ ШКОЛАХ. Основні осінні свята з сонячного кола с.-господарського року. Навчання в давнину, особливі методи. Спогади та оповідання.

НАРОДНІЙ КАЛЕНДАР ОСІННЬОГО ЦИКЛУ.

Видання Інституту Дослідів Волині, коштом автора й мецената М. Сурмача, Торонто, стор. 288, 1963 р.

7. Розвідка: „Ходіння з козою", сторичне походження цього звичаю, близькість нашого Різдва до окремих народів.

5. Коли почали святкувати Корачуна, коли Різдво.
ВЕЧІР, ЩЕДРІВКА — є лише в Україні й Білорусі — й більш ніде. ОСВІТЛЕННІ". том VI-й.

ГОТУВАЛИСЯ ДО ДРУКУ ПРАЦІ:

1. „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕНІ.

Зміст VI-го тому:

1. Річний поширений календар українського року в аспекті його виникнення та творення.
2. Додаткові стародавні передхристиянської доби пісні, що не ввійшли до попередніх томів, а мають історичне значення:
   1. Колядки.
   2. Щедрівки.
   3. Новорічні, різдвяні та великодні привітання-побажання, як і дитячі колядницькі, щедрівчані, новорічні, великодні та дитячі святочно-вітальні вірші.
   4. Веснянки-гаївки.
   5. Купальські та петрівчані.
   6. Жниварні, зажинкові та обжинкові.
   7. Дитячі стародавні пісні.
3. Додаткові розвідки з тематики „Українського року", що не ввійшли в попередні томи — І-й, II. III, IV, V-й.
4. Загальні порівняння українських звичаїв-святкувань з святкуваннями Греції, Риму, єгипетськими та асиро-вавилонськими, та інших сучасних народів, зокрема слов'янських.
5. СЛОВНИК АРХАЇЧНИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ СЛІВ, ужитих і невжитих в монографії „Українського року" в V-ти томах.
6. ПОКАЖЧИК мотивів та вазов, вжитих у шости томах монографії „Український рік".

ПОКАЖЧИК Авторів-Науковців, згаданих на сторінках монографії.

7. Бібліографічний список видатних праць з української етнографії.
8. ВІДГУКИ української преси та й чужоземної про вихід у світ монографії „Український рік".
9. Коротко до історії опрацювання і друкування монографії та спогад меценатів, жертводавців, безпосередніх і посередніх учасників, що сприяли появі цієї монографії.

II. Після виходу з друку VI-го тому, буде друкуватися **ДРУГЕ ПОШИРЕНЕ** видання І-го тому „Український рік", до якого увійдуть, крім матеріялів 1-го видання, 1-го т., 1955 р., статті-розвідки, що не ввійшли до попереднього 1-го тому, зокрема:

1. Вілія у ширшому й глибшому освітленні.
2. Свята Вечеря — Багата кутя, у порівнянні з греко-римськими святкуваннями Брумалій, Сатурналій-Діонісій, Вот і Календ, спростовуючи, що наша Свята Вечеря, наші коляди, Щедрий вечір, Водохрищі, — є свята-звичаї *самобутні*, ні від кого не запозичені.
3. Велика розвідка про **ЩЕДРИЙ ВЕЧІР** та щедрівки, що часто змішували наші етнографи, утотожнюючи щедрівки з колядами; та що й назва **ЩЕДРИЙ ВЕЧІР, ЩЕДРІВКА** — є лише в Україні й Білорусі — й більш ніде.
4. Розвідка: **СНІП чи ЯЛИНКА**. Історія першого й другого.
5. Коли почали святкувати Корочуна, коли Різдво.
6. Вертеп, його історія та первісна редакція. Значення „Вертепу" в середні віки.
7. Розвідка: „Ходіння з козою", історичне походження цього звичаю, близькість нашого Різдва до Різдва окремих народів.
8. **НОВОРІЧНІ ЗВИЧАЇ** на українських землях (Наддніпрянщина, Буковина, Закарпаття, Галичина та інші місцевості.
9. Юнацькі організації взимку, вечерянці, — їх історія та значення.
10. Дитячі зимові гри та розваги.
11. Інші передрізднві й порізднві численні свята, як „Миколи", якому свічки сукали та пиво варили; Варвари, що ніч увірвала, Стрітення — зустріч зими з весною, „Громові свічка", „Благовіщення"... і численні інші.
12. Увійде весь матеріял і з попереднього тому, але буде значно поширений, поглиблений, доповнений.

III. „**УКРАЇНСЬКА СТАРОДАВНІСТЬ**", 12-ти томова монографія.

(Зміст).

І-й том: Дитинство. Народження. Виховання в античних країнах — Греції та Римі в давнину та виховання в нас та ваших предків. Дитячі гри в Греції та Римі. Дитячі гри в Україні. Їх виховно-громадське значення. Звичаї при народженні, при хрищенні. Легенди та вірування. Школа в давнину в античних країнах, школи братські та дяківські в Україні. Школи за Ярослава Мудрого.

ІІ-й том: Весілля. Історія родини. Гетеризм. Полігамія і поліандрія. Матріярхат. Патріярхат. Родовий побут. Родово-племенний. Рання київська доба. Пізніші часи. Весільна обрядовість базується на глибокій історичній основі. Тотемізм. Культ бога-предки. — Культ покійників. Анімістичний світогляд. Християнство. Перші кроки християнства — двовір'я. Умикання-пірвання дівчини. Купівля молодої. Домовленість лише батьків між собою. Домовленість юнака й дівчини. Процес весілля. Історичне значення Посаду (посагу), завершен-

ного кожуха, гільця, короваю тощо. Вода й вогонь у весільній обрядовості. Українське та білоруське весілля у порівнянні з весіллям інших слов'янських народів. Соромницькі пісні на весіллі та висока моральність. Весільні пісні, їх глибоко-історичний прихований зміст у порівнянні з греко-римськими сатурналіями та діонісіями.

Текст весілля: Наддніпрянського, Галицького (три варіянти), Буковинського та Закарпатського. Аналіза весільного процесу та весільних звичаїв.

ІІІ-й том: Смерть. Образ смерти в уявленні наших прапредків. Виникнення народних магій у боротьбі зі смертю. Народня уява хвороб, як істот. Антропоморфізація смерти, хвороб та інших абстрактних явищ життя та природи. Образ смерти у лірницьких піснях. Віщування-предрікання смерти: сич, сова, (пугутьвало), сни курки, чорний півень, чорний кіт, сни, передчуття та інші вірування щодо смерти. Мент смерти й звичаї при цьому. Обмивання покійника на снопах жита. Наряджання покійника. Труна. Стародавні похорони. Тілопалення. Що клали в домовину покійникові в давнину. Мірка покійника — чарівна для ниви. Виряджання покійника з хати. Посипання зерном. Тричі стукання о поріг домовини при виході — прощання покійника з домом. Розмова жінки, дітей з тілом покійника. Звичаї закривати дзеркало, картини та інші речі, коли покійник лежить на лаві. Вода на покуті та на вікні. Свічка. Купування місця для покійника, чи на перевіз на той світ — кидання грошей у яму. Обмивання усього в хаті, коли поховають покійника. Віра в домовика-покійника, як опікуна. Покійники „приходять" уночі. Поганські звичаї. Культ покійників. Шанування покійників у давнину й християнською церквою. Плач по покійниках, приказування та голосіння. 3-й, 9-й та 40-й день. Коливо. Поминання покійників. Старість, тощо.

IV-й том: УКРАЇНСЬКИЙ ДОХРИСТИЯНСЬКИЙ передкнязівський і князівський ОЛІМП-ПАНТЕОН. Віра первісної людини. Віра в тотема-ВЕДМЕДЯ. Віра в бога-прапредка. Даждьбог. Сонце, небо, місяць, зорі.

Доля. Корочун. Коляда. Щедрий бог Нового Року. Польний дух(и), Рожаниці, Берегині. КУПАЛО. Ладо й Лада. Шум. Лісовик, Водяник. Колодій-бог шлюбу, заручин. Безморозний, Калита, Скотій бог. Доля, і др.

Володимирські дохристиянські боги: Перун, Даждьбог, Велес, Сварог, Хорс, Стрибог, Макош та інші... Функції їх, як добрих сил... Пов'язання цих „божеств" з психологією первісної та ранньої людини на основі незрозумілих явищ природи.

Були ще численні добрі другорядні „божества", як бог смерти, бог народження дитини, бог поліжниці й т. д.

ДЕМОНОЛОГІЯ:

V-й том: Вірування та лихі сили: Мара, дідьки, відьми, вовкулаки, упирі, русалки водяні, русалки лісові, мавки-польові. Потерчата. Злидні. Очертяний, Верховинник. Блуд, Переполох, Страх, Перелесник, Неприкаяні душі-духи, хвороби, смерть, болотяники, Див, Ляки, безсоння, Сон та інші.

Вірування: Вірування, пов'язані з покійниками. Повір'я про тварин. Повір'я пов'язані різними прикметами.

VI. VII. VIII. IX, X, XI, XII УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОДАВНОСТІ матимуть зміст:

КАЗКИ, ЛЕГЕНДИ, СКАЗАННЯ, ПРИСЛІВ'Я, ПРИПОВІДКИ, СТАРОДАВНІ МУДРІ ВИСЛОВИ.

Чарування, замовляння, приворожування. Відмовляння вроків, замовляння болю зубів, замовляння крови, відганяння перелесника, приворожения кохання-любови, вірности подружжя, качання яйцем, скидання вогню, підкурювання чарівним зіллям, відмовляння „бабців", відмовлення до місяця, зір, до схід сонця.

Стародавнє лікування рослинами, травами, чаруванням, „ставленням горшка", лікування завійниці. Українські лікувальні зілля та зілля чарівні.

Українська хата. Будування її, внутрішній опис. Господарство: будинки, комори, обори, сади, пасіка, стави, ниви.

Господарське стародавнє с.-господарське знаряддя та виникнення культур польових та городніх. Обробіток полів, городів, сінокосів. Поступове опанування-приручення тварин. Передісторичні тварини в Україні.

Передісторія Русі-України: Старокам'яна доба, новокам'яна доба, мідна та бронзова, залізна доба. Стоянки первісної людини: доба ранньої культури.

Одяг, страви, напитки.

Освіта в давнину та письменство. Літописи. Виникнення в Русі-Україні письменности, перші школи при Володимирі Великому та Ярославі Мудрому. Пізніші Братські школи та дяківські, Московські школа.

Звичаї та вірування при різних роботах та випадках: при народженні, при весіллі-одруженні, при смерті, при будові хати, при пошиттю одягу, при купанні, при виконанні с.-господарських робіт і т. д.

Первісне мистецтво: пісня, малювання, різьба, музика, будівництво, вишивки, мистецтво хатне, писанки, оздоби чоловіків та жінок і т. д.

Історія Русі-України в народній творчості.

Наїзди численних народів на Русь-Україну.

Чужинці про Україну-Русь.

Виникнення історичних міст на Русі-Україні.

FOREWORD — ЗМІСТ V-го тому „УКРАЇНСЬКИЙ РІК"

Сторінка

Сторінка

Сторінка

Сторінка

Сторінка
